

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ПОПОВИЧ НАТАЛІЯ МАФТЕЇВНА

УДК 81'25+81'374.46:27-9'3"-284

ВІДТВОРЕННЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ТРИНІТАРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В
УКРАЇНСЬКІЙ ХРИСТІЯНСЬКІЙ БОГОСЛОВСЬКІЙ
ТЕРМІНОСИСТЕМІ

(на матеріалі перекладів догматичної християнської літератури
351-362 років)

10.02.16 – перекладознавство

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Науковий керівник
Клименко Ніна Федорівна,
член-кореспондент НАНУ,
доктор філологічних наук,
професор

Одеса – 2015

	ВСТУП	
	РОЗДІЛ 1	21
	ПЕРЕКЛАДНІСТЬ, КРИТИКА ТА РЕДАГУВАННЯ	21
	КОНФЕСІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ	
1.1	Конфесійний переклад та богословський переклад: тлумачення понять	
1.2	Давньогрецька тринітарна термінологія середини IV століття як об'єкт перекладознавства	
1.3	Перекладність давньогрецької тринітарної термінології як	
	принципова можливість адекватності конфесійного перекладу	
1.4	Точність, еквівалентність та адекватність перекладу давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття	45
1.5	Мовна картина світу і перекладність у конфесійному перекладі	
1.6	Концептуально-трансцендентна еквівалентність як критерій оцінки конфесійного перекладу	
1.7	Визначення сутності та завдань критики конфесійного перекладу	
1.8	Принципи критики та редагування конфесійного перекладу	
	ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	72
	РОЗДІЛ 2	
	ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТНИЙ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ЯК	
	ОСНОВНИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИЙОМ КРИТИКИ	
	КОНФЕСІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ	
2.1	Методики перекладознавчого аналізу в осередках критики конфесійного перекладу в Україні	
2.2	Аспектний аналіз перекладів давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття	
2.3	Конфесійно-догматичний аспект перекладу	
2.4	Термінологічний аспект перекладу	100
2.5	Інформаційний аспект перекладу тринітарних термінів	104
2.6	Словотвірний аспект перекладу форм та похідних давньогрецького дієслова ὑφίστημι середини IV століття	106
	ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	109
	РОЗДІЛ 3	111
	ГРАМАТИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ	111
	ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ТРИНІТАРНОЇ	
	ТЕРМІНОЛОГІЇ СЕРЕДИНИ IV СТОЛІТТЯ	
	(На матеріалі догматичної християнської літератури 351-362 років)	
3.1	Граматики-семантичні особливості перекладу форм та похідних	111

	дієслова ὑφίστημι	
3.1.1	Граматико-семантичні особливості перекладу форм дієслова ὑφίστημι	114
3.1.1.1	Прийоми перекладу форми ὑλέσθη	114
3.1.1.2	Відтворення дієприкметникових форм ὑφίστημι у перфекті	118
3.1.2	Семантика терміна ὑπόστασις у філософській традиції	121
3.1.3	Граматико-семантичні особливості перекладу форм іменника	125
	ὑπόστασις	
3.2	Жанрово-стилістичні особливості перекладу форм та похідних	127
	дієслова ὑφίστημι	
3.2.1	Жанрово-стилістична класифікація текстів патристичної літератури 27	
	середини IV століття	
3.2.2	Жанр кредо (символ віри)	130
3.2.2.1	Нікейський Символ Віри 325 року	131
3.2.2.2	Антиохійський собор 341 року	137
3.2.2.3	Антиохійський собор 345 року	143
3.2.2.4	Перша та друга Сірмійські формули 351-357 років	144
3.2.2.5	Анкірський собор, Селевкія та Ніке	146
3.2.3	Томус або сувій (догматичне послання)	149
3.2.4	Слово	153
3.2.5	Епістола	155
3.2.6	Коментар (екзегеза)	169
3.2.7	Жанр виправдання	170
	ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	172
	ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	181
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	185
	ДОДАТКИ. УРИВКИ З ТЕКСТІВ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ	
	ПАТРИСТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	
	ДОДАТОК А.	230
	УРИВКИ З ТЕКСТІВ ФОРМУЛ «СИМВОЛІВ ВІРИ»	
A.1	Нікейський Символ Віри 325 року	230
A.2	Антиохійський собор 345 року	234
A.3	Перша Сірмійська формула 351 року	235
A.4	Друга Сірмійська формула 357 року	237
A.5	Анкірський собор 358 року	238
A.6	Собор в Ріміні (Селевкії) 359 року	240
A.7	Собор в Ніке 359 року	240
A.8	Константинополь 360 року	241
A.9	Лист Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського 358 року	241
	ДОДАТОК Б.	
	ВИБРАНІ ПРАЦІ СВ. АФАНАСІЯ ВЕЛИКОГО	250
B.1	Послання про визначення Нікейського Собору 350/351 року	250

Б.2	Послання про собори, що були в Ариміні італійському і в Селевкії ісаврійській (Собор)	253
Б.3	Три слова проти Аріан	258
Б.4	Чотири послання до єпископа Серапіона. Про Святого Духа	265
Б.5	Тлумачення на Псалми	266
Б.6	На захист Діонісія	268
Б.7	Сувій до Антіохійців 362 року	269
	ДОДАТОК В. СОКРАТ СХОЛАСТИК ТА ІОАН ДАМАСКІН ПРО ТРИНІТАРНІ ТЕРМІНИ	273
В.1	Сократ Схоластик про поняття «іпостась»	273
В.2	Визначення тринітарних термінів у «Філософських главах» Іоана Дамаскіна	277
	ДОДАТОК Д. КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ УЖИВАННЯ ТА ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ ФОРМ І ПОХІДНИХ ДІЄСЛОВА ‘ΥΦΙΣΤΗΜΙ	287
Д.1	Кількісні показники уживання форм дієслова ὑφίστημι	287
Д.2	Кількісні показники уживання форм іменника ὑπόστασις	288
Д.3	Лексико-граматичні особливості та прийоми перекладу форм дієслова ὑφίστημι	289
Д.4	Лексико-граматичні особливості та прийоми перекладу форм іменника ὑπόστασις	294

ВСТУП

В українському мовознавстві обмаль праць, присвячених вивченню становлення богословських термінів, як і умов їхнього функціонування в загальнолітературній мові. Розгляд цієї термінології у перекладознавчому аспекті перебуває на початковому етапі. Актуальність його стає ще виразнішою з огляду на потребу вдосконалення уже здійснених перекладів, а також поповнення їх новими працями Отців Церкви, на брак українських перекладів творів періоду утвердження богословської християнської літератури (період IV ст.).

Вивчення тринітарної термінології, використовуваної в тих самих текстах, але різними мовами, вимагає висвітлення залежності тлумачення її від мови оригіналу. Крім того, адекватність перекладу часто мотивовано ступенем розвитку конфесійного стилю в літературних мовах, якими

перекладено ці тексти. Стосовно української мови слід зазначити, що розвиток її конфесійного стилю тривалий час гальмувався в умовах радянської антирелігійної парадигми сприйняття творів цього різновиду. У період здобуття Україною незалежності змінилося ставлення до богословської літератури. Зроблено нові переклади за цією тематикою, зросла кількість праць з критики перекладів, укладено деякі термінологічні словники богословської термінології. Однак необхідним є ретельний аналіз тлумачень поширених термінів цього різновиду в словниках загальнолітературної мови, укладання повного термінологічного словника богословських термінів.

Дослідження у галузі конфесійного перекладу набули важливого значення з часів відродження богословської освіти у сучасній українській вищій школі. Відомо, що з 2005 – 2010 рік тривав процес легалізації дисципліни «богослов'я» в законодавчому полі України. Першим кроком було внесення «богослов'я» до переліку напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями. У 2010 році ВАК України додала «богослов'я» до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань (спеціальність 09.00.14 - богослов'я).

З метою поглибленого та вичерпного аналізу, визначеного об'єктом цього дослідження, обмежимося хронологічними рамками з 351 по 362 роки. Вважаємо, що цей історичний період найкраще ілюструє результат формотворення давньогрецької тринітарної термінології і є проміжним періодом між двома Вселенськими Соборами – Нікейським Вселенським Собором 325 року та Константинопольським Вселенським Собором 381 року. Для аналізу взято оригінальну патристичну літературу 351-362 років апологетичного, догматичного та морального літературного виду, її сучасні переклади двома германськими, двома словянськими та однією романською мовою.

Сучасні перекладознавчі студії нерідко присвячені дослідженню проблем перекладу мовних одиниць конфесійного стилю.

Українську релігійну термінологію у різних аспектах досліджували Г. В. Баран (віршована молитва) [12], С. В. Бібла (церковна термінологія) [16], Г. В. Наконечна [145-147], В. В. Німчук (біблійна термінологія) [154-155], Ю. С. Осінчук (богослужбово-обрядова лексика), Н. В. Пуряєва (церковно-обрядова термінологія) [189-193], Ю. О. Чернишова (переклад сучасних італійських релігійних текстів); концепти конфесійного стилю вивчали Т. П. Вільчинська [35], Г. Т. Кузь, П. В. Мацьків, Н. О. Мех, М. В. Скаб (богословська термінологія) [208-211]; проблеми перекладу, номінації, систематизації та усталення українських релігійних термінів досліджували С. М. Білик (релігійно-філософська термінологія Григорія Богослова) [20], І. В. Грималовський (християнсько-релігійна термінологія) [42], Л. А. Закреницька (англійська богословсько-християнська терміносистема) [63], Є. Г. Жерновой (релігійна термінологія на матеріалі сучасної французької мови) [57]; церковнослов'янізми в українській мові вивчали В. Б. Задорожний [62], М. Лесів [121]; вплив конфесійного стилю на художню літературу розглядали О. І. Білецький [19], С. С. Аверинцев [45], О. Ю. Курганова, Н. М. Сологуб.

Критику конфесійного перекладу знаходимо у працях митрополита Іларіона (І. Огієнка) [160], М. Петровича [171-172], А. Ясіновського, Н. Пуряєвої та інших; українську християнську богословську терміносистему у лексичному, лексикографічному, семантичному, семіотичному, історичному та жанрово-стилістичному аспектах вивчали С. Богдан, Л. Вороновська, С. Гарбуз, Я. Джоґаник, Г. Дидик-Меуш, У. Добосевич, О. Іващенко, З. Каспришин, М. Кольбух, З. Куньч, І. Лопушинський, Т. Маркотенко, О. Матушек, Л. Осташ, Н. Піддубна, Л. Полюга, М. Приймич, О. Прискока, К. Сімович, М. Скаб, Л. Струганець, Г. Тимошик, М. Фабіан, Л. Федаш, П. Чучка, І. Шевченко, М. Штець, О. Ясіновська.

Найбільш близькими до об'єкту та предмету цього дослідження є дисертації Л. А. Закреницької *«Англійська християнсько-богословська терміносистема: генезис, структура, семантика»* [63], Є. Г. Жерновея *«Релігійна термінологія сучасної французької мови: генеза, семантика, функціонування»* [57], Н. В. Пуряєвої *«Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів)»*, Ю.О. Чернишової *«Концептуальні та мовні аспекти перекладу сучасних італійських релігійних текстів»* та О. В. Левко *«Мовний феномен грецької патристики золотої доби: когнітивно-дискурсивні виміри»*.

Слід виокремити науковий доробок Інституту української богословської термінології та перекладу Українського Католицького Університету (1998-2005). За цей незначний період Інститут видав *«Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів для видань Українського Католицького Університету»* [405], провів ряд плідних фахових конференцій.

Незначні лексикографічні видання українською мовою у дореволюційний і радянські часи не вирішили завдання усталення та систематизації давньогрецьких тринітарних термінів в українській конфесійній терміносистемі. Відомі російськомовні словники давньогрецько-російської мови чітко класифікували тринітарні поняття і виокремили їх значення для кожної термінологічної одиниці гнізда тринітарних термінів. В українському перекладознавстві та термінознавстві питання перекладу, номінації та стандартизації української християнської богословської термінології залишаються малодослідженими і потребують подальшого вивчення.

Постановка проблеми. У дослідженні порушено проблему перекладності давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття та запропоновано теоретичні шляхи її вирішення за допомогою зіставного аспектного перекладознавчого аналізу як ключового методологічного підходу **критики конфесійного перекладу**. Запропоновано нові перекладознавчі терміни: *«критика конфесійного перекладу»*, *«концептуально-трансцендентна*

еквівалентність», *«літературний вид патристичної літератури»*, обґрунтовано термінознавчу різницю між термінами *«конфесійний переклад»* та *«богословський переклад»*, *«українська конфесійна терміносистема»*, *«українська християнська богословська терміносистема»*. Запропоновано нову концепцію оцінки богословського перекладу, що базується на поділі інформації конфесійного богословського тексту на три роди: 1) інформацію концептуально-трансцендентну; 2) іманентно-формальну (предметно-логічну інформацію); 3) суб'єктивну інформацію.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлено тим, що сучасні переклади давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття досі не були об'єктом вітчизняного перекладознавчого дослідження. Існує нагальна необхідність оцінки адекватності перекладу давньогрецької тринітарної термінології, її номінації, систематизації та усталення в українській християнській богословській терміносистемі; дуже важливе глибше вивчення жанрово-стилістичних особливостей патристичної літератури IV століття, які стали прикладом для наслідування в українській літературі, на основі якої формувалася в подальшому тринітарна термінологія.

Доцільність дослідження тринітарної термінології українського богослов'я зумовлено нагальністю та необхідністю усталення та стандартизації української християнської богословської термінології як складової української конфесійної терміносистеми, наявністю незначної кількості перекладів «золотого віку» патристичної літератури українською мовою (попередніх століть та сучасності) – періоду становлення давньогрецької тринітарної термінології, незначною кількістю українських лексикографічних джерел з наявністю у них тринітарних термінів та відсутністю спеціалізованих (фахових) українських лексикографічних джерел богословських термінів загалом і тринітарних термінів зокрема. Зіставний аспектний перекладознавчий аналіз форм та похідних давньогрецького дієслова $\delta\phi\acute{o}\tau\eta\mu$ як прикладів **тринітарного термінотворення** німецькою,

англійською, італійською та російською мовами дає підстави та переконливі аргументи для усталення та систематизації в українській богословській терміносистемі єдиного гнізда **тринітарних термінів** періоду їх становлення та сучасного терміновживання в українській богословській системі українських церков візантійської традиції (УПАЦ, УПЦ КП, УПЦ МП, УКГЦ).

Вибір дослідження зумовлено декількома чинниками:

- необхідністю з'ясування **причин неадекватності** перекладу форм та похідних давньогрецького дієслова ὑφίστημι в сучасних перекладах англійською, італійською, німецькою, українською та російською мовами;
- відсутністю достатньої кількості українських перекладів давньогрецької патристичної літератури середини IV століття;
- потребою номінації, усталення та систематизації тринітарної термінології у контексті стандартизації української християнської богословської терміносистеми;
- важливістю лексикографічного закріплення української перекладної тринітарної термінології у **конкретногалузевому словнику термінів**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дослідження безпосередньо пов'язана з діяльністю таких осередків перекладу, номінації та стандартизації української богословської термінології, як: кафедрою елліністики Інституту філології Київської національного університету імені Т. Шевченка, Інститутом богословської термінології та перекладів Українського Католицького Університету (ІБТП УКУ), Технічним комітетом стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ), Видавничим відділом Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ КП) тощо.

Дисертаційна робота виконана в межах комплексної наукової теми «Актуальні питання функціонування мов та перекладу в контексті сучасної філологічної освіти», що розробляється кафедрою англійської філології і

перекладу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, номер державної реєстрації 0113U000585.

Об'єкт дослідження – давньогрецька тринітарна термінологія середини IV століття у перекладах двома германськими (англійською, німецькою), однією романською (італійською) та двома слов'янськими (російською, українською) мовами.

Предмет дослідження – комплексний аналіз форм та похідних давньогрецького дієслова “ὀφίστημι” у перекладах текстів вказаними мовами; розгляд дієслів лексико-семантичного поля «існування» та «становлення» в оригінальній та перекладній патристичній літературі середини IV століття.

Мета дослідження – **окреслити** тенденції становлення тринітарної термінології, її герменевтики, **проаналізувати** прийоми добору українських відповідників давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття у порівнянні з їхніми відповідниками іншими сучасними мовами та **з'ясувати** причини неадекватностей перекладу давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття у сучасних перекладних текстах різними мовами.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- обґрунтувати місце та значення перекладної давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття в українській християнській богословській терміносистемі;
- з'ясувати уживання мовознавчого терміна «*конфесійний стиль*»;
- з'ясувати значення та подати визначення таких перекладознавчих термінів, як: «*конфесійний переклад*» та «*богословський переклад*»;
- проаналізувати теоретичні засади перекладу тринітарної термінології в галузі українського конфесійного перекладу;
- з'ясувати завдання критики конфесійного перекладу;
- з'ясувати значення та подати визначення перекладознавчого терміна «*концептуально-трансцендентна еквівалентність*»;
- обґрунтувати доцільність подальших досліджень у галузі *критики конфесійного перекладу* та запровадження теорії конфесійного перекладу як *часткової теорії перекладознавства*;

- виявити ступінь термінологізованості граматичних форм та похідних дієслова *ὕφιστημι*, ужитих у визначних святоотцівських текстах IV століття;
- проаналізувати уживання дієслів *ὕφιστημι*, *ἔϊμι*, *ὕπαρχω* лексико-семантичного поля «реальності існування»;
- виявити способи відтворення форм та похідних давньогрецького дієслова *ὕφιστημι* як основного термінотворчого елементу давньогрецьких тринітарних термінів;
- з'ясувати вплив дієслівних форм неперехідності на процес термінологізації іменника *ὕπόστασις*;
- аргументувати необхідність запровадження поняття *концептуально-трансцендентної еквівалентності* як основного критерію оцінювання адекватності перекладу давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття;
- виявити причини неадекватності у перекладі термінів та невідповідності у передачі *концептуально-трансцендентного смислу*;
- виявити основні тенденції впливу жанрово-стилістичних особливостей конфесійного стилю на переклад та редагування давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття в українській християнській богословській терміносистемі;
- проаналізувати, виокремити жанрово-стилістичних особливості кожного літературного жанру на матеріалі перекладної патристичної літератури середини IV століття за критеріями змісту, форми, лексико-стилістичних мовних характеристик.

Матеріалом дослідження дослідження стали оригінальні праці патристичної літератури апологетичного та догматичного літературного різновиду 351- 362 року та доступні їх переклади двома германськими мовами (англійською, німецькою), однією романською мовою (італійською) та двома слов'янськими мовами (російською, українською) – загалом 80 текстів. Серед них тексти формул помісних церковних соборів 351-362 років, текст формули першого Вселенського Собору в Нікеї (325 року), окремі догматико-історичні праці св. Афанасія Олександрійського (Великого),

історика церкви Сократа Схоластика (третя книга), лист Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського (за критичним виданням праці Епіфанія Кіпрського «Панарій»).

Для дослідження текстів формул першого Вселенського собору та помісних соборів та віросповідань численних Отців Церкви давньогрецькою та латинською мовами, використано критичне видання А. Гана «Бібліотека символів та правил Віри давньої Церкви» [363].

Лексикографічні джерела давньогрецької та сучасних мов слугували орієнтиром об'єктивності у визначенні термінологічного значення тринітарних термінів та виявлення прикладів термінотворчості у відтворенні форм і похідних давньогрецького дієслова *ὁφίστημι* сучасними мовами.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають праці вітчизняних та зарубіжних учених з теорії та практики перекладу (В. Белла, В. С. Виноградова, В. М. Комісарова, Р. П. Зорівчак, Л. В. Коломієць, М. О. Новікової, О. Д. Швейцера, О. І. Чередниченка, Т. Р. Кияка, Ю. Найди), критики перекладу (В. В. Коптілова, І. Огієнка), класифікації перекладознавчих дисциплін (В. В. Коптілова, В. С. Виноградова, Дж. С. Голмз), перекладності/неперекладності (А. М. Фінкель, А. В. Федорова, А. Кундзіч, С. Влахова, С. Флоріна), типів еквівалентності в перекладі (А. Д. Швейцера, Л. С. Бархударова, А. Н. Сальникова, Л. К. Латишова, Ю. Найди, Дж. Кедфорда, Г. Геніга (Hönig), П. Куссмауля, К. Райс, Г. Фермеєра, М. Снелл-Горнбі, В. Коллера, Дж. Албрехта, Г. Герціміш-Арбогаста), лінгвістики тексту (К. А. Філіппова), перекладу конфесійної термінології (О. І. Білецького, А. О. Білецького, В. В. Німчука, Н. Пуряєвої, М. Скаб) та інших.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань у дисертаційній роботі застосовано *загальнонаукові методи спостереження, опису, аналізу, синтезу, зіставлення, порівняння, кількісних підрахунків, узагальнення, а також герменевтичний метод* (в аналізі концептуально-трансцендентного смислу тринітарного терміна IV століття);

метод зіставного перекладознавчого аналізу (у дослідженні шляхів передачі та мовних засобів відтворення давньогрецької тринітарної термінології IV століття); *метод словникових дефініцій* (у зіставному аналізі визначень оригінальної та перекладної тринітарної термінології в лексикографічних джерелах); *метод дистрибутивного аналізу* (під час класифікації мовних одиниць (тринітарних термінів) на основі сполучуваності з іншими одиницями (оточенням/контекстом)) з метою докладного вивчення лексико-семантичних зв'язків тринітарних термінів IV століття; *метод компонентного аналізу* (у розгляді перекладних відповідників тринітарних термінів на наявність концептуально-трансцендентних сем); *метод типологічного порівняння* християнських догматичних текстів IV століття (для виявлення впливів жанрово-стилістичної типології на спосіб відтворення давньогрецьких тринітарних термінів сучасними мовами). Окрім загальномовознавчих методів у дослідженні застосовано методи дослідження різних рівнів мови: *морфологічний аналіз, синтаксичний аналіз* на рівні словосполучення, *словотвірний аналіз, метод лексико-семантичних полів та аналіз концептів*.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що його результати становлять внесок у вивчення проблем з *критики конфесійного перекладу* в межах перекладних текстів конфесійного стилю різними – близькоспорідненими і неблизькоспорідненими мовами (східнослов'янськими: українською і російською; германськими: англійською і німецькою; романською: італійською), особливостей формування їхніх канонічних конфесійних стилів. Обґрунтовано тенденції різноаспектного розгляду проблем становлення давньогрецької тринітарної термінології, досліджено такі давньогрецькі дієслова лексико-семантичного поля «*становлення*» та «*існування*», як: ὑφίστημι, εἶμι, ὑλάρχω, їхні перекладні відповідники та гіперо-гіпонімічні парадигми мовами перекладу. У роботі вперше обґрунтовано засади успішного адекватного перекладу богословського тексту з урахуванням трьох різновидів інформації. Розгляд різномовних перекладів тих самих текстів увиразнює особливості впливу на переклад, його герменевтику традицій мов

різних культур, опертя одних на оригінали давньогрецькою мовою, других – на переклад їх латинською. Цей розгляд поглиблює пояснення характерних ознак становлення тринітарної термінології конфесійного стилю. Вперше зроблено спробу систематично вивчити адекватність перекладу давньогрецької тринітарної термінології на прикладі уживання форм та похідних давньогрецького дієслова ὑφίστημι; зафіксувати приклади відтворення давньогрецької тринітарної термінології сучасними мовами як зразки фахової перекладної термінотворчості; проілюструвати вплив екстралінгвістичних чинників на фаховий переклад; проаналізувати приклади неадекватного перекладу як, наприклад, анахронізмів, на підставі систематичного зіставного аналізу перекладних та оригінальних текстів.

Теоретичне значення роботи. Теоретичні положення з критики конфесійного перекладу, викладені у дисертації, поглиблюють часткові теорії перекладу через застосування та аргументацію таких перекладознавчих понять як: *«критика конфесійного перекладу»*, *«концептуально-трансцендентна еквівалентність»*, *«концептуально-трансцендентна сема»*, а також термінознавство завдяки аналізу особливостей семантичних полів богословських термінів у текстах конфесійного стилю і в загальнолітературній мові. У роботі запропоновано жанрограму конфесійного стилю періоду патристичної літератури IV століття, що поглиблює *теорію стилістики української літературної мови*. Висновки дослідження дозволяють застосовувати *«концептуально-трансцендентну еквівалентність»* для оцінки адекватності перекладу термінології конфесійного стилю.

Практичне значення роботи. Матеріали дисертації можуть бути використані для укладання корпусу *Українського тлумачного словника християнської богословської термінології*, або ж для *Словника тринітарної термінології патристичної літератури*. Такі словники необхідні для навчання у філософсько-богословських закладах та на окремих спеціалізованих факультетах державних університетів. Актуальність їх зумовлено ще й відсутністю повноцінних лексикографічних богословських довідників та

словників. Результати дослідження можуть бути також використані для таких дисциплін, як: «Теорія і практика перекладу», «Вступ до фахового перекладу», «Практика фахового перекладу» тощо.

Особистий внесок здобувача. Особистий доробок автора дослідження полягає у поглибленому зіставному аспектному перекладознавчому аналізі сучасних відповідників форм та похідних давньогрецького дієслова *ὀφίστημι* середини IV століття у перекладах їх англійською, італійською, німецькою, українською та російською мовами. У дисертації на основі міжмовного зіставного аспектного аналізу запропоновано українські відповідники форм та похідних давньогрецького дієслова *ὀφίστημι*, показано шляхи становлення та утвердження тринітарної термінології.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації було обговорено на *засіданнях кафедри англійської філології і перекладу Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету та висвітлено на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця» (Київ, березень 2007 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 31 травня -1 червня 2007 року), I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції» (Київ, 3 квітня 2008 року), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції» (Київ, 3 квітня 2009 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Формула компетентності перекладача» (Київ, 24 березня 2010 року), II Міжнародній науково-методичній конференції «Формула компетентності перекладача» (Київ, 23 березня 2011 року), IV Міжнародній науково-методичній конференції «Формула компетентності перекладача» (27 березня 2013 року), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика» (Київ, 5-6 квітня 2013 року), Всеукраїнській науковій конференції за участю*

молодих учених «Мова, свідомість, художня творчість, інтернет у дзеркалі сучасних філологічних студій» (Київ, 11 квітня 2013 року), I Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Дрогобич, 21-22 листопада 2013 року).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено у 13 публікаціях: 6 одноосібних статей, опублікованих у фахових виданнях, визначених ДАК України, 1 стаття – у зарубіжному фаховому виданні, та 6 тезах конференцій.

На захист винесені такі положення:

1. Переклад богословської термінології вимагає врахування двох чинників: прагнення її зберегти якомога довше концептуальне ядро терміна, його зміст, але й здійснити проекцію тексту на світогляд сучасного читача тексту IV ст. Це шлях до набування терміном різних смислів унаслідок розуміння його в контекстах сучасних парадигм знання і своєрідних мовних картин світу.

2. Відтворення давньогрецьких тринітарних термінів IV століття в українській богословській терміносистемі може здійснюватися способами транскодування, аналогії та лексико-граматичних трансформацій. Способи відтворення давньогрецьких тринітарних термінів в українській та західноєвропейських мовах різняться завдяки різним традиціям засвоєння давньогрецької термінології періоду Вселенських Соборів. Романські та германські мови (італійська, англійська, німецька) тяжіють до посередництва латинської мови, українська мова засвоює давньогрецькі тринітарні терміни через болгарську та церковнослов'янську мови.

3. Здатність продуктивної сполучуваності індоєвропейської праоснови “sthá” вплинула на формування термінологічного значення тринітарного терміна «Іпостась» і семантично наповнила його тринітарний термін значенням *«реальності індивідуального існування»* завдяки конотаціям *«стійкості, непохитності, надійності, впевненості тощо»*. Для його

адекватного відтворення сучасними мовами не існує інших способів окрім способу *транскодування*.

4. Тринітарний термін “*ὁπόστασις*” середини IV століття є історичним терміном-реалією християнського тринітарного богослов'я епохи Вселенських Соборів.

5. Давньогрецький тринітарний термін “*ὁμοούσιος*” слід відтворювати українською мовою терміном «*єдиносутнісний*». Церковнослов'янський відповідник «*єдиносущний*» прийнятний у сфері богослужбової та церковно-молитовної практики (під час св. Літургії тощо).

6. У тринітарному контексті християнської догматичної літератури дієслова лексико-семантичного поля «*існування, становлення*» втрачають друге значення у процесі їхньої термінологізації і мають значення «*реальності існування, буття*» з високим ступенем абстрактності, концептуальності та трансцендентності з акцентом на конотативні складники «*атемпоральності, позапросторовості, вічності (без початку та кінця)*».

7. Труднощі відтворення концептуально-трансцендентної наповнюваності давньогрецьких тринітарних термінів пояснюються: 1) мірою віддаленості у часі мов оригіналу та перекладу, 2) їхнім різним ступенем спорідненості, 3) різними історіями розвитку богословських традицій тринітарної термінології мови оригіналу і мови перекладу, 5) різними мовними картинами світу автора першотвору та перекладача, 6) невідповідності гіперо-гіпонімічних парадигм тринітарних термінів у мові оригіналу та мовах перекладу.

8. Для перекладу та оцінки відтворення давньогрецької тринітарної термінології пропонуємо використовувати методологічний інвентар поділу інформації на три види: концептуально-трансцендентну, об'єктивну і суб'єктивну. Для передачі смислової наповнюваності тринітарного терміна потрібно досягнути концептуально-трансцендентної еквівалентності.

9. У ранній візантійській період християнської літератури утворюються жанри конфесійного стилю, які українська мова засвоює не лише як жанри

цього стилю, але і як жанри художнього стилю української літературної мови. Умовна класифікація жанрово-стилістичних особливостей патристичної літератури середини IV століття у вигляді жанрограми доводить можливість поділу на літературні роди, види та жанри за змістом та інтенцією (наміром) автора.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел, ілюстративного матеріалу, довідкової літератури, переліку умовних скорочень та додатків. Повний обсяг роботи – 297 сторінок, з них 185 – основного тексту. Робота містить 4 додатки. Список використаних джерел нараховує 424 позицій, із них 96 – іноземними мовами.

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретичне та практичне значення роботи, подано джерела матеріалу, представлено сучасну українську та іноземну літературу, присвячену питанням перекладу, номінації, систематизації та усталення давньогрецької тринітарної термінології в українській християнській богословській терміносистемі та іншомовних богословських терміносистемах.

У **першому розділі** *«Перекладність, критика та редагування конфесійного перекладу»* викладено погляди окремих перекладачів у галузі богословського перекладу IV – XVI ст. та науковців XX – початку XXI ст. на поняття перекладності / неперекладності, теорії еквівалентності, точності та адекватності перекладу, окреслено проблематику основних труднощів перекладу давньогрецьких тринітарних термінів IV століття (віддаленість у часі, неспорідненість мов та культурних традицій, конфесійність, догматизм, релігійне смислове наповнення термінів тощо), виокремлено зв'язок між поняттями «мовна картина світу» та «перекладність», запроваджено поняття концептуально-трансцендентної еквівалентності у перекладах текстів конфесійного стилю як головного критерію оцінки якості відтворення оригінального тринітарного терміна засобами мови перекладу.

У другому розділі *«Зіставний аспектний перекладознавчий аналіз як основний методологічний прийом критики конфесійного перекладу»* запропоновано та методично обґрунтовано основні етапи зіставного аспектного перекладознавчого аналізу для богословських термінів (давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття) перекладної літератури конфесійного стилю, враховано такі важливі структурні компоненти зіставного аналізу перекладних мовних одиниць, як: конфесійно-догматичний, термінологічний, інформаційний, словотвірний, граматичний, лексико-семантичний, жанрово-стилістичний аспекти.

У третьому розділі *«Граматики-семантичні та жанрово-стилістичні особливості перекладу давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття»* здійснено практичний аспектний перекладознавчий аналіз форм та похідних дієслова *ὁφίστημι*, ужитих у патристичній літературі IV століття. Застосовано, головним чином, методи герменевтичного, компонентного та зіставного перекладознавчого аналізу. З метою важливості збереження єдності змісту, смислу і форми оригінального давньогрецького тринітарного терміна середини IV століття мовою перекладу виконано зіставний аспектний перекладознавчий аналіз перекладів форм та похідних давньогрецького дієслова *ὁφίστημι* на матеріалі доступної нам сучасної перекладної літератури двома германськими (англійською, німецькою), однією романською (італійською), двома слов'янськими (російською, українською) мовами. Проаналізовано переклади форм та похідних дієслова *ὁφίστημι* за такими аспектами: конфесійно-догматичним, інформаційним, термінологічним, словотвірним, граматичним, лексико-семантичним, жанрово-стилістичним.

РОЗДІЛ 1

ПЕРЕКЛАДНІСТЬ, КРИТИКА ТА РЕДАГУВАННЯ КОНФЕСІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ

1.1 Конфесійний переклад та богословський переклад: тлумачення понять

Дискусійним залишається назва функціонального стилю української мови, що обслуговує релігійно-духовну сферу життя людини. У працях В. В. Німчука [154-155], О. М. Сидоренко, Н. В. Пуряєвої [189-193] ужито термін *«конфесійний стиль»*. Г. В. Баран [12] уживає термін *«релігійний стиль»*. Уживаними є також терміни *«релігійний стиль»*, *«сакральний стиль»* тощо.

У цьому дослідженні ужито термін *«конфесійний стиль»* з огляду на семантично-сміслову наповнюваність самого поняття, що відображає суспільне функціонування будь-якої релігійної деномінації (конфесії) в Україні через літературну форму вираження в усній та писемній спадщині (обрядів, догмату, учення представників тієї чи іншої конфесії). Враховано також його частішу використовуваність у порівнянні з іншими термінами-синонімами. В якості прикладів текстів конфесійного стилю пропонуємо оригінальні та перекладні праці давньогрецької християнської літератури апологетичного та догматичного літературного різновиду видів 351-362 років.

Терміни «*конфесійний переклад*» та «*богословський переклад*» співвідносяться між собою як ціле (загальне) й часткове. Будь-який перекладний текст з ознаками конфесійного стилю можна вважати результатом конфесійного перекладу, як і кожен перекладний богословський текст є також результатом конфесійного перекладу.

Та не кожен конфесійний переклад можна назвати богословським перекладом. Окрім богословського перекладу, конфесійний переклад як загальне охоплює такі типи перекладу текстів конфесійного стилю, як біблійно-екзегетичний, літургійний тощо.

«*Християнський богословський переклад*» – це переклад творів, зазвичай віддалених у часі, без урахування творів ХХ-ХХІ століть, написаних фаховою мовою та наділених ознаками конфесійного стилю (кофесійність, догматизм, релігійне смислове наповнення понять та концептів, архаїзми, релігійне вчення тощо.). Кожній епосі християнської літератури властиві свої жанрово-стилістичні особливості, особлива традиція риторики.

1.2 Давньогрецька тринітарна термінологія середини IV століття як об'єкт перекладознавства

Питання про давньогрецьку тринітарну термінологію як об'єкт перекладознавства вважаємо за можливе розглядати в аспекті неперекладності / перекладності. У випадку перекладності цієї термінології постають два наслідкові питання, а саме: адекватності та еквівалентності перекладу.

Проблема перекладності **давньогрецької християнської тринітарної термінології** середини IV століття передбачає окреслення сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних труднощів на шляху досягнення еквівалентності (варіантності) та адекватності перекладу з метою збереження цілісності інформації оригіналу: єдності змісту, внутрішньої та зовнішньої форми [102].

В українському перекладознавстві це перша спроба за допомогою зіставного перекладознавчого аналізу виявити неадекватності у відтворенні давньогрецької християнської тринітарної термінології українською мовою та запропонувати практичні і теоретичні шляхи вирішення труднощів перекладу давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття.

Давньогрецька тринітарна термінологія є складником фахової мови тринітарного богослов'я, яке, у свою чергу, є галуззю догматичного богослов'я. Складності додає обставина, що кожна богословська терміносистема сучасних мов сформувалася не лише на одній з двох традицій колись єдиної Вселенської Цекви – Західній чи Східній, а й базується на власній національній богословській школі (чи школах) конкретної конфесії та розробила свою національну богословську терміносистему, яка у свою чергу складається з багатоконфесійних термінологічних підсистем або терміносистем. Чим більша відмінність у традицій розвитку богословських терміносистем мови оригіналу та мови перекладу, тим більше виниклих проблем перекладності та адекватності перекладу конкретних термінів.

Уперше серйозно з проблемою перекладності давньогрецької тринітарної термінології зіткнулися Отці Церкви середини IV століття Західної частини імперії, які відтворювали термін *ὑπόστασις* як *substantia*, створивши труднощі перекладу для багатьох прийдешніх поколінь [375-377]. На основі термінологічного богословського апарату, який розвинув Тертуліан, у латинській мові було сформовано свою тринітарну терміносистему, в якій, до прикладу, при перекладі термінів в тексті Нікейського Символу Віри 325 року відшукували терміни-відповідники [363].

Як справедливо зазначає Р. П. С. Гансон, у період з I – до кінця IV ст. у самій тринітарній системі, особливо у період перших двох Вселенських Соборів, існувала нестійкість та хиткість семантичного значення тринітарного терміна у зв'язку з існуючим процесом відшукування тринітарних термінів, їхньої семантики та усталення їх в одну систему, яка б слугувала, як цілісна терміносистема, найкращим виражальним засобом учення про Св. Трійцю [295].

Гіперо-гіпонімічні зв'язки між давньогрецькими тринітарними термінами (зокрема між термінами «сутність», «іпостась», «лице») є другою перешкодою для адекватного відтворення давньогрецьких тринітарних термінів середини IV ст. сучасними мовами.

Дві традиції перекладу давньогрецької тринітарної термінології, умовно поділено нами на західну та східну традиції, вагомо ускладнюють адекватність перекладу давньогрецької тринітарної термінології різними сучасними мовами.

Сформульована проблема перекладності / неперекладності давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття і встановлений предмет дослідження – особливості перекладу форм та похідних давньогрецького дієслова *ὑφίστημι* (*ὑφίστημαι*) – має багатовікову передісторію різночитань на рівні комунікативно-прагматичного аспекту догматичних текстів, насичених тринітарною термінологією. Однією з причин різночитань є труднощі і неадекватності перекладу давньогрецької тринітарної термінології.

Тринітарна терміносистема у давньогрецькій мові IV століття як цілісна терміносистема та як сукупність одиниць перекладу сягає своєю передісторією часів до нашої ери. В історії філософсько-богословської думки є чимало прикладів практики перекладу цих термінів. Першими перекладачами і систематизаторами тринітарної термінології з початків її запровадження у процесі усталення, систематизації та подальшого її існування були самі Отці Церкви [375-377].

Термін “*Αγία Τριάδα*” (від давньогрецького числівника “*τρία / τρεις*” та прикметника “*ἅγιος*”) у значенні Св. Трійці з метою найменування трьох Осіб триєдиного Бога – Бога-Отця, Бога-Сина, Бога-Св. Духа вперше серед давньогрецьких авторів уживає Феофіл Антіохійський (180-181) у «Посланні до Автолика» (“*Ad Autolyicum*”). Термін “*Trinitas*” (похідний від іменника ж. р. “*trīnitas, -ātis*”) у латинську мову запроваджено Тертуліаном близько 220 року [132]. Латинську систему тринітарних термінів Тертуліана та його

послідовників – латинських християнських авторів – вважаємо за доцільне розглядати лише в аспекті дотичності до перекладу давньогрецької тринітарної термінології IV століття латинською мовою. Історія розвитку та становлення тринітарних термінів латинською мовою не розглядається у цьому дослідженні, оскільки заслуговує окремої уваги та аналізу в окремих наукових дослідженнях у галузях мовознавства чи філософсько-богословських наук.

Давньогрецькою тринітарною термінологією IV століття переповнена давньогрецька християнська література раннього візантійського періоду. Згідно з О. Білецьким *«візантійською літературою називається сукупність творів грецькою мовою, написаних у Візантійській імперії з IV – до XV ст. і своїм складом дуже різноманітних»* [19, с.1].

Давньогрецька християнська література IV століття належить до літератури раннього візантійського періоду і написана мовою койне. Вона має апологетичний та догматичний характер. Їй притаманна насиченість цитатами зі Святого Письма, особлива лінія сотериологічного характеру та наявність мовних засобів (термінів, концептів), що передають центральну реалію християнства – таїнство Пресвятої Трійці.

Таїнство (Μυστήριον) Пресвятої Трійці важко збагнути прагматично, осягнути людським розумом. Єдине Божество в Трьох Іпостасях є догмою [132; 289]. В неї непохитно вірять християни усіх християнських деномінацій, які визнають положення перших двох Вселенських Соборів Церкви (325-го і 381-го років). Те, що неможливо осягнути розумом, можна аргументовано викласти, розтлумачити, використовуючи існуючі методи екзегетики на основі основних положень віросповідання. Це завдання фахівців філософсько-богословської галузі [26; 132-134; 285; 289; 294; 325-333].

Завдання цього дослідження – проаналізувати, пояснити, теоретично обґрунтувати та зробити висновки щодо повноти відтворення давньогрецьких тринітарних термінів засобами мови перекладу, дотримуючись першочергово

критеріїв збереження смислового наповнення щодо семантично-смислового та концептуально-трансцендентного відтворення таїнства Пресвятої Трійці.

«Відтворення» та «переклад» є двома поняттями, які в сучасному українському перекладознавстві уживаються як взаємозамінні для позначення процесу та результату перекладу взагалі. Похідні від дієслів «відтворювати / відтворити», іменники «відтворення» та «переклад» можна визначити як «передачу слова, тексту або усного висловлювання з однієї мови засобами іншої мови з максимальною точністю» [404, Т.1., с.647; Т.6., с.196]. Перший іменник мотивовано значеннями: *«1. Створювати, виробляти знову те саме; 2. Передавати що-небудь з максимальною точністю. // Точно описувати, змальовувати, зображати кого-, що небудь у художніх творах; відобразити»* [404, Т.1., с. 647]. Другий вказує на значення *«3. Перекладати на що. Надавати іншої форми або виражати іншими засобами (звичайно про музичні або літературні твори). // Оформляти думку, почуття і т. ін. засобами мови або одного з видів мистецтв. 4. Передавати текст, слово або усне висловлювання засобами іншої мови. Більшість моїх оповідань перекладені на російську мову»* [404, Т.6., с.196].

Серед великої кількості дефініцій перекладу, які подають учені А. В. Федоров, Л. С. Бархударов, В. Н. Комісаров, Я. Й. Рецкер, Г. Р. Гачечіладзе, А. Лілова переважає визначення перекладу як відтворення оригіналу засобами іншої мови зі збереженням єдності зовнішньої форми, змісту та внутрішньої форми (смислу), повторюючи думку О. О. Потебні [102, с.9-10], якою цей український мовознавець уподібнював структуру художнього твору структурі слова. Слушно зауважив В. В. Коптілов, що *«ці три компоненти має оригінал, і так само твір, що з'являється внаслідок процесу перекладу, має три відповідні компоненти. Але ставлення перекладача до кожного з них зовсім різне. Якщо - в ідеалі, принаймні, - зміст твору має лишатися незмінним, а зовнішня форма підлягає цілковитій*

заміні, то основною сферою застосування майстерності, здібностей, вправності перекладача залишається саме внутрішня форма...» [102, с.10].

Збереження максимальної точності і збереження внутрішньої форми у відтворенні тринітарного терміна означає відтворення смислової наповнюваності терміна як мовного виражального засобу про реалію таїнства Пресвятої Трійці, що і є найголовнішим аспектом у перекладі одиниць конфесійного стилю.

«Найменування перекладу сьогодні, наприклад, в романських мовах, traduction (фр.), traducción (исп.), traducao (порт.), traduzione (ит.) та визначення понять «перекладати» (traduire, traducir, traduzir, tradurre) і «перекладач» (traducteur, traductor, tradutor, traduttore), з'явилися лише у XVI столітті. До цього часу ці поняття передавались іншими словами» [34, с.3]. До таких слів В. Виноградов відносить такі терміни перекладознавчої терміносистеми як «інтерпретація» та «герменевтика», які існували довгий період часу у практиці перекладу минулих століть. «Інтерпретація» і «буквалізм» довгий час були найпоширенішими методами перекладу, особливо у сфері християнського письменства перших століть [34, с. 8].

Переклад текстів, віддалених у часі та культурній традиції, часто унеможлиблює відтворення зовнішньої форми і смислу оригіналу. Зміст оригіналу – це лише одна складова інформації першого та другого роду за типологізацією перекладу, яка існує у теорії перекладу [150, с. 9]. У перекладі текстів конфесійного стилю переважною є інформація концептуально-трансцендентного роду, яка не підпадає під згадану вище класифікацію про поділ інформації на два види. Поділ інформації, який подає В. Виноградов [34, с. 8], теж виокремлює релігійні тексти в окремий тип саме через відмінність смислової наповнюваності мовних одиниць конфесійного стилю.

Як об'єкт перекладознавства давньогрецька тринітарна термінологія IV століття може бути вивчена у аспекті перекладності / неперекладності. У першому випадку йдеться першочергово про збереження внутрішньої форми терміна тобто його смислової наповнюваності. У випадку передачі

тринітарного терміна мовою перекладу способом транскодування, буде збережено лише його зовнішню форму, що унеможливило збереження змісту та внутрішньої форми терміна мови оригіналу мовою перекладу. У цьому випадку, для адекватного розуміння перекладного терміна, потрібна належна додаткова інтерпретація / герменевтика тринітарного терміна, відтвореного у такий спосіб.

Перекладні давньогрецькі тринітарні терміни є об'єктом дослідження українського термінознавства, оскільки завдяки перекладу поповнюють і збагачують лексичні запаси української богословської термінології зокрема і української релігійної термінології загалом.

«Термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [404, Т. 10., с. 88]. «Тринітарний термін» – це слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття тринітарного богослов'я в різноманітних традиціях християнського богослов'я. Тринітарний термін належить до гнізда термінів, які висвітлюють вчення християнської Церкви про єдиного Бога в Трьох Іпостасях.

Давньогрецький християнський тринітарний термін – слово, що належить до гнізда давньогрецьких тринітарних термінів, які пов'язані між собою лексико-семантичними, концептуальними та об'єктивно-історичними зв'язками у контексті догматичного вчення Східної Церкви про Пресвяту Трійцю періоду семи Вселенських Соборів [291].

Тринітарне богослов'я – християнське вчення про Пресвяту Трійцю – про єдиного Бога у трьох Іпостасях. Сучасними мовами знаходимо велику кількість визначень галузі тринітарного богослов'я чи вчення про Пресвяту Трійцю у спеціалізованих фахових словниках [418].

Складність об'єкту цього дослідження полягає у її міждисциплінарності. Давньогрецька тринітарна термінологія IV століття є об'єктом дослідження «Тринітарного богослов'я» та «Патрології» – галузей богослов'я – з точки зору історико-богословського вивчення. Термінознавство вивчає цю

термінологію як джерело поповнення лексичних запасів національної мови через переклад. Як об'єкт дослідження перекладознавства, давньогрецька тринітарна термінологія IV століття слугує прикладом для дослідження особливостей та труднощів перекладу термінів фахових мов і об'єктивує нагальність поглиблення вивчення часткових теорій перекладу (теорії конфесійного перекладу) українського перекладознавства. Згідно до класифікації Дж. Холмзом перекладознавства як науки, давньогрецька тринітарна термінологія є об'єктом вивчення трьох часткових теорій перекладу – обмежених (1) фахом (сферою) учення (*area restricted*); (2) використанням у певних типах текстів (*text type restricted*); (3) часовими рамками (*time restricted*) [422, с.278].

У перекладознавстві існує ряд визначень поняття «фахового терміна» та шляхів його перекладу [55; 90-93]. Ці визначення пропонують Т. Р. Кияк, А. С. Д'яков тощо. Л. Л. Нелюбін у «Тлумачному перекладознавчому словнику» вказує на причини та необхідність виникнення термінів у мові та класифікує їх у залежності від їхніх особливостей та труднощів їхнього перекладу. Згідно з Л. Л. Нелюбіним терміни поділяються на: «1. терміни, що означають реалії іншомовної дійсності; 2. терміни, що означають реалії іншомовної дійсності та відсутні у мові перекладу з наявністю загальноприйнятих термінологічних еквівалентів у мові перекладу; 3. терміни, що означають реалії іншомовної дійсності, відсутні у дійсності мови перекладу без наявності загальноприйнятих термінологічних еквівалентів у мові перекладу» [399, с.145-146]. Згідно з Л. Л. Нелюбіним, вважаємо, що давньогрецька тринітарна термінологія належить до третьої групи термінів. Ці терміни були створені давньогрецькими філософами і богословами у період з I – по IV століття і тому є реаліями іншомовної дійсності. Вони були запозичені українською мовою як мовою перекладу разом із прийняттям візантійської традиції християнства, не маючи до того часу своїх еквівалентів. Приналежність цих термінів до фахової мови (мови тринітарного богослов'я), їх віддаленість у часі (середина IV століття) і до

конкретної традиції текстотворення (давньогрецька риторика) ускладнює їхній переклад сучасними мовами. Перекладати такі терміни пропонується наступним шляхом: «а) описовим (шляхом) мовою перекладу; б) послівного перекладу; в) часткової або повної транслітерації; г) транслітерації і дослівного перекладу; д) транскрибування; е) транскрибування і переклад» [399, с.146].

Зауважимо, що в українському термінознавстві тринітарна термінологія ще мало досліджена і потребує ґрунтовних наукових досліджень. Тринітарно-правописний поради́к УКУ серед слів зі словотвірною основою «три- / трой-» розмежовує такі терміни: «тринітарний», «троїчний», «троїстий» [405].

В українській мові нам відомі такі однокомпонентні та двокомпонентні тринітарні терміни зі словотвірною основою «три- / трой- : прикметник + іменник «Св. Трійця», прикметник «тринітарний», прикметник «триєдиний», прикметник+іменник «тринітарне богослов'я» (Вчення (Догмат) про св.Трійцю; назва навчальної дисципліни ВНЗ; галузь богослов'я, яка систематизує сукупність усіх набутих історично знань про Догмат Св. Трійці.), іменник «Іпостась», іменник «сутність», прикметник «єдиносутнісний» тощо. Усі вони потрапили до богослужбової та академічної української богословської мови завдяки церковнослов'янським перекладам з давньогрецької мови.

Історія розколів всередині християнства призвела до того, що в Україні, не враховуючи велику кількість християнських деномінацій всередині християнства, на сьогоднішній день існують дві основні традиції християнського світогляду – Східна та Західна. У цій роботі з метою досягнення повноти та належної якості результатів дослідження, ми обмежимося Східною давньогрецькою традицією тринітарного термінотворення, яка в Україні знайшла відбиток у християнських деномінаціях УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ та УПЦ МП.

Серед завдань української християнської богословської термінології – відновлення та збагачення терміносистеми завдяки новоутворенням та перекладам у галузі українського християнського богослов'я української християнської літератури. Відновлення літературної та наукової скарбниці української богословської науково-публіцистичної та літературної спадщини здійснюється трьома шляхами: 1) відновлення збережених праць (оригіналів та перекладів); 2) сучасного написання праць; 3) здійснення перекладів сучасною українською мовою. Відповідно термінологія конфесійного стилю потребує постійного усталення та систематизації, оскільки збагачується семантично та лексично.

Збагачення ресурсу української богословської термінології відбувається декількома шляхами, одним із яких є його поповнення через переклад. Давньогрецька тринітарна термінологія IV століття у цій роботі є об'єктом дослідження перекладознавства з метою вивчення особливостей її перекладу українською мовою на прикладі здійснених сучасних перекладів іншими іноземними мовами. Завдяки існуючим можливостям перекладу давньогрецької тринітарної термінології IV століття сучасними мовами, значно поглиблюється вивчення цього питання у галузі часткової теорії перекладу – у *теорії конфесійного перекладу* в аспекті вивчення досягнення *еквівалентності перекладу* цієї термінології, як оцінювального інструменту *критики конфесійного перекладу*.

1.3 Перекладність давньогрецької тринітарної термінології як принципова можливість адекватності конфесійного перекладу

Відомо, що проблема перекладності існує з часів існування практики перекладу. Були спроби теоретичного обґрунтування та вирішення проблем перекладності сучасниками і навіть попередниками отців Церкви IV століття. Таким був досвід відомого перекладача блаженного Ієроніма Стридонського. Окрім перекладу св. Письма латинською мовою – «Вульгати», письменник та

перекладач св. Ієронім торкається проблем перекладності, зізнаючись у труднощах перекладу латинською мовою «Хроніки» Євсевія Кесарійського: *«Важко вберегти чужі рядки і так, аби нічого не випустити. Не легко зробити й так, щоб гарно висловлене іншою мовою не втратило своєї краси при перекладі. Ось трапиться що-небудь висловлене одним особливим словом, і це слово немає чим замінити; а коли я намагаюсь висловити думку довгим зворотом, то лише витрачаю час. До цього ще й з'являються заплутані переставляння слів, відмінність у відмінках, зрештою, я б сказав, природна своєрідність мови! Якщо я перекладаю дослівно, це звучить нісенітно; якщо через необхідність щось зміню в мовленні або міняю порядок слів, здається, що ухиляюсь від обов'язків перекладача»* [75, с.5]. А в однойменному «До Памахія» св. Ієоніма висвітлено проблеми біблійного перекладу та біблійної перекладності. Н. Холмогорова, перекладачка листа «До Памахія. Про види інтерпретації (перекладу)» російською мовою, вірно зазначає, що у сучасних дискусіях про принципи біблійного перекладу залишились непочутими Отці Церкви. Однак перекладацькі проблеми Отців Церкви кінця IV століття залишаються актуальними та близькими для перекладачів і сьогодні. Відсутність єдиного та загально визнаного тексту Святого Письма грецькою та латинською мовами, різноманітність способів та шляхів перекладу, які пропонувала достатньо розвинута антична філологічна наука, важливість адекватного перекладу для незвичної доктрини [75] – це ті нагальні проблеми, які стояли на шляху до перекладності у перекладача кінця IV століття.

Серед великої кількості перекладів західноєвропейськими мовами у часи Реформації, більшість із них спиралася не на давньогрецькі та гебрейсько-арамійські тексти, а на текст «Вульгати» [379]. В англійській традиції в галузі біблійного перекладу відомий переклад Біблії королем Джоном Джемсом [365]. За часів Реформації для німців Біблію перекладає Мартін Лютер [369]. Серед італійських перекладів найпершим у католицькій традиції

перекладу Біблії був переклад Ніколо Малермі другої половини XV століття [421, с.475].

Нагадаємо, що навіть зараз, лише українською мовою існує щонайменше п'ять перекладів Святого Письма, але при наявній кількості не була, на жаль, забезпечена бажана і належна якість.

Відомо, що спроби вирішення проблеми перекладності з'ясовували і в епоху, коли на зміну літературній латині прийшли національні мови. Яскравим прикладом однієї з перших теоретичних аргументацій епохи Відродження у галузі теорії перекладності, а саме в галузі богословського перекладу, була праця Мартіна Лютера «Послання про переклад» («*Vom Dolmetschen*») [373]. Він підкреслював, що неможливо відтворити німецькою (тобто “*verdeutschen*” – «онімечити») усі тексти Святого Письма, тим більше передати їх «простонародною» німецькою мовою. Мартін Лютер вважав: «*man muss nicht die Buchstaben in der lateinischen Sprache fragen, wie man soll Deutsch reden, wie diese Esel tun, sondern man muss die Mutter im Hause, die Kinder auf der Gassen, den gemeinen Mann auf dem Markt drum fragen und denselbigen auf das Maul sehen, wie sie reden, und darnach dolmetschen; da verstehen sie es denn und merken, daß man deutsch mit ihnen redet*» [373]. Іншими словами він наголошував, що необхідно звернути увагу на простих людей, і на те, якою мовою вони спілкуються, і за зразком такої мови перекладати. Автор розпізнає існування явища неперекладності: «*Ich hab mich des beflissen im Dolmetschen, daß ich rein und klar Deutsch geben möchte. Und ist uns sehr oft begegnet, daß wir vierzehn Tage, drei, vier Wochen haben ein einziges Wort gesucht und gefragt, haben's dennoch zuweilen nicht gefunden*» [373]. Бачимо, що при значній мірі буквалізму, яка допускалася у ті часи, автор ставить перед собою завдання вирішення саме проблеми неперекладності, оскільки натрапляє на слово, яке видається неможливим перекласти.

Трохи раніше від М. Лютера, у 1424-26 роках, Л. Бруні пише невеличкий трактат «*Про правильність перекладу (інтерпретації)*» («*De interpretatione*

recta»). Трактат вважається першою теоретичною спробою осмислення проблем перекладу передусім із давньогрецької мови. Леонардо Бруні був відомим у свій час знавцем давньогрецької мови і перекладав твори античних класиків: Аристотеля, Демосфена, Плутарха та інших.

Відомо, що переклад мусить час від часу страждати від буквалізму. З іншого боку, буквалізм у перекладі до певної міри дає можливість збагачувати мовні ресурси мови перекладу. Отже, ступінь проблеми перекладності залежить від рівня розвитку мови перекладу.

Мова оригіналу, як це було з давньогрецькими античними і навіть з давньогрецькими християнськими першотворами, *«може тривалий час утримувати монополію на різноманітні місцеві реалії (географічні, етнокультурні, побутові тощо), розгалужені й строгі наукові, технічні, суспільно-політичні терміносистеми, стилістичні традиції й засоби»* [195].

Надзвичайно важливим на шляху до розвитку теорії перекладності був внесок теоретиків так званого *«реалістичного перекладу І. Кашкіна та Г.Гачечіладзе. Учені застосовували поняття "затекст" і "художня дійсність" та розробили два протилежні гносеоестетичні підходи для аналізу перекладності»*[195, с. 563].

«Першим кроком у створенні відповідної наукової теорії було утвердження самої ідеї перекладності шляхом спростування аргументації скептиків. Зробили це харківський філолог О.Фінкель (А.М.Финкель. О некоторых вопросах теории перевода. - В кн.: Научные записки Харьковского гос. пед. ин-та иностр. языков, т.1, 1939) та відомий нині петербурзький теоретик А.Федоров (А.В.Федоров. О художественном переводе. Ленинград: 1941)»[192, с. 563].

Отже, ідею перекладності утвердили вітчизняний дослідник О.Фінкель [238, с.59-82] та талановитий петербурзький теоретик А.Федоров [232, с. 87-235].

Головне методологічне положення про досягнення перекладності вилучено у теоретичному **принципі функціональної відповідності** А. В. Федорова [195].

А.Кундзіч висуває ще одне методологічне положення про **діалектичне співвідношення частини й цілого, інакше кажучи, принцип структурності** [195].

"Ціле перекладне навіть у тому випадку, коли воно складається з неперекладних елементів, (...). Функцію цілого завжди можна виразити засобами мови перекладу, якою народ все виражає, від найточніших наукових визначень до найтонших нюансів художньої творчості" [114, с.218].

Досягнення перекладознавців у розглядуваній галузі були підсумовані 1954 року на Другому з'їзді радянських письменників у доповіді П.Антокольського, М.Ауезова, М. Рильського, які заманіфестували вже сформоване професійне кредо: *"Ми стверджуємо можливість перекласти, перекладність з будь-якої мови на будь-яку іншу. Перекладність адекватна можливості спілкування народів між собою. На цьому тримається вся світова культура..."* [195].

Відтак вирішення **перекладності як можливості адекватного перекладу на теоретичному рівні** прийнято вважати тенденцією ХХ століття, яка неодмінно триває по сьогоднішній день. Важко уявити теоретика перекладознавства, який не ставив би собі запитання про ступінь перекладності мовної одиниці, речення чи тексту, в які зодягнена думка автора першотвору [195].

Проблеми перекладності, точності, еквівалентності та адекватності в своїх працях висвітлювали відомі теоретики перекладознавства Л. С. Бархударов, Л. К. Латышов, А. Н. Сальников, А. Д. Щвейцер та інші.

Серед українських перекладознавців у вирішенні проблем перекладності та пов'язаних з ними чинниками вагому роль відіграли праці І. Франка, М. Рильського *«Мистецтво перекладу»*, В. Коптілова *«Теорія і практика перекладу»*, Р. П. Зорівчак *«Реалія і переклад (на матеріалі англomовних*

перекладів української прози)», «Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (На матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою)», М. Зерова «Твори: у 2-х т.», О. І. Чередниченка «Відтворення стилістичних особливостей першотвору в поетичному перекладі», О. Кундзіча «Творчі проблеми перекладу».

У галузі конфесійного перекладу плідним був внесок Ю. Найди, М. Сімонетті, А. Десницького, І. Огієнка, А. Шептицького тощо, показники результатів досліджень яких є цінними для зіставного аспектного перекладу, зокрема у теорії еквівалентності на прикладі біблійного перекладу та у галузі богословського перекладу.

У сучасному українському перекладознавстві слід відзначити праці О. Чередниченка «Про мову та переклад», монографію Л. Коломієць «Методологічні засади українського поетичного перекладу», підручники І. Корунця «Вступ до перекладознавства» та «Theory and Practice of Translation», посібник «Теорія і практика перекладу» Т. Кияка, низку посібників із теорії та практики перекладу В. Карабана, навчальний посібник «Переклад художніх творів» Т. Некряч та Ю. Чалої, «Історію українського перекладознавства» Т. Шмігера [260, с. 9-10].

Про теоретичну розробку ідеї перекладності в українському богословському перекладі відомо небагато. Ще менше досліджень присвячено проблемам перекладності давньогрецької християнської тринітарної термінології середини IV століття. Через відомі нам обставини українське богословське перекладознавство, практичне та теоретичне, не мало змоги розвиватися. Не можна стверджувати, що у XIX та XX столітті українські мовознавці, філософи чи богослови не ставили питання про перекладність іншомовної богословської термінології. Та українська богословська перекладознавча спадщина, яка дійшла до нас, є лише невеликою частиною тих мовознавчих розвідок, здійснених і зниклих на території Російської Імперії, або в еміграції. Натомість, збереглася сила-

силенна перекладів та теоритичних праць російською мовою, які збагатили скарбницю російської богословської літератури та науки.

А. О. Білецький порушував питання богословського перекладу на прикладі аналізу перекладу Євангелія від Іоанна св. Ієронімом. [18, с. 373-376]. Безперечно, що «Вульгата» св. Ієроніма на той час – IV століття була високим досягненням перекладацької майстерності і була у вжитку Західної Церкви довгий період часу. З іншого боку, сам св. Ієронім у «Листі до Паммахія» стверджує: «...відкрито заявляю, що в перекладах з грецької (окрім Святого Письма, де сам порядок слів — таємниця) я не передаю дослівно, а думку думкою» [295]. Отже, тим самим св. Ієронім визнає, що під час перекладу Святого Письма намагався дотримуватися слова.

Очевидним є факт, що перекладами давньогрецьких християнських текстів догматичного характеру визначеного відрізка IV століття та з великою наповнюваністю тринітарною термінологією є переклади латинською мовою з метою донесення західній частині імперії необхідної інформації щодо віровчення. Не завжди відомо, коли саме був здійснений переклад того чи іншого автора латиною, але існування паралельного перекладу першотворів за редакцією абата Міня давньогрецькою мовою в 161 томі свідчить про велику кількість перекладачів, залучених до процесу відтворення латиною давньогрецької християнської спадщини I – XV століть. Першим критичним виданням творів давньогрецьких авторів було 81-томне видання лише латинською мовою за редакцією абата Міня (XIX ст.). Згодом, як відомо, тексти давньогрецьких авторів I – XV століть надруковано в оригіналі з паралельним латинським текстом. У випадку відсутності мови оригіналу, друкувався сирійський переклад, або залишалася лише латина [375-377].

Несправедливо було б оминути науковий доробок західноєвропейських – німецьких, італійських та англійських – учених філософської та богословської галузей наукового дослідження, а разом з тим і перекладачів та перекладацькі школи, які виокремили у своїх дослідженнях проблематику

перекладу богословської термінології періоду семи вселенських соборів і акцентували увагу на семантиці та перекладності давньогрецьких тринітарних термінів періоду їхнього становлення.

Можливість перекладності давньогрецьких термінів IV століття та вибудування гнізда давньогрецьких тринітарних термінів підтверджують праці відомого редактора перекладів, перекладача та філолога-класика, професора Університету «Ла Сапієнца» (Рим) та Патристичного інституту «Августиніанум» (Ватикан), М. Сімонетті. Цей представник італійської школи класичного перекладу ранньої давньогрецької та латинської християнської літератури випрацював міждисциплінарний метод перекладу (близького до інтерпретації) та критики, що доведено успішним виданням перекладів окресленого періоду за його редакцією. Він націлений першочергово на **розпізнавання контекстуального смислу на рівні цілісного тексту**, в якому ужито той чи інший тринітарний термін. Учений інтерпретує значення та смислове навантаження кожного ужитого терміна на основі: 1) інтенції автора; 2) прочитуваності смислу терміна на рівні змісту цілого тексту; 3) церковно-політичної ситуації, зібрання і т. д., яким присвячено текст. Для своїх перекладів оригінальних текстів формул вселенських та помісних соборів італійською мовою учений послуговується критичним виданням А. Гана. Видання німецького ученого патролога А. Гана, який зібрав і уклав критичне видання формул помісних церковних соборів періоду аріанських суперечок, залишається найавторитетнішим виданням по сьогоднішній день [363].

Окрім італійської школи перекладу ранньої давньогрецької та латинської християнської літератури в Римі та Ватикані, існують інші осередки перекладознавчої критичної діяльності над перекладами оригіналів ранньовізантійського періоду в Мілані, Падова та інших містах Італії.

Найбільшим досягненням італійської школи перекладу латинської та давньогрецької святоотцівської літературної спадщини є серія перекладів сучасною італійською мовою «Серія Текстів з Патристики» (“Collana di Testi

Patristici”), що заснована А. Кваквареллі (A.Quaquarelli) та налічує вже понад 200 томів [283, с. 180-196].

З 1990 року у видавництві «Гердер» (“Herder”) друком виходить серія «Християнські джерела» (“Fontes Christiani”) [362]. У серії представлено оригінальну християнську літературу святоотцівської спадщини давньогрецькою та латинською мовами з паралельним перекладом сучасною німецькою мовою. Переклади спираються на висококваліфіковані критичні видання оригінальних текстів, супроводжуються ґрунтовним історико-богословським вступом та фаховим коментарем, реєстрами цитат зі Святого Письма, імен та термінів.

Англійською мовою давньогрецьку та латинську святоотцівську спадщину видано в серіях «Донікейські отці» (“Ante-Nicene Fathers”) і «Нікейські та Післянікейські Отці» (“Nicene and Post-Nicene Fathers”) [360; 364].

Серія «Донікейські отці» виходила друком з 1867 по 1887 рік під назвою «Праці отців до 325 року» (“The Writings of the Fathers Down to A.D. 325”) за редакцією А. Робертса та Дж. Дональдсона (Rev. A. Roberts and J. Donaldson) у 1867-1873 роках та єпископа Нью-Йорка, А. К. Кокса (A. Cleveland Coxe) у 1885-1897 роках і складає 10 томів.

Серія «Нікейські та Післянікейські Отці» вийшла друком у 1886-1900 роках за редакцією Ф. Шаффа (Philip Schaff), а згодом і Г. Вейса (Henry Wace). Обидві серії перекладів святоотцівської спадщини англійською мовою вийшли друком у видавництві Т. & Т. Clark (Великобританія) спільно з іншими видавничими центрами Америки та Європи.

Перекладна давньогрецька християнська література сучасною англійською мовою виходить друком у серіях «Філософія Отців» (“Philosophia Patrum”), «Рання Церква і Патристика» (“Early Church and Patristics”) – (250 томів) відомого видавництва “Brill”.

В Україні переклади давньогрецької патристичної думки виходять друком у серії «Джерела християнського сходу» у видавництві «Свічадо».

Заплановано, що серія охоплюватиме найкращі зразки творів у царині східної духовності, починаючи від раннього християнства (Донікейська доба, I-III ст.) аж до нових часів (XIX ст.). Детальна інформація про видавництво та серію знаходиться у відкритому доступі мережі інтернет.

Виконано 40-томне видання святоотцівської спадщини «Українська «Палінодія» XXI ст.» за редакцією Філарета (презентація відбулася у 2013 році). На сьогодні опубліковано понад 40 томів творів Святих Отців – св. Іоана Золотоустого, Василя Великого, Григорія Богослова, Григорія Ніського, Афанасія Великого (Олександрійського) та інші. В історії сучасної України це перший корпус богословських праць та канонічних пам'яток давньої та сучасної Церкви. Видавничий відділ УПЦ КП забезпечує підтримку науково-дослідницьких проектів з історії Церкви від найдавніших часів до сьогодення, серед авторів, опублікованих у рамках проекту – відомі українські вчені Д. Степовик, І. Преловська, прот. Ю. Мицик та ін.

У Росії богослови та класичні філологи здебільшого користуються давнішими перекладами, реалізованими в дореволюційний час, або перевиданими у наш час і доповненими дореволюційними перекладами. Слід ураховувати, що російська перекладознавча школа дореволюційного періоду була єдиною канонічною перекладознавчою школою з конфесійного перекладу словянськими мовами в силу відомих політичних обставин. Розвиток українського конфесійного перекладу у порівнянні з російським конфесійним перекладом залишається на початковому етапі – відродження того, що вдалося зберегти та зародження новітнього конфесійного перекладу на рівні як практики, так і теорії.

Тенденція сучасного богословського перекладу в Європі та США переживає хвилю осучаснення на теоретико-методологічному рівні. Відшукуються кращі методи збереження в перекладі сучасними мовами жанрово-стилістичних, ідейно-політичних та лексико-семантичних особливостей мови давньогрецької християнської літератури віддаленої у часі.

За наявністю такої прогалини у теорії та практиці конфесійного перекладу у порівнянні зі здобутками вищевказаних іншомовних перекладознавчих шкіл та видавництв, вважаємо за доцільне використовувати наукові здобутки з теорії та конфесійного перекладу іноземних шкіл з метою збагачення та відновлення національної перекладознавчої науки з фахового конфесійного перекладу.

На основі вищевказаного можемо висновувати, що **перекладність** – це динамічна величина і стосовно термінології віддаленої у часі можлива з урахуванням у першу чергу існуючої перекладознавчої традиції окремої національної мови перекладу. Також слід враховувати чинники, виокремлені В. Радчуком, які уможлиблюють неперекладне ставати перекладним і навпаки. Науковець виокремлює такі чинники: 1) ступінь близькості мов (що відбиває і дистанцію культур); 2) вивченість першотвору; 3) специфіка оригіналу, зокрема художня, жанр і стиль першотвору взагалі; 4) рухомі межі перекладності, що впливають на розширення ресурсів мови (розширення ресурсів мови завдяки перекладам); 5) прив'язаність вибору мовних засобів у перекладі до певних контекстів, творів і авторів з середовища перекладача, їх крилатістю, місцевим колоритом і т.п.; 6) розширення можливостей перекладу зі збільшенням у читача фонових знань, або, як ще кажуть, тезауруса, який є поняттєвим апаратом сприйняття й пізнання. Погоджуємося із думкою, що всі вище вказані чинники є об'єктивними чинниками впливу на ступінь перекладності першотвору мовою перекладу [195].

Окрім указаних чинників, слід виокремити й інші, додаткові чинники, від яких залежить ступінь перекладності оригінальної давньогрецької християнської літератури раннього візантійського періоду:

1) віддаленість у часі при перекладі кожного такого твору; 2) жанрово-стилістична різноманітність давньогрецької християнської літератури IV століття, яка відсутня в сучасних мовах, що ускладнює збереження повної еквівалентності – відповідності зовнішньої форми – змісту – внутрішньої форми в мові перекладу; 3) ретельне вивчення аспектних труднощів

лінгвістичного та екстралінгвістичного рівнів, що полегшує збереження еквівалентного змісту мови оригіналу мовою перекладу; 4) ідіостиль та церковно-політична належність автора чи авторів давньогрецького оригіналу, з використанням підходу Ю. Найди (відправник – повідомлення - отримувач) та з аналізом усіх можливих втрат та компенсації при передачі іншомовного повідомлення, віддаленого у часі та культурі, концептуальної мовної картини світу.

А. Федоров зауважує: «Перекладності можуть перешкоджати ті чи інші традиції літературної мови або навіть забобони в смаках, що накладають заборону на ті чи інші категорії стилістичних засобів (наприклад, застосування у перекладі елементів просторіччя або архаїзмів - навіть у тому випадку, коли вони задані оригіналом)» [232, с.181].

Учені С. Влахов та С. Флорін продовжували працювати над ідеєю неперекладності, зосередившись на таких складних явищах, як реалії [36, с.10-11]. Їх монографія *«Неперекладне в перекладі»* [36] є однією з теоретичних основ для цього дослідження, як і для тих, хто вивчає питання перекладності в галузі конфесійного перекладу.

На думку С. Влахова та С. Флоріна, реалії мають здатність переходити в терміни і навпаки [36, с.10-11]. Приклади, які ілюструють це твердження наведені в практичній частині цього дослідження. За результатами зіставного аспектного перекладознавчого аналізу форм та похідних давньогрецького дієслова “*ὑφίστημι*” було виявлено цей взаємозв’язок на прикладі реалії-терміна / терміна-реалії “*ὑπόστασις*”.

Перекладність давньогрецьких тринітарних термінів IV століття сучасними мовами слід розглядати через призму різноаспектних лінгвістичних, екстралінгвістичних та коємпіричних впливів на процес на результат перекладу.

Отже, теоретико-практична база цієї праці ґрунтується на ретельному критичному аналізі широкого кола праць з перекладознавства, патристики, історії богословської думки середини IV століття, герменевтики

богословського тексту, принципів конфесійного перекладу та термінознавства.

Серед сучасних дослідників у галузях патристики та історії богословської думки середини IV століття проблему перекладності та інтерпретації тринітарних термінів вивчав згаданий вже раніше М. Сімонетті, передусім у монографії *«Криза аріанства в IV столітті»*, а також у численних своїх однойменних публікаціях, співавторських статтях та монографіях. Учений звертає увагу на можливість відтворення давньогрецького терміна “ὐπόστασις” італійським іменником “ipostasi”, який відтворено з давньогрецької прийомом транслітерації [330].

Міждисциплінарний підхід, застосований у роботі, вже побутував як в українській науці, так і за рубежом. В. Комісаров відзначає, що дослідження в перекладознавстві опираються передусім на міждисциплінарний підхід [99]. Окрім лінгвістичних методів дослідження в галузі богословського перекладу слід використовувати фонові знання з інших дисциплін, таких як: історія філософії [325-328], догматика (конкретної релігійної деномінації), історія богослов'я, історія церкви, патрологія тощо – усе те, що сучасні прагмалінгвісти називають *«коемпірією (рівнем лінгвістичних та енциклопедичних знань)»* [275, с.21]. Захищені дисертації у сфері фахового перекладу свідчать про зростання інтересу до різноаспектного аналізу наукових досліджень з метою усталення та стандартизації фахової мови богословської науки.

Теоретико-методологічне пігрунття цього розділу спирається на такі конкретні та практичні підходи, як: герменевтичний підхід до тексту тобто «науки про текст» [235] або «лінгвістики тексту» [235, с.13] у конкретних хронологічних рамках та з урахуванням специфіки, властивої предмету і періоду (екстралінгвістичний складник дослідження; лінгвістичний (лексико-семантичний) підхід до аналізу фахових одиниць метамови та коемпірія; аспектний перекладознавчий зіставний підхід до аналізу мов перекладу (метод сучасної критики перекладу) як спосіб виявлення еквівалентності

перекладної тринітарної термінології. Основним принципом систематизації та усталення перекладних термінів, виниклих унаслідок термінотворчості в українській християнській богословській терміносистемі, є максимальне врахування ілюстрації з перекладної літератури українською, російською, німецькою, англійською та італійською мовами.

У цій роботі запропоновано додаткову оцінно-поняттєву модель класифікації та систематизації тринітарної термінології, що базується на трьох принципах: **канонічності, уніфікованості та однозначності**. Перший ґрунтується на врахуванні даних фахових, етимологічних, тлумачних та перекладних одномовних й багатомовних словників, що слугують критерієм об'єктивності. Вони підказують вибір і подання нових відповідників давньогрецьких термінів. Крім того, на цей вибір впливають кількісні показники використання тринітарних термінів у перекладах. Другий орієнтовано на **уніфікованість**, підґрунтя вироблення та усталення мовознавчих правил адаптації та перекладу давньогрецьких тринітарних термінів. Третій – **однозначність** – це прагнення до уникнення багатозначності термінів, обмеження обсягу їх синонімічності в перекладах.

Дотримання цих принципів з урахуванням наукових здобутків різних дисциплін об'єктивує вивчення особливостей перекладності давньогрецької тринітарної термінології IV століття сучасними мовами з урахуванням віддаленості у часі, релігійно-культурній та абстрактно-поняттєвій традиції твору оригіналу і творів перекладу.

Міждисциплінарність, багатоаспектність, релігійно-культурна та абстрактно-поняттєва відмінність оригіналу та перекладів різними мовами наштовхує на ідею пошуків «спільних смислів» (згідно з динамічною інтеракційною моделлю комунікації М. Бахтіна) мови оригіналу та мови перекладу в результаті *перекладності* або можливості перекладу ключових мовних одиниць фахової богословської мови – давньогрецької тринітарної термінології.

1.4 Точність, еквівалентність та адекватність перекладу давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття

Методологічні підвалини в історії розвитку ідеї перекладності та чинники, які зумовлюють динамічність перекладності, вимагають з'ясування важливих понять в перекладі як точність, еквівалентність та адекватність. Розвиток ідей про точність, еквівалентність та адекватність перекладу мало місце на фоні співвідношення критеріїв та вимог, які висували до процесу та результату перекладу науковці. Головною переслідуюваною метою для теорії перекладу було віднайдення підходу, завдяки якому було б досягнуто збереження цілісності *зовнішньої форми, змісту та внутрішньої форми* оригіналу в перекладі [102, с.9-10]. Ця думка О. О. Потебні, на яку вказав В.Коптілов, перегукувалася з іншими позиціями і поглядами відомих перекладознавців, які однаково ставили за мету збереження цієї трикомпонентної цілісності оригіналу в перекладній літературі і розробляли різноманітні моделі досягнення точності, еквівалентності та адекватності в перекладі. В. Н. Комісаров розробляє ієрархічну модель еквівалентності, А. Д. Швейцер пропонує рівневу модель комунікативно-прагматичної еквівалентності, Я. Й. Рецкер у 1974 розробляє теорію закономірних відповідностей (еквівалентність між одиницями тексту). У західноєвропейській та американській перекладознавчих школах поняття «еквівалентність» зайняло позицію ключового терміна (Ю. Найда, Дж. Кетфорд, Г. Геніг (Hönig), П. Куссмауль, К. Райс, Г. Фермеєр, М. Снелл-Горнбі, Г. Єгер (G. Jäger), В. Коллер, Дж. Албрехт, Г. Герціміш-Арбогаст. Розрізняють *повну еквівалентність та відносну еквівалентність*. Прихильниками першої серед указаних нами науковців були Ю. Найда, Дж. Кетфорд, Г. Геніг (Hönig), П. Куссмауль, К. Райс, Г. Фермеєр, М. Снелл-Горнбі. Прихильниками другого типу еквівалентності були Г. Єгер (G. Jäger), В. Коллер, Дж. Албрехт, Г. Герціміш-Арбогаст[292-293].

У 1965 році Дж. Кетфорд поділяє еквівалентність на **формальну відповідність** та **еквівалентність на рівні тексту**.

Учені Г. Геніг (Hönig) та П. Куссмауль у 1982 році запроваджують у модель повної еквівалентності динамічну величину **необхідного рівня диференціації** (“der notwendige Grad der Differenzierung”), від якого залежить вибір еквівалента перекладачем, який орієнтується на необхідність отримання додаткової інформації читачем перекладу. Іншими словами, перекладач вирішує щодо обсягу додаткової інформації (нім.: Zusatzinformation) та щодо рівня її експліцитності (нім.: Explizitheitsgrad).

Учені К. Райс, Г. Фермеєр у 1984 році простежують відмінності між поняттями «адекватність» (зорієнтованої на **процес** та **ціль**, якої прагне досягнути перекладач у **процесі** перекладу) та «еквівалентність» (зорієнтована на **результат** перекладу та є **функціональною константою** в комунікативному процесі між першотвором та перекладом).

М. Снелл-Горнбі у 1986 році зауважує, що термін «еквівалентність» за причин відмінної термінологічної використовуваності є нестійким та неоднозначним, і саме використовуваність німецького терміна «Äquivalenz» є неоднозначним у перекладознавстві. Учений вважає, що не слід прирівнювати англійський термін «equivalence» з німецьким «Äquivalenz» і аргументує це на основі результатів етимологічного дослідження термінів «equivalence» і «Äquivalenz» та їх *«контрастивного лінгвістичного порівняння»*[293].

Зупинимось докладніше на теоретичній концепції Ю. Найди, оскільки він безпосередньо цікавився богословським перекладом та перекладом давньогрецької літератури раннього візантійського періоду (койне). Професор богословської філології (1937-53) і секретар Американської біблійної асоціації (1948), учений стає асоційованим секретарем мовних перекладів (Associate Secretary for Versions) та понад 30 років працює на посаді виконавчого секретаря з перекладу в Американському біблійному товаристві (American Bible Society - ABS). Ю. Найда був одним із небагатьох теоретиків

перекладу з богословською освітою, який поєднував практичну, викладацьку та наукову роботу в галузі богословського перекладу і всі свої теоретичні та теоретико-практичні праці присвятив саме перекладу Біблії. Учений є автором керівництв для перекладачів до книг Біблії та ряду монографій з теорії та практики перекладу: «Bible Translating» (1947, 1961), «God's Word in Man's Language» (1952), «A Translator's Handbook on the Gospel of Mark» (1961; with R.G.Bratcher), «Toward a Science of Translating» (1964), «Translator's Notes on Literacy Selections» (1972, 1974), «A Translator's Handbook on the Book of Ruth»(1973;with J. de Waard), «A Translator's Handbook on Paul's Letter to the Romans» (1973; with B. M. Newman) «A Translator's Handbook on Paul's Letters to the Thessalinians», (1975; with P. Ellingworth). Ключовими для нас є праці «Towards a science of Translating» (1964) та «The Theory and Practice of Translation» (1969; 1984) у співавторстві з Ч. П. Табером.

В. Комиссаров справедливо зауважує, що Ю. Найда, аналізуючи велику кількість теорій еквівалентності перекладу, пропонує їх звести до чотирьох підходів її досягнення, а саме: філологічного, лінгвістичного, комунікативного та соціосемантичного [99].

У «Toward a science of Translating» Ю. Найда пропонує вирішення перекладацьких проблем з огляду на три види значень мовних одиниць: мовознавчого (linguistic), референтного (referential) та емоційного (emotional) [315, с.57-119]. Мовознавчому аналізу відведено цілу четверту частину праці, в якій автор пропонує здійснювати мовознавчий аналіз за поділом мовних одиниць (слів та морфем) на чотири функціональні класи: об'єкти, події, абстракти (з означальною функцією) та релятиви (з функцією зв'язку)[315, с.63]. На основі такого чіткого та детального мовознавчого аналізу слів та семантико-синтаксичних зв'язків між ними учений пропонує покроковий процес перекладу, що можна застосувати не лише для таких мов, як англійська, німецька, французька, іспанська, грецька та латинська, а й для мов, менше споріднених між собою структурно (граматично та синтаксично).

Відтак, «(1) необхідно звести текст оригіналу до структурно найпростіших та семантично зрозумілих (англ.: *evident*) ядер (ядрових структур); (2) перенести значення з мови оригіналу мовою рецептора на структурно простому рівні; (3) створити стилістично та семантично еквівалентне висловлювання, прийнятне мовою рецептора» [315, с.68]. Автор зауважує, що досвідчений перекладач, навіть при перекладі в межах споріднених мов, перекладатиме не за принципом перекладу структурних елементів, а за принципом перекладу змістового / смислового наповнення (англ.: “*meaningful mouthfuls*” [315, с. 68]). Іншими словами, такий перекладач декодує значення, передає зміст і створює повідомлення мовою рецептора [315, с.68].

З інших двох типів аналізу мовних одиниць Ю.Найди – референтного та емоційного, перший тип пов’язаний з об’єктом нашого дослідження. Нам видається такий аналіз близьким до принципу будови гнізда термінів, який необхідно взяти за основу укладання **Багатомовного етимологічно-тлумачного словника тринітарних термінів**.

Також Юджін Найда запроваджує терміни **формальної та динамічної еквівалентності**. Окрім цього, переклад для вченого – це не лінгвістичний процес (обмін кодами), але передусім процес комунікативного обміну інформацією, в якому виокремлено три складові: відправник, повідомлення та отримувач [315].

Формальна еквівалентність згідно з Ю.Найдою – це якомога точніше відтворення (збереження) форми та змісту тексту мови оригіналу мовою перекладу. Такі формальні явища (аспекти), як синтаксис, порядок слів у реченні, ідіоми повинні знову з’явитися в тексті перекладу [315].

Головним поняттям для Ю. Найди є **динамічна еквівалентність**, яку зорієнтовано на читача (отримувача повідомлення) [315]. Читач перекладного тексту та читач оригінального тексту повинні сприймати інформацію ідентично. Перекладний текст повинен викликати таку саму реакцію у читача, яку викликає у читача текст оригіналу, за умовою що читач

перекладного тексту є носієм мови перекладу, а читач тексту оригіналу є носієм мови першотвору.

Використовуючи найновіші надбання тогочасної лінгвістики, філології та історії, учений розробляє *трансформаційну модель* для перекладу Біблії. Ця модель складається з таких трьох етапів як: 1) аналіз (analysis) поверхневої структури мови оригіналу – аналізу підлягають граматичні трансформації з урахуванням граматичних відношень та зв'язків між словами та словосполученнями; 2) перенесення (transfer) – на цьому етапі проаналізований матеріал мови оригіналу передається за допомогою мовних засобів мови перекладу; 3) реконструювання (restructuring) – переданий матеріал опрацьовується для кінцевої адаптації та усталення відповідно до норм мови перекладу. [315, с.33].

Ми не можемо не погодитися з практиком та теоретиком богословського перекладу Ю. Найдою, та ще раз зауважимо, що учений зосередив свою увагу саме на біблійному перекладі, в якому, залежно від жанрово-стильової характеристики твору той чи інший аспект перекладу переважав у досягненні еквівалентності. Звичайно, запровадження поняття динамічної еквівалентності є революційним для біблійного перекладу, але не вирішує всю складову проблем, пов'язаних з перекладом богословської термінології і давньогрецької тринітарної термінології IV століття.

Представники відносної еквівалентності, Г. Єгер (G. Jäger), В. Коллер, Дж. Албрехт, Г. Герціміш-Арбогаст передбачали неможливість досягнення повної еквівалентності в перекладі.

Г. Герціміш-Арбогаст співвідносить явище еквівалентності (нім.: “Äquivalenz”) з класифікацією оригінальної інформації на лексику, синтаксис, метафори, поділ інформації, ізотопію тексту та інші.

Відносну еквівалентність у формі комунікативної еквівалентності досліджує в 1975 році Г. Єгер (G. Jäger). Згідно з ідеєю комунікативної еквівалентності тексти вирізняються між собою завдяки їх комунікативній цінності (вартісності), тобто завдяки різноманітним можливим враженням,

які справляє на читача текст. Комунікативної еквівалентності досягнуто тоді, коли в комунікативному процесі перекладу збережено комунікативну цінність (вартісність) і текст оригіналу та текст перекладу є комунікативно еквівалентними.

В. Коллер у 1979 році поділяє еквівалентність на денотативну, конотативну, текстово-нормативну, прагматичну та формальну.

Для Дж. Альбрехта (1990 рік) еквівалентність та адекватність мають місце тоді, коли збережено зв'язок з інваріантністю висловлювання.

Переклад мовних одиниць, віддалених у часі, та таких, які зараз є повноцінними термінами богословської науки, але в тексті ужиті ще у період своєї усталеності та стандартизації змушує ввести додатковий тип еквівалентності на рівні смислової наповнюваності терміна, що виявляється на двох рівнях: 1) лексико-семантичних зв'язків у реченні, в якому ужито термін; 2) на рівні надфразової єдності та виявлення смислової наповнюваності терміна на рівні тексту. Іншими словами, за використанням як горизонтальної так і вертикальної структури тексту.

1.5 Мовна картина світу і перекладність у конфесійному перекладі

Відображення конкретної мовної картини світу в мові оригінальної літератури – це відображення конкретного концептуального світобачення та світосприйняття. Мова писемного твору є одним із засобів передачі об'єктивно-історичної реальності та світобачення конкретного народу, чи його частини завдяки майстерності вжитого його автором слова. Переклад і перекладність оригінального твору є завданням перекладача, який своєю працею зобов'язується зрозуміти, проаналізувати та донести мовну картину світу оригіналу за допомогою засобів мови перекладу.

Відомо, що історичний розвиток будь-якої мови пронизаний у вербалізованій, семіотичній формі історією її народу: його досягненнями, тяжінням та поразками. У давньогрецьких християнських тринітарних

термінах IV століття відображено результат поступового процесу усталення та стандартизації термінів, що пройшли шлях свого розвитку у творах різних філософських шкіл (у Аристотеля, Посидонія, пізніше у Плотіна та Порфирія) до чіткого та злагодженого застосування у догматичному богослів'ї гнізда тринітарних термінів. Про це свідчать історик церкви Сократ Схоластик (IV століття) та Іоанн Дамаскін (VIII століття), що на думку багатьох богословів систематизував і уклав першу православну догматику «Джерело знань» (“Πηγή γνώσεως”) у трьох частинах.

Вирішенням проблеми перекладності виражальних засобів мови оригіналу на рівні мовної картини світу є розуміння культурно-концептуальної дійсності мови оригіналу перекладачем (читачем). Давньогрецька тринітарна термінологія IV століття має в собі мовну картину світу ранньовізантійської літератури IV століття. Отже, вплив мовної картини світу на давньогрецьку тринітарну термінологію безпосередній. Вона є виражальними засобами та репрезентантами мовної картини світу давньогрецької християнської літератури IV століття. Під час перекладу перекладач є медіатором двох мовних картин світу в процесі міжмовної комунікації, віддаленої у часі. З того часу поняття та вербальні засоби тринітарної терміносистеми в українській, італійській чи німецькій мовній традиції зазнали змін, які пов'язані з процесом розвитку конкретної богословської догматичної традиції від IV століття до сьогоднішніх днів. Перекладач, користуючись інвентарем теорії перекладу, зокрема методами Ю. Найди чи В. Коллера повинен зберегти першочергово зорієнтованість на читача XXI століття. Насамперед перекладач, навіть будучи обізнаним з історією про давньогрецьку тринітарну терміносистему IV століття у мовній картині світу раннього візантійського періоду, не буде в змозі передати повноту інформації на всіх рівнях лінгвістичної та екстралінгвістичної комунікації, не спотворивши давньогрецьке трансцендентно-концептуальне сприйняття Боговираження засобами оригінальної давньогрецької тринітарної термінології. Через віддаленість у часі від тексту оригіналу,

якими б не були фонові знання перекладача, він не у змозі донести до читача перекладного тексту незмінною цілісністю змісту, форми та смислу сучасною мовою першотвору IV ст. Перекладач як реципієнт і транслятор інформації оригінальної мовної картини світу за допомогою інформації перекладної мовної картини світу трансформує одну фахову концептуально-виражальну термінологічну систему у фахову концептуально-виражальну термінологічну систему мови перекладу. У процесі такої міжмовної комунікації відбувається збагачення мовної картини світу мови перекладу термінами, реаліями, новими концептами та образами, запозиченими з об'єктивної дійсності мовної картини світу мови оригіналу та водночас спотворення мовної картини світу мови оригіналу у мові перекладу.

Питання впливу мовної картини світу на перекладність тринітарної термінології не може залишити осторонь площину відмінностей між перекладом слів загального вжитку та перекладом термінів [119, с.167]. Мовна картина світу є тим з'єднувальним і вирішальним елементом під час перекладу тринітарної термінології.

При перекладі тринітарної термінології на рівні аспектного аналізу, зокрема лексичних, фразеологічних та граматичних відповідників, зафіксовано явище множинного перекладу, яке також залежить від сприйняття та розуміння мовної картини світу мови оригіналу. Під час зіставного аналізу перекладів давньогрецької тринітарної термінології визначеного періоду сучасними мовами простежується тенденція множинного перекладу тринітарних термінів переважно лексичними відповідниками (Додаток Б.).

Першою причиною такої множинності перекладів є семантична невідповідність та заплутаність між оригінальними давньогрецькими тринітарними термінами післянікейського періоду, про яку говорять історики богослов'я та екзегети-патрологи. Причина цієї невідповідності, на яку вказує, до прикладу, дослідник Ендрю Лоус (Andrew Louth) зрозуміла [249]. Кожна течія єретиків переслідувала одну ціль – переконати прихильників Нікейського Символу у вірності своєї позиції та вчення. Для цього

використовувалися класичні методи риторики з метою переконання співрозмовника та супротивника. Ці об'єктивні та історичні обставини не впливали позитивно на процес становлення та усталення гнізда тринітарних термінів з притаманною однозначністю терміна.

Перекладність термінів за умов історичної синхронії текстів оригіналу та перекладу, близькості культур та спорідненості мов є сприятливою ситуацією для перекладу. Віддаленість у часі, культурі, неспорідненість мов об'єктивно ускладнюють перекладність, а подекуди і унеможлиблюють її. За наявності семантичної невідповідності та заплутаності між оригінальними давньогрецькими тринітарними термінами післянікейського періоду та семантичної двозначності одного і того ж самого терміна і виникає явище множинності перекладу. Наявність множинної відповідності перекладу створює труднощі у виборі адекватного відповідника. До прикладу, у перекладах сучасними мовами тринітарного терміна “ὀλοστασις” прослідковується тенденція його множинної прочитуваності і множинного перекладу. Тому, найкращим способом відтворення цього терміна сучасними мовами, використаними у нашому дослідженні, є адаптація терміна шляхом транслітерації або транскрипції з метою уникнення заміни оригінального терміна перекладним відповідником.

У випадку адаптації давньогрецького терміна мовою перекладу перекладач не пов'язує вибір відповідника з лінгвістичним та екстралінгвістичним контекстом. Не доводиться враховувати оточення слова в тексті: вузьке (на рівні речення) чи широке (на рівні частини або цілого тексту) [119, с.167]. Немає необхідності враховувати ситуативний контекст та використання ситуативних відповідників, а саме будь-яку екстралінгвістичну інформацію, що дозволяє здійснювати вибір між відповідниками (повідомлення про час, місце, обставини, факти тощо) [119, с.168].

Опираючись на численні дослідження в теорії світового перекладу, вважаємо, що для досягнення адекватності перекладу потрібно враховувати лінгвістичні та екстралінгвістичні контексти [119, с.167].

Лінгвістичний контекст включає а) рівень обізнаності тієї спадщини автора, яка присвячена тринітарній проблематиці; б) кількісно-якісні показники використання автором того чи іншого терміна; в) семантичні значення вжитого автором терміна/термінів; г) жанрово-стильові особливості твору; д) спорідненість мов першотвору та перекладу. е) адресат.

Екстралінгвістичний контекст включає: а) час написання роботи; б) привід написання; в) мету написання (інтенцію); г) хто передав текст (в якому джерелі та чий інтерпретації текст дійшов до нас). Останній момент є дуже вагомим і вирішальним з огляду на те, що давньогрецька тринітарна термінологія, ужита авторами першотворів близько 1600 років тому і перекладачеві не залишається іншого, як спиратися на оригінал, який дійшов до нього за посередництвом чисельних досліджень палеографів та критичних видань віднайдених манускриптів. Вирішувати авторство та істинність вжитої автором першотвору тринітарної термінології не є завданням цього дослідження. Констатуємо той факт, що згідно з текстами критичних видань першотворів св. Афанасія Великого, Епіфанія Кіпрського та текстів формул помісних соборів, походження великої кількості документів та праць поставлено під сумнів. З огляду на досягнення об'єктивних результатів цього дослідження вважаємо за доцільне використовувати в аспектному аналізі лише ті догматичні праці авторів досліджуваного періоду, походження яких не піддається сумніву.

Слід вказати також на методологічні підвалини в історії розвитку ідеї перекладності: 1) параметри зчепності між мовами; 2) функціональні відповідності двох різних елементів оригіналу та перекладу з однією функцією; 3) єдність законів мислення за різноманітністю способів вираження; 4) принцип структурності (співвідношення частини та цілого).

Існуючі підвалини в історії перекладності дозволяють підкреслити чинники динамічних властивостей перекладу: 1) ступінь близькості мов (мовні картини світу); 2) вивченість першотвору; жанрово-стилістична специфіка оригіналу; 3) рухомі (динамічні) межі перекладності через

розширення ресурсів мови; 4) збільшення можливостей перекладності завдяки збільшенню фонових знань читача [195].

1.6 Концептуально-трансцендентна еквівалентність як критерій оцінки конфесійного перекладу

У вивченні процесу та результатів перекладу давньогрецької християнської тринітарної термінології IV століття в українській християнській богословській терміносистемі послуговуємося методологічним апаратом таких учених, як Ю. Найда та українських перекладознавців Т. Некряч і Ю. Чалої. Американський дослідник запроваджує поняття *динамічної еквівалентності* і виводить на передній план її розгляду читача, реципієнта перекладного повідомлення у галузі біблійного перекладу. Т. Некряч і Ю. Чала висловлюють думку про поділ інформації на два види: інформацію першого роду – предметно-логічну, об'єктивну інформацію, тобто думки автора про довколишній світ та інформацію другого роду – суб'єктивну інформацію: оцінну, емоційну інформацію, тобто почуття, емоції, настрої автора [150, с.9]. Відповідно до цих родів поділяють і тексти перекладу. В одних превалює інформація першого роду (наукова література), в інших – другого роду (художня література) [150, с.10]. Такий поділ інформації цілком справедливий та виправданий з погляду теорії перекладу для текстів майже усіх стилів української мови.

Богословський текст давньогрецької християнської літератури IV століття, в якому вжито велику кількість тринітарної термінології важко віднести до першого чи до другого типу літератури. Давньогрецька християнська догматична література IV століття належить до давньогрецької літератури раннього візантійського періоду (IV – IX століття). За жанрово-стилістичними характеристиками у конфесійному стилі цього періоду вирізняють такі жанри християнської літератури: «символ віри» доксологічної будови, історична хроніка, лист-послання, біографія,

догматичні правила, правила віри, полемічні діалоги, коментарі на книги Старого та Нового Заповіту тощо. Все надбання давньогрецької риторики стало у нагоді християнським авторам [296]. Мистецтво переконання супротивника та співрозмовника, використання риторичних фігур отримала давньогрецька християнська літературна традиція у спадок. Стрижнем давньогрецької християнської догматичної літератури IV століття були саме тринітарні терміни. Це терміни, якими не просто називали відношення між Іпостасями Пресвятої Трійці. Це слова найвищого реєстру серед ієрархії богословської термінології, що своїм значенням та смислом перевищують поняття *концепту*. Терміни, якими називають Бога та відношення всередині Пресвятої Трійці характеризуються повнотою змісту, віддаленого від світського життя та життя створеного світу. Вони не повинні мати конотацію про створений світ та бути співзвучними чи семантично пов'язаними зі словами, спільнокореневими з такими іменниками, як «творіння», «істота» тощо. Уже в Нікейському Символі Віри 325 року Отці Церкви намагаються сягнути вершин конфесійного стилю та відмежувати Божу природу від людської особливими словами та образами (Додаток. А.1.).

На шляху досягнення трансцендентно-концептуальної еквівалентності є мовні, культурні і конфесійні перешкоди. Перекладність та адекватність перекладу тринітарного терміна здебільшого залежить від подолання цих перешкод.

Мовні (культурні, конфесійні) перешкоди – історико-інформаційне нагромадження, яке отримує термін під час історико-контекстуального існування в конкретній галузі науки, що унеможлиблює або ускладнює його відтворення з мови оригіналу мовою перекладу. Про ці перешкоди доцільно говорити в зв'язку з можливостями / неможливостями збереження зовнішньої та внутрішньої форми оригінальних християнських догматичних творів, віддалених у часі.

Найважливішим рівнем інформації текстів конфесійного стилю є смислове наповнення ключових термінів та концептів. Тому наближення до збереження внутрішньої форми (смислу) конфесійних текстів залежить від

можливості досягнення трансцендентно-концептуальної еквівалентності. Важливим чинником досягнення цієї еквівалентності є розуміння віддаленості у часі мов, культур, мовних картин світу, концептів та реалій. Ще одною особливістю текстів конфесійного стилю, а особливо догматичних жанрів – це тяжіння до прихованості авторської концепції та тяжіння автора до об'єктивності.

Ця характеристика догматичної літератури полегшує сприйняття першотвору перекладачем, оскільки є повторюваність ідей, сюжетних ліній, переконань з метою досягнення догматичних висновків. Рідкісним є той факт, що можна говорити про ідіостиль автора у догматичних різновидах текстів конфесійного стилю (авторський *символ віри*, коментарі на канонічні книги Нового чи Старого Заповіту, жанр *слова*, і навіть *листи-послання*).

Щодо внутрішньої форми давньогрецького терміна і його смислу, слід вказати на об'єктивну неможливість повноти відтворення терміна віддаленого в часі. Ще важчим завданням є відтворення тієї трансцендентної складової – концептуально-трансцендентної смислової наповнюваності давньогрецького тринітарного терміна IV століття. Перелік об'єктивно-історичних причин є тому підтвердженням. Серед них можна виокремити такі відмінності сприйняття автора твору і автора перекладу: 1) релігійних образів, на яких виховані автор твору та автор перекладу; 2) в образотворчому мистецтві на релігійну тематику, зокрема на тему зображення Св. Трійці в іконописі; 3) богослужбовій традиції, до якої звик автор оригіналу та автор перекладу; 4) молитовних та традиційних звичаїв Богопоклоніння у автора оригіналу (частково про них ми можемо здогадуватися) та в автора перекладу тощо.

Ключові терміни давньогрецького християнського тринітарного богослов'я беруть початок у давньогрецькій філософії, хоча мають у ній дещо інше лексико-семантичне значення. Відрізняється і сама філософська система. “Οὐσία” у філософському термінологічному значенні застосовується ще в «Категоріях» Аристотеля (IV століття до н. е.). “Υπόστασις” вперше

використано у термінологічному значенні стоїком Посидонієм (п'ятдесяті роки до н. е.). Відтак, ці давньогрецькі християнські тринітарні терміни середини IV століття – іменники, прикметники, дієприкметники, дієслова та дієслівно-іменникові словосполучення, продовжують лексико-семантичні зв'язки з минулими філософськими контекстами та вжитком. Цей зв'язок з минулим філософським світом мав надзвичайний вплив і відігравав неабияку роль в антиаріанській полеміці. Потрібно враховувати, що і християнські автори, які стояли на охороні Нікейського Символу, і аріанські єретики – мали дуже глибокі знання з класичної філософії.

Післянікейський період не є початком уживання дієслівних форм “εἶμι”, “ὑφίστημι”, “ὑπάρχω” та їх похідних у контексті християнських дебатів та міжпартійної церковно-догматичної полеміки. Вже у перші століття ці дієслова використовуються християнськими апологетами в термінологічному значенні. Їх форми – як дієслівні, так і похідні іменникові – можна зустріти у Іринія Ліонського, Філона Олександрійського, Оригена та ін.

У 325 році в Нікеї, на першому Вселенському Соборі, терміни “οὐσία” та “ὑπόστασις” вперше запроваджено у тринітарному значенні в офіційний церковний документ – «Символ Віри».

Зв'язок з минулою поганською філософською традицією стає менш помітним на лексико-семантичному рівні. Ці тринітарні терміни, завдяки активній догматичній боротьбі набувають численну кількість семантичних зв'язків і утворюють добре усталене семантичне поле «буття, реального існування та становлення». У богословському контексті ці дієслова не повинні мати семантичне значення «процесу становлення, оскільки це часовий процес». Відомо, що трансцендентність є поза часом, і тому Божі Іпостасі як терміни передають значення семантичного поля реального існування завжди існуючого, постійного, безкінечного без початку та кінця. Отже, тринітарний термін термінологізує лише одне значення цього лексико-семантичного поля – «буття, реального існування Божої природи та божих

Іпостасей». Семантичне значення «становлення» не є прийнятною смисловою наповнюваністю тринітарного терміна.

Центральним складником гнізда давньогрецьких тринітарних термінів є термін “οὐσία” у значенні «сутність» (Божа природа). Тринітарні терміни “οὐσία” та “ὑπόστασις” як похідні від дієслів одного лексико-семантичного поля «буття, існування, становлення» є гіперо-гіпонімами. Термін “οὐσία” є гіперонімом по відношенню до терміна “ὑπόστασις”. Термін “ὑπόστασις” є гіпонімом відносно терміна “οὐσία”.

На словотвірному рівні гніздо тринітарних термінів стає розгалуженою та потужною системою, що складається з перехідних дієслів у поєднанні з іменниками і неперехідних дієслівних форм, які одержують термінологічне значення. Окрім термінолізованих іменників, дієслів та словосполучень (дієслово+іменник, іменник+дієприкметник), у термінологічному значенні використовуються прикметники та дієприкметники. У післянікейський період у 351-362 роки у працях св. Афанасія Великого, Василя Анкирського та в документах помісних соборів превалюють такі морфологічні форми дієслова “ὑφίστημι”, як: аористові, перфектні медіо-пасивні форми, форми інфінітива, іменники в однині та в множині, форми перфектного дієприкметника.

Таке, семантично розгалужене, гніздо тринітарних термінів утворювалося поступово завдяки тривалій полеміці між православними християнами та аріанами, що були засуджені на першому Вселенському Соборі 325 року. Відтак боротьба проти ересі аріанства стала більше загостреною. Лідером післянікейського покоління аріан стає Євномій. Його послідовники – євноміани – навчилися вміло відбивати супротивника продуманою аргументацією та рафінованою риторикою своїх творів. Сила висловлювання змушувала захисників правої віри вдосконалювати кожне слово, наповнювати його однозначним значенням в апологетичній боротьбі. Відтак, недосконала нікейська тринітарна термінологія упродовж майже п'ятдесятилітньої боротьби рафінується в усталену структуру тринітарних

понять, які утворюють досконале гніздо термінів та чітку ієрархію концептів – догматів про Пресвяту Трійцю.

Ще в IV столітті виникає проблема перекладу цих термінів латинською мовою [271]. Постають труднощі у перекладачів наступних століть, а ще більше в перекладачів сучасними мовами. На перешкоді до передачі цілісності та досконалості давньогрецької християнської тринітарної системи середини IV століття стають темпоральні та категоріальні, культурно-освітні та об'єктивно-історичні чинники.

Слід також врахувати, що в період усталення давньогрецької християнської тринітарної термінології, зокрема в середині IV століття, існували плутанина та непорозуміння щодо семантичного значення ключових тринітарних термінів [295, с.181-207]. Суперечки щодо семантичного значення цих термінів у мові оригіналу існували створювали труднощі для перекладачів латинською мовою. Вони ще більше ускладнюють переклад давніх богословських текстів сучасними мовами [295].

Феномен семантичної плутанини та непорозуміння щодо давньогрецьких тринітарних термінів, особливо в період двох перших Вселенських Соборів, вивчали найвідоміші філософи, богослови та філологи кінця XIX - XX століть. Тлумаченням, інтерпретацією перекладами та редакцією творів, присвячених семантичному значенню давньогрецьких тринітарних термінів займалися К. Стед, Р. Увіт, Г. Дюррі, Ф. Г. Дреколь, Д.-Л. Престіж, М. Симонетті, Д. Спада, О. Білецький, А. Білецький, С. С. Аверинцев, Н. И. Сагарда, В. В. Болотов, Дж. Келлі, Х. Янарас. Їхні ключові роботи щодо вказаної проблематики подано у списку використаних джерел.

Висвітлення проблем перекладності цих давньогрецьких термінів вимагає врахування таких лінгвістичних (ЛЧ) та екстралінгвістичних (ЕЛЧ) чинників: 1) об'єктивно-історичної дійсності церковно-політичної боротьби проти аріанства (ЕЛЧ), яка безпосередньо впливала на формування семантичного значення ключових тринітарних термінів (ЛЧ); 2) церковно-

політичної позиції автора християнського твору (ЕЛЧ+ЛЧ) та його ідіостилю (ЕЛЧ+ЛЧ); 3) віддаленості у часі – середина IV століття н.е. (ЕЛЧ); 4) віддаленості давньогрецької християнської літератури як частини концептуальної мовної картини світу ранньої візантійської літератури від концептуальної картини світу мови перекладу (ЕЛЧ+ЛЧ); 5) жанрово-стильових особливостей давньогрецьких християнських творів раннього візантійського періоду (ЛЧ); 6) відсутності еквівалентності між давньогрецькою християнською літературною мовою середини IV століття н.е. та літературними мовами перекладу на аспектному рівні (граматичному, словотвірному, лексико-семантичному та жанрово-стильовому); 7) доктринальної необхідності та важливості адекватного перекладу, зокрема перекладу тринітарних термінів.

Усі ці чинники ускладнюють, а подекуди, унеможливають процес та результат перекладності давньогрецької тринітарної термінології IV століття.

Будь-яка практика галузевого перекладу вимагає наявності теоретично-методологічного апарату та розроблених норм адекватного перекладу задля забезпечення якісного перекладу. Надійною основою його виміру порівнянням та уподібненням трикомпонентної структури художнього твору структурі слова, що підтримує В. В. Коптілов услід за О. О. Потебнею [102, с.9-10.]. Поділяємо думку інших перекладознавців, які вважають, що найкращим критерієм адекватності перекладу є збереження цієї трикомпонентності, а саме збереження *«зовнішньої форми, тобто обробленого відповідним чином матеріалу (мови), змісту і внутрішньої форми, тобто способу уявлення змісту (у поетичному творі це образ)»* [102, с.10.]. Ці три складові оригіналу – зовнішня форма, зміст та внутрішня форма неодмінно присутні в тексті оригіналу будь-якого жанрово-стильового забарвлення і є метою збереження та відтворення в тексті перекладу.

Приєдуємося до думки вчених щодо неможливості збереження зовнішньої і навіть внутрішньої форм оригінальних текстів, віддалених від нас у часі, у перекладі сучасними нам мовами. Аспектні особливості

(граматичні, жанрово-стильові, та навіть інформаційні) давньогрецьких оригіналів є неповторними через відсутність граматичної, семантичної, лексичної і жанрово-стильової еквівалентності в сучасних мовах. Це пояснюється відсутністю багатьох сучасних нам мов в час написання оригінальних творів класичного та візантійського періодів. Багата та рафінована давньогрецька мова існувала в розвинутій культурі та іншій світоглядній традиції, якої не було в історичному розвитку сучасної англійської, німецької чи італійської мов. Українська мова успадкувала частково це історичне коріння завдяки християнству та створеної греками – Кирилом та Мефодієм кирилиці. Але українська мова у своїх історичних початках у формі староболгарської, церковнослов'янської та староукраїнської мов не ввібрала в себе через християнство візантійського обряду того, що засвоїло християнство на території Візантійської Імперії зі скарбниці класичної культури, літератури, філософії та мистецтва давніх греків до народження Христа. В. Коптілов зауважує, що *«кожна епоха має свій об'єктивно-історичний зміст, породжені ним ідеї та настрої і відповідний спосіб їх мовного втілення»* [102, с.31]. На думку цього ученого, слід звернути увагу на художній досвід авторів історичних романів С.Скляренка та П. Загребельного. *«Вони не писали своїх романів з епохи Київської Русі давньоруською мовою. Вони лише уникали слів, які несуть у собі явні прикмети новітнього часу, а також зрідка додавали – для створення атмосфери достовірності – окремі вкраплення застарілих слів та синтаксичних конструкцій»* [102, с.31]. В. Коптілов пропонує дотримуватися двоєдиного принципу у перекладі творів, віддалених у часі: 1) вімови від неологізмів і 2) тактовного використання архаїзмів. Цей лінгвістичний метод набув широкого використання на практиці [102, с.31].

Перешкодами у перекладі термінів, віддалених у часі є недоречне використання неологізмів та архаїзмів, що стають анахронізмами та недотримання жанрово-стильових властивостей оригіналу у мові перекладу.

1.7 Визначення сутності та завдань критики конфесійного перекладу

Критика перекладних текстів давньогрецької християнської догматичної літератури 351-362 років із застосуванням зіставного перекладознавчого, герменевтичного, аспектного та інших методів має на меті виявити неадекватність перекладу давньогрецької тринітарної термінології сучасними мовами, запропонувати критерії ефективної оцінки її перекладів та систематизувати основні критерії оцінки якості перекладу конфесійних текстів.

У цьому дослідженні ми зіставляємо доступні нам переклади християнської догматичної літератури 351-362 років англійською, німецькою, італійською, українською та російською мовами. Для ефективної оцінки цих сучасних перекладів доречно також зіставляти переклади за принципом множинності, за їх наявності.

Першим теоретиком критики в галузі українського богословського перекладу за відомими нам джерелами був Іван Огієнко. Окрім відомих праць священник, богослов та учений розробив принципи редагування та рецензування богословського перекладу [159]. Переконано можемо стверджувати, що встановити вірогідну кількість теоретиків в галузі українського богословського перекладу, зокрема в галузі перекладу давньогрецької християнської догматичної літератури надзвичайно важко. Незважаючи на обмежені дані про здійснені переклади в минулому, сучасні переклади давньогрецької християнської літератури раннього візантійського періоду активно видаються в декількох серіях видавництвами Львова та Києва. Упродовж двох десятиріч з метою відновлення українського конфесійного стилю та української конфесійної перекладної літератури виконано чимало та все ж не достатньо для повноцінного розвитку та наукової діяльності перекладознавчих шкіл в галузі ранньовізантійського конфесійного перекладу.

В практиці світової критики богословського перекладу відома зорієнтованість на перекладі Біблії. В галузі критики біблійного перекладу побичило світ чимало фахових праць з методики та теорії біблійного перекладу. Найвагомим внеском, з розробкою власної концепції, принципів та методів критики богословського перекладу в галузі біблійного перекладу є перекладознавчий доробок Юджин Найди [314-315].

Відомо, що сутність та завдання критики конфесійного перекладу дещо відрізняється від критики перекладу художнього тексту. Коптілов зауважує поділ теорій перекладу на часткові теорії перекладу та стильові теорії перекладу [102, с. 7]. Спираючись на це твердження маємо підставу виокремити критику конфесійного перекладу в окрему перекладознавчу галузь, об'єктом дослідження якої є перекладні тексти конфесійного стилю, їх якість.

«Положеннями теорії та історії перекладу послуговується критика художнього перекладу, завдання якої – давати обґрунтовану оцінку нових перекладів» [102, с. 7]. За аналогією, завданням критики конфесійного перекладу є надання обґрунтованої оцінки нових перекладів. Як і критика художнього перекладу, критика конфесійного перекладу спирається на принципи та критерії оцінки, розроблені теорією перекладу [102, с. 8].

На основі напрацювань української критики перекладу виокремлюється базовий методологічний підхід перекладацької критики – порівняння / зіставлення. В. Коптілов – продовжувач основоположника української критики художнього перекладу Івана Франка, вважає, що ефективним є зіставлення не тільки кількох перекладів тією самою мовою, а й різними мовами [102].

І. Одрехівська слушно зауважує, що «для осмислення сучасного стану **критики перекладу** в Україні потрібно простежити розвиток її механізмів у діяхронії» [160, с.123-129]. На думку проф. В. Брюховецького, автора фундаментальної праці з питань літературно критичної діяльності,

“специфіку критики можна з’ясувати лише на перетині синхронного й діахронного розгляду її функціонування” [29, с. 16-17].

В. Коптілов, класифікуючи галузі перекладознавства, виокремлює галузь критики художнього перекладу, «завданням якої – давати обґрунтовану оцінку нових перекладів. Критика перекладу не тільки розглядає переклад у зіставленні з оригіналом, а й оцінює доцільність добору для перекладу творів іномовної літератури; аналізує текст перекладу не лише в порівнянні з оригіналом, а й з погляду відповідності мови перекладу нормам літературної мови, якою перекладено твір. Критика художнього перекладу спирається на розроблені теорією принципи та критерії оцінки. Вона відіграє істотну роль у розвитку художнього перекладу, популяризуючи його найкращі здобутки й засуджуючи хибні тенденції - формалізм, довільність, прояви неповаги до автора оригіналу й читача перекладу» [102, с. 7-8].

Відтак, «сутнісна функція критики – дає обґрунтовану оцінку перекладам та можливість коригувати певні “недоліки”» [160, с. 123] чи “таврувати перекладацьку сірятину й претензійне халтурництво”, “засуджувати порочні методи перекладу” й “популяризувати кращі витвори” [102, с. 10].

Критика перекладу як галузь перекладознавства стоїть на «обороні» культури перекладу. І.Одрехівська слушно подає дефініцію «культури перекладу» австрійського перекладознавця Еріха Прунча (Erich Prunč) з праці “Translationskultur”. З його слів культура перекладу це – змінний набір норм, конвенцій та сподівань, які формують поведінку усіх учасників перекладацького процесу в рамках певної національної культури [160, с. 83].

Т. Шмігер каже, що «критика перекладу не тільки оцінює конкретний текст, але аналізує його відповідність усталеним перекладацьким нормам і може ці норми змінювати, заперечувати чи пропонувати нові» [260, с. 207]. Поділяємо думку І. Одрехівської, що цією думкою Т.Шмігер підтверджує

позицію своїх попередників, а особливо В. Коптілова, щодо визначальної ролі критики у творенні культури українського художнього перекладу [160, с.124].

Беззаперечним є факт, що професор В. Коптілов є одним із основоположників в царині теорії критики перекладу, особливо в царині художнього перекладу. Багато зробив цей перекладознавець-критик і для розвитку та систематизації загальних норм критики перекладу та принципів перекладу зокрема.

На думку І.Одрехівської, жанрові параметри критичної діяльності проф. В. Коптілова охоплюють два основні напрями:

- перекладознавча критика (“критика критики” за термінологією І. Фізера: опонування дисертацій, рецензії на наукові перекладознавчі статті та монографії);

- критика перекладу (з-під його пера: відгуки на появу нового перекладу, оглядові статті перекладацького процесу, передмови, портрети того чи іншого перекладача, статті, діалоги, проблемно теоретичні статті, присвячені зіставленню кількох перекладів) [160, с.124].

Принципи критики художнього перекладу за Коптіловим можна викласти в таких пунктах: 1) зіставлення з оригіналом; 2) оцінка доцільності добору творів іншомовної літератури для перекладу; 3) аналіз перекладу тексту в порівнянні з оригіналом; 4) аналіз тексту перекладу з погляду відповідності мови перекладу нормам літературної мови; 5) принципи та критерії оцінки теорії перекладу.

На основі теоретичних праць з критики богословського перекладу, відомих нам упродовж останніх 20 років – періоду відродження українського богослов’я та його складової – галузі патристичного богослов’я, або патрології та в процесі збагачення українського богослов’я завдяки перекладам християнської літератури, зокрема давньогрецької християнської літератури раннього візантійського періоду, виокремимо основні методологічні напрямки розвитку української критики конфесійного

перекладу згідно з доступним нам довідниково-джерельним та критично-аналітичним матеріалом.

Починаючи з середини ХХ століття ціла плеяда перекладознавців та літературознавців конфесійного стилю плідно працювала та продовжує працювати для розвитку українського богословського перекладу. Вони ж і започаткували **критику конфесійного перекладу**. Вважаємо, буде справедливо визнати Івана Огієнка основоположником критики богословського перекладу [159]. Поняття **«критика конфесійного перекладу»** не є новим в українському перекладознавстві. Завдяки українським перекладознавцям сьогодні маємо п'ять перекладів Святого Письма. Побутує думка, що такий факт заслуговує нищівної критики, адже по сьогоднішній день ми не маємо перекладу Біблії українською мовою, яку слід вважати канонічним перекладом у рамках навчального процесу вищих навчальних закладів філософсько-богословського напрямку. Звернімо увагу на численну кількість перекладів Св. Письма німецькою мовою, але у вищих навчальних закладах філософсько-богословського напрямку користуються «Einheitsübersetzung» - встановленою нормою перекладу «Семидесяти» німецькою мовою. Канонічний переклад Святого Письма російською мовою – це синодальний переклад книг Святого Письма за редакцією відповідної комісії.

Вважаємо, що шляхом вирішення цієї проблеми для українського перекладу Біблії є скликання комісії з критики богословського перекладу, членами якої, по праву, повинні бути представники християнських церков зі спільним каноном книг Старого та Нового Заповіту та українською мовою навчання у вищих навчальних закладах і на філософсько-богословських чи філософсько-теологічних факультетах та богослужбової практики.

З часів тіснішого діалогу, який відбувся між державною вищою школою та вищими навчальними закладами українських представників християнських деномінацій, виникла нагальна потреба в стандартизації та єдиному реєстрі української богословської системи.

Добрий приклад співпраці та з'ясування проблеми номінації термінології подає філософсько-теологічний факультет Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича та Православна Академія УАПЦ. Це вирішення замкнутого кола відсутності впливу держави на церкву, а церкви на державу – договір про співпрацю на надання освітніх послуг студентам богословської академії філософсько-теологічним факультетом ЧНУ ім. Юрія Федьковича.

Мовознавці загалом та перекладознавці зокрема дедалі більше звертають увагу на сферу церковно-релігійного життя, на мову академічної богословської освіти та науки.

Внесення спеціальності «богослов'я» у ДВНЗ та спеціальності «богослов'я» в реєстр спеціальностей на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора богословських наук додає сфері дослідження богословської термінології більшої актуальності та нагальності.

Кінцевою метою критики конфесійного перекладу є забезпечення перекладача фахового тексту методологічним інвентарем для досягнення якісного перекладу та здійснення рецензування перекладних творів конфесійного стилю.

1.8 Принципи критики та редагування конфесійного перекладу

Над новою **концепцією перекладу, усталення та систематизації української богословської термінології** працюють численні учені в галузях критики конфесійного перекладу та редагування конфесійного перекладу.

Учені В. Німчук, М. Лесів, Н. Бабич, А. Содомора, о. І. Гаваньо, В. Задорожний, Г. Наконечна, Н. Пуряєва, схм. Венедикта (Щурат-Глуха) та Л. Герасимчук, схм. Венедикта, П. Галазда, В.Задорожного, О. Закхіва, З. Куньч, Г. Дидик-Меуш, М. Ю. Петрович, Д. Степовик, єп. І. Ісіченко, М. Янів, Т. Шманько, схм. Венедикта (Щурат-Глуха) та інші зосередили увагу на таких теоретичних та практичних мовознавчих аспектах і запитаннях конфесійного перекладу та української богословської термінології, як: 1)

необхідність укладання «Словника богословської термінології»; 2) важливість діяльності львівської лексикографічної школи професора Лукії Гумецької, професора Олекси Горбача, митрополита Іларіона (Івана Огієнка) та інших; 3) необхідності входження церковнослов'янizmів в українську богословську термінологію та богословську науку; 4) надконфесійний принцип діяльності критиків та редакторів у галузі українського богословського термінознавства; 5) надважливість проблеми якості мови сакральних текстів і виявлення критеріїв оцінювання якості мови конфесійного стилю; 6) проведення чіткості між поняттями «богословський / теологічний підстиль», «конфесійний / релігійний стиль» та «сакральний стиль»; 7) правописні питання конфесійного стилю; 8) пропозиція щодо збереження тих церковнослов'янizmів, які вже засвоєні українською літературною мовою, з метою створення «мовлення високого стилю»; 9) брак чіткого формулювання термінознавчих проблем; 10) важливість ритміки та мелодики у відтворенні текстів високого стилю; 11) первинність доктринального змісту чи мовної форми терміна; 12) діалектний принцип інкультурації як основний критерій термінотворення (на прикладі тринітарних термінів сутність – іпостась українською); 13) проблема української церковнослов'янської традиції за зразком російської церковнослов'янської традиції; 14) пошук методологічних принципів уведення церковнослов'янської мовної спадщини в українську мову; 15) проблема семантизації української церковно-обрядової термінології; 16) запропоновано логічний аналіз поннятевого комплексу церковного обряду та класифікацію літургійної термінології на тематичні терміногрупи особи, предмета, дії, місця та часу; 17) запропоновано схему опрацювання інструкції до укладання Літургійного словника Н. Пуряєвою; 18) висловлено позицію щодо повноти богословської термінології (тринітарної, христологічної, пневматологічної, маріологічної) в текстах Церкви візантійського обряду; 19) зауважено також про **брак скоординованості українських церков** щодо перекладацьких проблем; 20) запропоновано створення **редакційного**

видавничого центру для видань саме богословської перекладної літератури; 21) певними ученими виконано **аспектний аналіз (на семантичному, морфологічному та стилістичному рівнях)** досліджень присвячених перекладній богословській термінології; 22) доведено, що **церковнослов'янізм** не є випадковістю в нашій мові, а є глибоким її органічним складником; 23) здійснено **класифікацію синонімії у межах сучасної української богословської терміносистеми** на такі типи як: поняттєву (семантичну), стилістичну, поняттєво-стилістичну, абсолютну (дублетну), надлишкову (баластну), родо-видову (ієрархічну), словотвірно-морфологічну, фонетично-правописну; 24) зроблено чималий внесок щодо перекладацьких проблем **фонетичного та орфографічного характеру** тощо.

Відповідно до фахової класифікації християнської богословської термінології за корпусом навчальних богословських дисциплін («Екзегези Старого та Нового Заповіту», «Фундаментального богослов'я», «Догматичного богослов'я», «Морального богослов'я», «Патрології», «Пасторального богослов'я», «Історії Церкви» тощо) можемо класифікувати християнську богословську терміносистему відповідно до сформованих окремих галузей богослов'я (теології) на:

- (1) Біблійну термінологію (а) термінологію Старого Заповіту; (б) термінологію Нового Заповіту);
- (2) Догматичну богословську термінологію, яка в свою чергу поділяється на перелік тематичних ділянок християнської догматики:
  - (а) Тринітарне богослов'я (Триадологію), а отже включає тринітарну термінологію;
  - (б) Христологію – христологічну термінологію;
  - (в) Сотеріологію – сотеріологічну термінологію;
- (3) Літургічне Богослов'я – літургійну термінологію.

Якщо зодягнути цю предметну богословську класифікацію в одіж мовознавства, то науковцям вдасться систематизувати перекладознавчі

проблеми та проблеми усталення і класифікації української християнської богословської терміносистеми.

На прикладі аспектного зіставного аналізу перекладної давньогрецької термінології основною проблемою є питання смислотворення конкретного тринітарного терміна в тексті оригіналу і в тексті перекладу. Ключовим питанням міжкультурної комунікації, віддаленої у часі є збереження смислової наповнюваності оригінального терміна у перекладі. Труднощі збереження оригінального смислу фахового терміна першотвору IV століття у перекладі сучасними виникають першочергово від багатьох лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, та першочергово від паралельного смислотворення у тринітарних термінів, що потрапили у мови перекладу разом з прийняттям християнства та розвивалися у конкретній національній мовній традиції разом з розвитком богословської доктрини конкретної християнської деномінації. Розвиток конкретної сучасної національної богословської мови та розвиток конкретної богословської традиції часто унеможливають здійснення адекватного перекладу давньогрецької тринітарної термінології IV століття мовою перекладу через невідповідність смислів конкретного давньогрецького тринітарного терміна та його перекладного еквівалента.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Перекладність давньогрецької тринітарної термінології IV століття як об'єкт перекладознавства спирається на теоретично-методологічну базу загальної теорії перекладу. Проблематику давньогрецької тринітарної термінології IV століття як мовних засобів конфесійного стилю не слід вважати новою, а як таку, що переживає етап свого відродження. Сьогодні в українській літературній мові серед семи конфесійних стилів учені

виокремлюють конфесійних стиль як історично сформований, суспільно усвідомлений різновид загальнонаціональної мови, який відрізняється від інших функціональних стилів принципами відбору та організацією мовних засобів і самими мовними засобами відповідно до сфер спілкування.

Перекладна давньогрецька тринітарна термінологія IV століття як частина української християнської богословської термінології є складовою української релігійної термінології.

На основі існуючих положень та принципів загальної теорії перекладу про перекладність/неперекладність, неперекладне в перекладі (реалії, архаїзми), взаємозв'язок між мовною картиною світу та перекладністю, забезпечення адекватного перекладу, точність, еквівалентність і адекватність давньогрецької тринітарної термінології IV століття як мовних одиниць конфесійного стилю уперше в теорії перекладу запроваджено та теоретично обґрунтовано поняття концептуально-трансцендентної еквівалентності як критерія оцінки якості відтворення оригінального тринітарного терміна засобами мови перекладу.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що при типологізації перекладу слід виходити з положення, що інформація, яка міститься в текстах конфесійного стилю буває трьох видів: 1. інформація першого роду – трансцендентно-концептуальна, догматично істинна інформація в рамках неухильного вчення конкретної релігійної деномінації, внутрішню форму (смісл) якої не може бути змінено чи видозмінено залежно до вимог сучасного суспільства та науково-технічного прогресу і яку слід сприймати як незмінну та таку, що є поза часом; «2. інформація другого роду – предметно-логічна, об'єктивна інформація, тобто думки автора про оточуючий світ; 3. інформація третього роду – суб'єктивна інформація: оцінна, емоційна інформація, тобто почуття, емоції, настрої автора» [150, с.9].

Перший розділ цього дослідження не вичерпує можливості створення повноцінної теорії перекладу не лише термінів, а й усіх мовних одиниць як об'єкту дослідження теорії конфесійної перекладу.

Обґрунтуванням вибору напряму цього дослідження є зіставний перекладознавчий аналіз, який є основним методологічним прийомом критики перекладу як окремої галузі сучасного перекладознавства. Критика конфесійного перекладу як окрема галузь перекладознавства має право на існування по аналогії до інших критик перекладу (критика художнього перекладу, основоположником якої є Іван Франко та послідовником В. В. Коптілов), завдання якої – надавати обґрунтовану оцінку новим перекладам конфесійного стилю [102, с. 7].

На прикладі діяльності науково-освітніх та дослідницьких центрів перекладу та усталення української богословської термінології, її критики та редагування виокремлено ряд принципів, рекомендованих до засвоєння критикою конфесійного перекладу. Найважливішими серед них є збереження церковнослов'янizmів, визначення критеріїв оцінки якісного перекладу богословських термінів, серед яких виокремлена концептуально-трансцендентна еквівалентність як оцінювальний критерій якості конфесійного перекладу.

Серед основних етапів зіставного аспектного перекладознавчого аналізу перекладних богословських термінів (виконаного на прикладі давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття) текстів перекладної літератури конфесійного стилю виокремлюють такі важливі структурні компоненти зіставного аналізу перекладних мовних одиниць, як конфесійно-догматичний, термінологічний, інформаційний, словотвірний, граматичний, лексико-семантичний, жанрово-стилістичний аспекти.

У практиці світової критики конфесійного перекладу відома зорієнтованість не лише на біблійний переклад, а й на інші види фахового богословського перекладу. У галузі критики біблійного перекладу побичило світ чимало фахових праць з методики та теорії біблійного перекладу. Найвагомим внеском, з розробкою власної концепції, принципів та методів критики богословського перекладу в галузі біблійного перекладу є перекладознавчий доробок Юджин Найди.

Критика конфесійного перекладу знаходиться на етапі свого відродження та новітнього розвитку, про що свідчить діяльність інститутів, кафедр університетів та видавництв України. На жаль, змушені констатувати про відсутність єдиного цілісного критичного перекладознавчого підходу до оцінки перекладу богословської термінології, хоча доробок українських учених більше ніж 20 років незалежності нашої держави не слід применшувати.

Завданням критики конфесійного перекладу є надання обґрунтованої оцінки якості нових перекладів. Одним із найважливіших критеріїв оцінки адекватності перекладу давньогрецької тринітарної термінології є досягнення концептуально-трансцендентної еквівалентності у перекладі. Окрім цього ключового критерію, як і критика художнього перекладу, критика конфесійного перекладу спирається на принципи та критерії оцінки, розроблені загальною теорією перекладу.

Концептуально-трансцендентна еквівалентність – це відповідність мовної одиниці оригіналу мовній одиниці перекладу на рівні їх смислового наповнення через наявність у них концептуально-трансцендентних сем (змістових елементів семеми, що характеризують Бога, Його природу та властивості). Компонентний аналіз перекладних давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття показав, що будь-який з цих тринітарних термінів має щонайменше одну таку сему.

У цьому розділі, обґрунтовано необхідність запровадження додаткового критерію оцінки адекватності перекладу тринітарних термінів – компонентного аналізу перекладних відповідників з метою визначення рівня смислової наповнюваності (абстрактності, концептуальності, трансцендентності) з метою виявлення концептуально-трансцендентних сем.

Основні результати цього дослідження, викладені в Розділі 1, розміщені в авторських публікаціях [59, 183-185].

РОЗДІЛ 2

ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТНИЙ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ЯК ОСНОВНИЙ МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИЙОМ КРИТИКИ КОНФЕСІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ

2.1 Методики перекладознавчого аналізу в осередках критики конфесійного перекладу в Україні

Період незалежності України характеризується бурхливим різноманіттям діяльності в конфесійному стилі української літературної мови. Зв'язок з об'єктом нашого дослідження - перекладом тринітарної термінології та проблематикою лексико-семантичних полів «існування» та «становлення» давньогрецького дієслова $\epsilon\upsilon\phi\acute{\iota}\sigma\tau\eta\mu\iota$ на прикладі його морфологічно-

семантичного аналізу - простежується в різних галузях сучасних наукових досліджень України та за її межами. Упродовж новітнього періоду становлення українського богословського термінознавства слід звернути увагу на декілька потужних осередків його розвитку.

Слід виокремити існування центрів перекладу конфесійної літератури за підтримки кафедри елліністики і кафедри класичної філології інституту філології КНУ ім. Т.Г.Шевченка, Інституту богословських перекладів і термінології (на жаль, Інститут припинив існування в 2005 році), кафедри класичної філології Українського Католицького Університету (УКУ, м.Львів), Інституту української мови НАН України.

Про науковий доробок українського конфесійного перекладу та перекладного термінознавства свідчить існування фахових словників [192, 399,402], захищених дисертацій, підручників зі стилістики української мови з акцентом на конфесійний стиль та міжпредметних публікацій, робота таких видавництв, як «Просвіта», «Свічадо», «Видавничий відділ УПЦ КП» та інші.

Все ж опираючись на потужний доробок науковців у галузі перекладного словникарства, важко виокремити перекладний словник українською мовою або ж навіть одномовний український словник богословської термінології, який би задовольнив фахівців цієї сфери наукової діяльності. Тим більше, не знаходимо вузькоспеціалізованих тлумачних словників, таких як: Словник тринітарних термінів, Багатомовний перекладний словник тринітарних термінів тощо.

Вагомим є внесок українських учених у міжгалузевих дослідженнях творів ранньовізантійської літератури. «Започатковано працю над перекладами джерельних текстів церковного передання українською мовою» [152, с.105]. Л. Звонській належить переклад гомілетичних і морально-аскетичних творів св. Василя Великого. Г. Шепель досліджує епістолярну спадщину цього ж святого [152, с.105].

Д. Коваль переклала українською мовою «Життя Мойсея» Григорія Нісського (2001), «Містагогійні катехизи» Кирила Єрусалимського (2009), «Про молитву» Орігена (2012) [152, с.105].

О.В. Кожушний досліджує візантійську гімнографічну спадщину на матеріалі кондаків Романа Солодкоспівця та гімнів Синезія Киренського та історію їх рецепції в Україні. Окрім аналізу релігійно-філософських поглядів Синезія, автор розглядає також поетику гімнів Синезія і подає їх переклад українською мовою («Єпископ Птолемаїдський Сінезій та його гімни», 2012) [152, с.106].

«У рамках перекладацької програми на філософсько-богословському факультеті Українського католицького університету, упродовж 1999-2009 років вийшли друком шість чисел студентського перекладного збірника «Acta studiosa». У збірниках друкувалися окремі твори патристичної літератури, а також фрагмент из творів отців Церкви і апокрифічні тексти» [152, с.106].

А.М. Крокіс присвятив проблематиці гомілетичного жантру дисертацію «Функціонально-стилістичні і прагматичні виміри ранньохристиянської гомілії» (2011) [152, с.107].

Упродовж 1997-2002 років вийшли друком шість чисел вісника Інституту богословської термінології та перекладів «Єдиними устами», два збірники матеріалів конференцій (1998 і 2000 років). У віснику та збірниках друкувалися погляди українських учених на проблеми перекладності та еквівалентності в конфесійному перекладі, критики та редагування конфесійного перекладу, труднощі адаптації та систематизації богословських термінів, проблеми конфесійного стилю та орфографії.

Визначними в галузі усталення конфесійної термінології є праці В. В. Німчука, Н. В. Пуряєвої, М. Скаб, Г. Наконечної, С. Бібли, М. Петровича, О. Кровицької, І. Карбовнік, О. Лози та інших.

Окремим проявом відновлення галузевої богословсько-філософської терміносистеми є проведення наукових конференцій на всеукраїнському та

міжнародному рівнях. Уже 12 разів збиралася Міжнародна наукова конференція «Проблеми української термінології СловоСвіт», на секційних засіданнях якої неодноразово озвучувалась проблематика української богословської та церковної термінології. Тематика XIII Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2014» охоплює такі питання: 1) теоретичні засади термінознавства та лексикографії; 2) лексикографію та міжмовні зв'язки; 3) нормування та стандартизацію термінології; 4) термінологію природничих знань (фізичну, хіміко-біологічну, технічну, охорони здоров'я, сільськогосподарську тощо); 5) термінологію гуманітарних знань (мовознавчу, суспільно-політичну, правничу, військово-спортивну, філософсько-богословську тощо). Конференція є традиційним зібранням широкого кола вчених-мовознавців, яке спільно організують і проводять Міністерство освіти і науки, міністерство економічного розвитку та торгівлі України.

Слід виокремити науковий доробок Інституту богословської термінології та перекладу УКУ (1997 – 2005 років) під керівництвом М. Ю. Петровича.

Не зважаючи на те, що ця установа була Інститутом УКУ УКГЦ і могла б вирішувати виключно внутрішні завдання Української Греко-Католицької Церкви (літургійної мови, лексики та термінології догматичного богослов'я тощо), з метою досягнення якісного результату на високому науково-професійному рівні директор та працівники інституту поставили перед собою нелегкі, надконфесійні завдання, а саме: позаконфесійність наукових досліджень; дослідження обрядової та богословської лексики всіх християнських деномінацій на території сучасної України; дослідження діалектної мови богослужінь для виявлення інваріантів; створення словника богословської термінології тощо.

За цей незначний період Інститут видає «Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів для видань Українського Католицького Університету», проводить неодноразово плідні галузеві конференції, про що свідчать матеріали результатів конференцій.

Зусиллями Інституту богословської термінології та перекладів УКУ з 1997 по 2005 роки було здійснено перші спроби донесення проблематики усталення української богословської термінології до української громадськості. Інституту вдалося відстежити позиції всіх чинних на території України Церков візантійсько-українського обряду і визначити напрямки необхідної діяльності мовознавців та перекладачів у цій галузі. Оскільки ця проблематика є надзвичайно близькою до об'єкту нашого дослідження, вважаємо її основою позиції всіх церковних згромаджень візантійсько-українського обряду та джерелом критеріїв об'єктивності та авторитетності.

Якість будь-якого перекладу залежить від встановлених критеріїв норми з метою збереження єдності змісту та форми перекладу. Оцінка якості перекладу залежить від вище вказаних принципів критики перекладу. В критиці конфесійного перекладу велике значення відіграє ступінь відповідності смислової наповнюваності ключових термінів та концептів тексту перекладу їх смисловій наповнюваності тексту оригіналу, збереження авторського стилю, самого тексту та контексту.

Вважаємо за доцільне систематизувати основні напрямки шляхів вирішення питань з перекладності конфесійної термінології окремими критиками та перекладознавцями конфесійного стилю, які працюють у вище охарактеризованих осередках та наукових центрах дослідження українського конфесійного стилю та перекладу. Запропоновані тенденції опрацювання перекладів в Інституті богословської термінології та перекладів Українського католицького університету варто вивчити, класифікувати та на їхній основі розробити якісно нову оцінну модель критики конфесійного перекладу, використовуючи надбання загальної теорії перекладу та частково надбання критики художнього перекладу.

М. Ю. Петрович досліджує шляхи розв'язання труднощів усталення і систематизації української богословської термінології та наполягає на необхідності *(1) створення нової концепції української богословської термінології* у численних публікаціях та виступах на фахових конференціях з

проблем перекладу та усталення української богословської термінології (УБТ) [170, с.1-4]. Наше бачення розв'язання конкретної проблеми полягає у розробці конкретних критеріїв адекватності перекладної літератури конфесійного стилю з урахуванням усіх принципів та чинників перекладності загальної теорії та критики перекладу.

Спробу опрацювання нової **концепції усталення та систематизації УБТ** ілюструє Дмитро Степовик, висловивши позицію щодо *(2) повного, ґрунтовного та якісного перекладу всієї церковно-богослужбової та богословської літератури українською мовою із найближчим запровадженням результату на практиці* [218, с. 5-7]. Його позиція, на нашу думку, вимагає доопрацювання через надмірну критику грецизмів та церковнослов'янізмів, радикальність та неврахування природного розвитку та асиміляції живою українською мовою слів іншомовного походження.

А. Содомора висловив позицію *(3) неможливості «очищення» богословської мови від латинізмів та грецизмів, а, отже, і від церковнослов'янізмів* [214, с. 8-13]. Позиція виважена, націлена на фахівців українського слова та свідомих богословів.

Єп. І. Ісіченко [76, с. 14-17] висловлює позицію *(4) про брак скоординованості у праці українських Церков візантійського обряду та перекладацькі проблеми у виборі рівня модернізації літургійної мови богослужбових книг* [76, с.14-15]. На нашу думку, брак такий існує не лише у «виборі рівня модернізації літургійної мови», а й мови відтворення праць Святоотцівської спадщини.

Цікавою для нас є позиція М.Яніва та Т.Шманько з досвіду видання богословської літератури українською мовою видавництвом «Свічадо», яке активно діє з 1988 року, поповнюючи щорічно крамниці книгарень 30-ма новими виданнями. З їх слів зрозуміло, що ще *(5) більше ускладнилася ситуація в царині української богословської термінології* зі (а) співіснуванням української термінології латинської Церкви паралельно з традиційною лексикою православних та греко-католиків. Інші труднощі створює (б)

неможливість повної відмови від церковнослов'янських коренів, що може призвести до втрати зв'язку з тисячолітньою християнською традицією. Клопоту додають також (в) українські видання діаспори, в яких знаходимо безліч необґрунтованих кальок із західних мов, що не завжди може допомогти у розв'язанні термінологічних труднощів. Добре окреслено проблему (г) самоідентифікації греко-католиків, які юридично, тобто догматично мають західну догматику, але де-юре Східний (візантійський) обряд. Наостанок, видавництвом «Свічадо» було виокремлено перелік проблем, а саме потреба в добре опрацьованих виданнях офіційних документів Церкви, творів Отців Церкви, у якісніших виданнях Святого Письма та у якісних фахових словниках і довідниках богословської термінології. Для задоволення цих потреб у праці пропонується: *створити центр, який би координував роботу над богословською термінологією, що і було здійснено силами Українського Католицького Університету; виробити концепцію опрацювання богословської термінології; розпочати роботу над довідковою літературою, залучивши якомога більше науковців та зацікавлених установ; визначити пріоритети у виданні богословської літератури і координувати її видання; започаткувати роботу в досягненні літургічної однозгідності* [272, с.17-21].

Напрямок філологічної роботи в галузі богословської термінології схм. Венедикти (Щурат-Глухої) зосереджений (б) на семантико-морфологічному та стилістичному рівнях із застосуванням зіставний аналіз перекладної богословської літератури. Дослідниця звертає увагу на морфологічні труднощі перекладу з давньогрецької, на різні види неадекватності перекладів [264, с.22-25; 267, с.26-29].

Цікаво, що Ю. Шерех ще в 1950 році гостро ставив питання про українські церковнослов'янізми, або ж про церковнослов'янізми в українській літературній мові в історичній перспективі. Його позиція цінна для нас тим, що він (7) *не поспішає видаляти церковнослов'янізми з української сучасної мови шляхом пошуку відповідників або ж створенням*

неологізмів. Дослідник справедливо зауважує, що «в історії української літературної мови раз-у-раз хвиля боротьби з церковнослов'янськими змінюється протилежною хвилею». Отже, церковнослов'янськими не є випадковістю в нашій мові, а є глибоким органічним складником. «Сама церковнослов'янська мова» - зауважує Юрій Шерех – «увібрала в себе величезні скарби давньогрецької абстрактно-філософської та богословської мови шляхами позичення або калькування» [256, с.1-5].

Слід вказати на дослідження Наконечної, присвячені (8) *стилістичному аналізу українських перекладів книг Святого Письма, виокремленню тенденцій сучасного конфесійного стилю* [146], виявленню та класифікації типів синонімії у межах сучасної української богословської терміносистеми [146, с.16-27], в якій дослідниця виокремлює такі типи синонімії як: поняттєву (семантичну), стилістичну, поняттєво-стилістичну, абсолютну (дублетну), надлишкову (баластну), родо-видову (ієрархічну), словотвірнo-морфологічну, фонетично-правописну [146, с.17].

Важивою є також класифікація типових характеристик українського богословського терміна тією ж авторкою [147, с.79-63]. Авторка чітко характеризує типові ознаки богословського терміна в українській богословській терміносистемі та порівнює їх із загальнонауковими ознаками терміна в цілому.

Щодо перекладацьких проблем фонетичного та орфографічного характеру також зроблено чималий внесок завдяки публікаціям схм. Венедикти та П. Ґалазди, [44-45] і рецензіям на переклади [265; 266-269]. Хоча рецензії на переклади схм. Венедикти не вирізняються делікатністю однак у них, все-таки, є зерно правди – переклад українською мовою богословських термінів не є адекватним відтворенням їхнього ужитку у першотворах.

Слід також виокремити, що мовознавці та богослови М. Лесів, В. Німчук, Н. Пуряєва, Н. Бабич, А. Содомора, о. І. Гаваньо, В. Задорожний, схм. Венедикта (Щурат-Глуха) та Л. Герасимчук зосередили увагу на таких

теоретичних та практичних мовознавчих аспектах і запитаннях богословського перекладу та перекладної термінології, як: необхідність укладання «Словника богословської термінології»; діяльність львівської лексикографічної школи професора Лукії Гумецької, професора Олекси Горбача, митрополита Іларіона (Івана Огієнка) та інших; входження церковнослов'янizmів в українську богословську термінологію та богословську науку; надконфесійний принцип діяльності в українському богословському термінознавстві; проблема якості мови сакральних текстів; ознаки відмінності між «богословським/теологічним стилем» та «конфесійним / релігійним стилем з його підстилем – сакральним стилем»; правописні питання релігійного стилю; майже однотайно висловлювалася пропозиція щодо збереження тих церковнослов'янizmів, які вже засвоєні українською літературною мовою, з метою створення «мовлення високого стилю»; брак чіткого формулювання термінознавчих проблем; важливість ритміки та мелодики у відтворенні текстів високого стилю; первинність доктринального змісту чи мовної форми терміна; діалектний принцип інкультурації як основний критерій термінотворення (на прикладі тринітарних термінів сутність – іпостась українською); проблема української церковнослов'янської традиції порівняно з російською церковнослов'янською традицією; пошук методологічних принципів уведення церковнослов'янської мовної спадщини в українську мову; проблема семантизації української церковно-обрядової термінології [191, с.273-279]; запропоновано логічний аналіз поннятевого комплексу церковного обряду та класифікацію літургійної термінології на тематичні терміногрупи особи, предмета, дії, місця та часу [193, с.40-41]; вказано на запропонований О. Медведєвим спосіб обрахунку коефіцієнта значущості ознак, що характеризують слова певного класу та на список термінів-орієнтирів для застосування в тлумаченнях реєстрових слів [193, с. 41-43]; запропоновано схему опрацювання інструкції до укладання Літургійного словника [193, с.42-43]; висловлено позицію щодо повноти богословської термінології

(тринітарної, христологічної, пневматологічної, маріологічної) в текстах Церкви візантійського обряду.

В. Задорожний, О.Захарків, З. Куньч та Г. Дидик-Меуш вдаються до питань мовної адаптації церковнослов'янських іменників, орфографічних проблем богословської термінології та явища паронімії.

Безперечно важливими є різнохарактерні позиції щодо ролі та значення церковнослов'янської мови в українській традиції перекладу Св. Письма та Богослужбових книг від великого небажання використання церковнослов'янств у богослужбовій практиці до збереження їх заради милозвучності, особливої біблійно-літургійної стилістичної забарвленості та інтеграційного чинника релігійної свідомості українського.

Особливої уваги щодо методологічних принципів критики конфесійного перекладу заслуговує доповідь професора Івана Огієнка 27 квітня 1925 року у Варшаві на першому засіданні «Комісії для перекладу Святого Письма та Богослужбових книг українською мовою», надрукована в «Єдиними Устами» в числі 4/2000 року [159, с.3-41]. У цій «Методології перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову» автор виокремлює 22 методологічні позиції щодо теоретично-практичної проблематики перекладу Святого Письма та Богослужбових книг. Ці методологічні поради є особливо цінними для предмета нашого дослідження, оскільки тринітарна термінологія рясно вживається в Богослужбовій практиці Церков Східного Обряду. Дозволимо собі перефразувати ці перекладацькі принципи під кутом дослідження перекладності давньогрецької тринітарної термінології IV століття.

1) Необхідність дотримуватися перекладу давньогрецької тринітарної термінології з мови оригіналу [159, с.5-8]. І.Огієнко пропонує враховувати церковнослов'янський переклад, але опиратися все ж на грецький оригінал та орієнтуватися на «Євхологійон» Якова Гоара (Венеція, друге видання, 1730). Тої ж думки дотримується вчений-літургіст зі світовим іменем Мігель Арранц [342].

Щодо традицій перекладів Св.Письма, автор публікації зважає на догматично-конфесійний чинник різних християнських деномінацій, від якого залежить безпосередньо текст перекладу. З огляду на цей чинник І. Огієнко рекомендує переклад Св. Письма Пилипа Морачевського 1861 року, але зауважує, що його варто добре виправити, оскільки текст є немилозвучним та відсталим від літературної мови того часу, тому і є непридатним для церковного ужитку.

2) Цей принцип, виокремлений І.Огієнком, не можна беззастережно застосовувати для перекладу тринітарної термінології, оскільки йдеться про особливі «чини» української богослужбової практики під впливом діяльності Києво-Могилянської Академії, яка творила українську богословську науку до початку XVIII століття. Дата приєднання Української Церкви до Московської 1686 року вплинула на традицію друкування Богослужбових книжок у Київській та Чернігівській друкарнях. Професор Огієнко вказує на факти знищення українських Богослужбових книжок і заміну їх на московські після наказу Петра I. 1720 року про заборону видавництва Богослужбових книг, відмінних від московських [159, с.10]. Якщо і опиратися на церковнослов'янські джерела богослужбової практики, то професор рекомендує використовувати видання з 1569 року, наголошуючи на Київському требнику 1646 року та переклад українською мовою 1627 року Києво –Печерської Лаври «Тріоді Пісної», так зв. «Синаксарі», в перекладі богословів Памви Беринди та Тарасія Земки [159, с.11].

3) Необхідно враховувати особливості грецької мови у вживанні відмінків, відмінність вживання у ній часів та способів, займенників та прикметників тощо в перекладі українською за допомогою її морфологічних засобів та правил. Особливо цікавою є тема перекладу дієприкметників, що українською можна передати лише описовими формами, хоча в Пересопницькому Євангелії 1556 року вжито як дієприкметникові форми, так і описові форми [159, с.18].

4) Недопустимість суб'єктивної екзегези чи тлумачення в тексті перекладу або ж у перекладі тринітарних термінів [159, с.19].

5) Збереження поетичності тринітарної термінології, оскільки вона широко вживається у богослужбовій практиці.

6) Переклад тринітарної термінології повинен зберігати конфесійний стиль [159, с.21].

7) Усунення буквального перекладу [159, с. 22].

8) Необхідно використовувати українську богословську термінологію, розроблену та встановлену протягом XVI-XVIII століть.

9) Необхідно створити історичний Словник богословських термінів [159, с.25].

Загалом, внесок професора Івана Огієнка в галузі української богословської термінології та перекладів є дуже цінним [160]. Мрія ученого про укладання Словника богословських термінів залишилася нездійсненою та чекає на виконання цієї поважної місії сьогоденніми українськими лексикографами та богословами.

Відтак, перекладачами та критиками конфесійного перекладу виокремлено велику кількість напрямів діяльності у галузі усталення перекладної української богословської термінології та українського богословського перекладу:

1) проблеми перекладу Святого Письма, богослужбової літератури та богословських книг; 2) історичні шляхи розвитку богословської термінології; 3) лексико-семантичні особливості та проблема уніфікації й усталення сучасної української богословської термінології; 4) правописні питання конфесійного стилю; 5) українська і церковнослов'янська мови в сучасних християнських храмах; 6) проблеми богословської термінології; 7) питання богословської лексики та лексикографії; 9) проблеми богословської фразеології; 10) християнська ономастика в системі української літературної мови; 11) богословствування українською мовою: історичний аспект; 12) особливості стилю богословських та богослужбових текстів та інші.

Оскільки всі вище вказані напрями, окреслені у результатах роботи та матеріалах наукових конференцій присвячених питанням перекладу та усталенню богословської термінології, безпосередньо стосуються об'єкту нашого дослідження, зупинимося на конкретних дослідженнях та наукових позиціях і спробуємо систематизувати наявний матеріал за принципом предметної термінологічної належності.

Погоджуємося із твердженням Г. Наконечної, щодо уживання поняття «українська богословська терміносистема» не лише для позначення християнських деномінацій України [148]. Україна є багатоконфесійною державою, і такі релігії, як іслам, буддизм та інші мають теж свої богословські системи, а отже, можуть претендувати на свої українські богословські терміни – відповідники, усталені в цілісній богословській терміносистемі.

Формування реєстру перекладознавчих та лінгвістичних проблем усталення і класифікації української християнської богословської терміносистеми є обов'язковим, на нашу думку, етапом, на шляху до укладання Українського богословського словника християнських термінів та систематизації української християнської богословської терміносистеми (Східної та Західної традицій).

Першу групу мовознавчих проблем об'єднують труднощі перекладу Святого Письма (орфографія, лексика, фразеологія, біблійна лексикографія, словотвір, граматики, ономастика, семантика слова (полісемія, семантична варіантність, адекватний переклад на семантичному рівні, синонімія), історія української літературної мови та переклади Святого Письма на різних етапах її становлення, вживлення церковнослов'янських в українську літературну мову).

Труднощі перекладу богослужбових текстів та тексту св. Літургії св. Івана Золотовушого (зіставний аналіз виконаних перекладів і класифікація труднощів перекладу на рівні тексту та лексеми, перекладність та

неперекладність грецизмів, церковнослов'янїзмів, стилістичні особливості богослужбових текстів тощо).

Труднощі усталення богословської термінології (біблійних термінів, літургійних термінів, церковно-обрядової термінології).

Взаємодія та взаємовплив богословського (конфесійного) і художнього стилів української літературної мови (історичний аспект, граматичний аспект, семантика та синтаксис).

Пропонуємо новий методологічний підхід, що складається з декількох кроків вирішення проблеми перекладності давньогрецької тринітарної термінології з використанням принципів рецензування перекладу.

З поняттям якості та оцінки термінології конфесійного стилю тісно пов'язані принципи перекладності, адекватності, об'єктивності, повноти, врахування ціннісної ієрархії.

Критика богословського перекладу безпосередньо (нероздільно) пов'язана з редагуванням богословського перекладу. В європейських, американських та російських традиціях редагування богословського перекладу, особливо перекладу давньогрецької та латинської християнської літератури, віддаленої у часі, набуває дедалі більшої актуальності.

Зосередившись на європейських традиціях редагування сучасного перекладу давньогрецької християнської догматичної літератури раннього візантійського періоду, слід сказати, що в XIX – XX столітті вони були виконані з давньогрецьких оригіналів, зібраних абатом Мінем. Сьогодні ці переклади XIX – XX століття редагуються, або ж знову перекладаються з нових критичних видань першотворів, як до прикладу видання праць св. Афанасія або Епіфанія.

Процес редагування перекладу давньогрецької християнської спадщини IV століття є громіздким та тривалим. Відомий німецький мовознавець та перекладознавець, знавець класичних мов Г. Єгер (G. Jäger) чітко виклав процес редагування та видавництва критичних видань оригінальної

давньогрецької та латинської літератури у «Вступі до класичної філології» (“Einführung in die klassische Philologie”).

Традиція редагування українського богословського перекладу ХХ століття нам мало відома. Як і всяка інша традиція українства, що була змушена на довгі роки емігрувати, щоб не бути повністю знищеною, українська традиція редагування конфесійного / богословського перекладу повинна бути відновлена та піднесена на належний науковий рівень. Редагування перекладу української перекладної давньогрецької християнської літератури може базуватися власне на здобутках та досягненнях європейської та американської традицій редагування перекладів християнської спадщини IV століття.

2.2 Аспектний аналіз перекладів давньогрецької тринітарної термінології середини IV століття

Поняття «різноаспектність перекладу» охоплює декілька складників: культурологічний (тут – конфесійно-догматичний), інформаційний, граматико-семантичний, лексичний та жанрово-стилістичний. Застосований до форм та похідних дієслова “ὁφίστημι”, вжитих у християнській догматичній літературі четвертого століття, цей метод передбачає першочергово покроковий аналіз на морфологічному та синтаксичному рівнях. Граматичний аспект перекладу становить основу для подальшого аналізу на словотвірному, лексико-семантичному, інформаційному, жанрово-стилістичному та конфесійному рівнях перекладу дієслова “ὁφίστημι”. Іншими словами, використовуючи методи досліджень рівнів мовної системи на матеріалі християнських догматичних текстів IV століття аналізуємо переклад форм та похідних давньогрецького дієслова “ὁφίστημι” та виявляємо труднощі мікро- та макроперекладу давньогрецької тринітарної термінології.

Принцип відповідності між лінгвістичним та екстралінгвістичним рівнями інформації тексту конфесійного стилю закладено у досягненні

перекладацької еквівалентності: повної або відносної. Кожен аспект перекладу першотвору конфесійного стилю співвідноситься з конкретним видом еквівалентності. На основі існуючих теоретичних класифікацій еквівалентності в теорії перекладу у цій роботі виокремлюємо, концептуально-трансцендентну, граматичну (морфологічну, синтаксичну), морфемну, лексико-семантичну, жанрово-стилістичну еквівалентність. Відповідно до цієї класифікації роботу поділено на аспектний рівневий аналіз. Аналіз за цими аспектами виконано у третьому розділі цього дослідження.

Використання методу аспектного (рівневого) аналізу при порівнянні перекладів давньогрецької тринітарної термінології між собою та з оригінальною термінологією передбачає дотримання критеріїв оцінки збереження інформації трьох видів (концептуально-трансцендентної, предметно-логічної і об'єктивної, суб'єктивної) і, першочергово, - його зовнішньої, внутрішньої форми і змісту терміна. Переклад ціною збереження зовнішньої форми оригінального терміна та втрати його змісту та смислу не є адекватним.

2.3 Конфесійно-догматичний аспект перекладу

Українські теоретики та практики перекладознавства виокремлюють культурологічний аспект перекладу в межах навчальної дисципліни «Теорія та практика перекладу».

У цьому дослідженні докладно розглянуто контакт конфесійних підстилів у царині догматичного богослов'я східної та західної традицій в християнстві.

Конфесійно-догматичний аспект перекладу окреслено декількома чинниками: вплив конфесійно-догматичних реалій IV століття, відображених в тексті оригіналу, залежність сучасних текстів українського, німецького, англійського, італійського та російського перекладу від впливу конкретної

мовної перекладацької традиції на перекладача в ролі реципієнта тексту оригіналу, адаптація тексту перекладу до сприйняття носіями мови перекладу із забезпеченням однозначності давньогрецьких тринітарних термінів IV століття мовою перекладу.

Чинники конфесійно-догматичного впливу на переклад поділяємо на *безпосередній вплив на текст оригіналу та вплив на текст перекладу*. Серед перших чітко вирізняємо: (1) вплив Св. Письма та його тлумачення (екзегези); (2) філософську традицію того часу, носіями якої були давньогрецькі богослови; (3) вплив полемічної боротьби післянікейського періоду з представниками аріанства на розвиток та усталення тринітарної термінології. Впливом на текст перекладу є адаптація давньогрецької тринітарної термінології в перекладах сучасними мовами через посередництво староболгарської та латинської мов.

Джерелом виникнення давньогрецької тринітарної термінології дослідники вважають Святе Письмо та філософську традицію, що була складником знань давньогрецьких богословів IV століття. Багата давньогрецька філософія від Аристотеля до неоплатонізму слугувала тим джерелом, з якого видатні богослови з класичною освітою запозичували терміни, наповнювали їх новим семантичним значенням та фаховим вживанням з метою використання їх для захисту догматів християнської віри від нападів єретичних учень.

Стан та систематизованість давньогрецької тринітарної термінології та християнської богословської терміносистеми часів першого Вселенського Собору не позначено чіткістю визначення між основами та похідними термінологічних гнізд. Досконалість родо-видової класифікації тринітарної термінології Нікейського «Символу Віри» справедливо ставлять під сумнів більшість патрологів, істориків богослов'я, філософів сучасності та їх попередників. Вдосконалення системи тринітарних термінів, що тривав щонайменше три століття, відбулося завдяки генію св. Василя Великого та його послідовників.

У вченні ранніх Отців Церкви особливу увагу приділено постійній зміні термінологічного значення богословських термінів. У цій роботі увагу приділено основній мотивації зміни термінологічного значення тринітарних термінів у цей час. Як вважають корифеї історико-богословської думки В. Болотов, Н. І. Сагарда, С. Р. Кияк, А. Ф. Лосєв, В. Н. Лосский, К. Морескіні (С. Moreschini), М. Симонетті (М. Simonetti), К. Стед (Ch. Stead) та інші першочергово на зміну значення терміна в епоху становлення тринітарної термінології вплинули вимоги церковно-політичного характеру – захист християнського догмату про Пресвяту Трійцю від ересі аріанства.

Вплив давньогрецької філософської традиції на становлення християнського вчення про Пресвяту Трійцю Східної Церкви відбувався через філософську освіту богословів того часу та безпосереднє використання цих знань в їхніх богословських роботах конфесійного стилю.

Аристотель активно використовує в термінологічному значенні поняття “ὄυσια” – відомий християнський тринітарний термін. Уперше в термінологічному значенні поняття “ὄυσιασιν” у філософію запроваджує Посидоній Апамейський (Posidonio di Aramea) усередині I століття до н. е. Діяльність та критичний огляд праць та перекладів цього філософа подано у десятитомному виданні «Історії грецької і римської філософії» Дж. Реале (Giovanni Reale) [328, с. 409-410].

1. «*Διαφῆρειν δε τῆν οὐσίαν... ἀπὸ τῆς ὁμοιοῦσιν κατὰ τὴν ὄυσιασιν <τῆς> ὁμοιοῦσιν... ἐν τῷ νοῦν» [378, с.50]. – «La sostanza differisce dalla materia soltanto nel pensiero, perché nella realtà è la stessa cosa» [378, с. 51].*

2. «*ἡ ὄυσια τῆς ὁμοιοῦσιν „d...wj poiîn fasi d’úo einai τῆς ὁμοιοῦσιν, τῷ δὲ <τῆς> κατὰ τὴν τοῦ ὁμοιοῦσιν» [378, 56]. – “Quanto alle qualità intrinseche – dice Posidonio – ,due sono le parti in grado di accogliere: il substrato afferente alla sostanza (substrato sostanziale) e quello afferente alla qualità (substrato qualitativo)” [378, с.57].*

Обидва приклади вказують на термінологічне застосування терміна “ὀλότητα”. На це вказує сильний лексико-семантичний зв’язок двох мовних одиниць – термінів: “*oUs...a*” та “*ØpØstasiς*”, що підтверджено і синтаксисом на рівні словосполучення.

Іншим філософом, систематизатором неоплатонівської думки, який плідно використовував та вживав у своїх філософських творах не тільки термін ‘ὀλότητα, але і поняття «трьох іпостасей» у термінологічному значенні, був Плотін Лікопольський (Plotino di Licopoli, 205-270 н.е.) та Порфирій. У роботах Плотіна, зібраних Порфирієм (у «Еннеядах») зустрічаємо численну кількість випадків уживання дієслівних форм та похідних давньогрецького дієслова ‘ὀφίστημι, що свідчить про жваве термінологічне застосування цих словоформ у філософських творах неоплатонічної традиції. Частота вжитку свідчить про термінологізованість.

Іменник «іпостась» у множині часто ужито в «Еннеядах» Плотіна, що навіть сформувало певну традицію досліджень залежності та взаємозв’язку філософської неоплатонічної традиції та християнської богословської думки в часи становлення та терміноутворення тринітарної термінології.

Іоанну Дамаскіну – отцю церкви VIII століття – приписують авторство систематичного довідника давньогрецькою мовою з догматики (вчення Церкви) на той час. Його трилогія «Джерело знань» увібрала в себе позиції попередників і вважається одним із найдосконаліших тлумачних видань правил християнського віровчення часу семи Вселенських Соборів. Іоанн Дамаскін фіксує зміну термінологічного значення іменника “ὀλότητα” та всіх дієслівних форм дієслова “ὀφίστημι” у термінологічному значенні. Всі ці випадки тлумачення термінологічного вживання подано в Додатку Б.2. З погляду мовознавчих цінностей, ця праця являє собою одне із перших тлумачних лексикографічних видань не тільки з тлумачення давньогрецької тринітарної термінології, а й тлумачення богословської термінології періоду семи Вселенських Соборів Церкви [353].

Вплив полемічної боротьби післянікейського періоду з представниками аріанства на розвиток та усталення тринітарної термінології не можна

залишити осторонь в розгляді конфесійно-догматичного аспекту перекладу тринітарних термінів. Саме ця боротьба дала основний поштовх до зміни термінологічного значення терміном «*υπόστασις*».

У період свого становлення термінологічна система тринітарного богослов'я Вселенської Церкви (до 1054) пережила безліч викривлень та неправдоподібних тлумачень догмату про Пресвяту Трійцю.

Першою найбільшою кризою, яка поставила під загрозу традиційне вчення про Св. Трійцю, був період догматичних суперечок (М.Сімонетті та інші), спричинений хибним ученням Арія про природу Сина Божого. Це лжевчення досконало досліджено представниками західно-європейської, російської та української історико-богословської думки.

З іншомовних представників філософсько-богословської думки слід згадати наукові роботи К.Стеда [332] та Х. Янараса [271]. Автори пояснюють лексико-семантичні звязки між тринітарними термінами, тлумачать їхню смислову наповнюваність у контексті вивчення їхнього історичного розвитку, становлення та смислотворення. Підхід цих авторів подібний до підходу вивчення богословської термінології М. Сімонетті. Метод прочитування значення конкретного терміна тогочасної епохи базується на історичному контексті та специфіці тогочасного уживання в контексті післянікейської боротьби. К. Стед робить ще один сильний акцент – семантичних звязків християнської тринітарної термінології із історико-філософським розвитком цих термінів протягом I – IV століть [332].

Феномен різноманітних реакцій на аріанство у християнській догматичній літературній традиції того часу був не менш плідно досліджений ученими. Єдиним шляхом вирішення суперечок було скликання першого Вселенського Собору в Нікеї у 325 році для узгодження та прийняття тексту формули віровизнання, яка б пояснила відношення Сина та Отця і слугувала б у подальшому єдиною, прийнятою у Вселенській Церкві, догмою. Прийнята на Соборі формула різко суперечила ученню аріан, адже чітко окреслила відношення Сина та Отця терміном “*ὁμοούσιος*” – «єдиносутнісний» (нім.: “*eines Wesens*”; англ.: “*consubstantial*”; іта.:

“consustanziale”; рос.: «единосущный/единосущий») [332]. Варто зауважити, що нами зафіксовані інваріанти перекладу цього давньогрецького терміна у богослужбових текстах та словниках: (1) «єдиноістотний», (2) «єдиносущий» [401; 405]. Частоуживаним у богослужбовій практиці українською мовою є термін «одноістотний».

Цей тринітарний термін за своєю смисловою наповнюваністю став наріжним каменем подальших церковно-політичних суперечок, переслідувань та увязнень тих, хто надавав перевагу ужитку саме цього терміна у своїх працях.

Цей термін та чітко виражена анафема проти тих, хто вважав, що Син «виник з нічого чи з якоїсь іншої іпостасі чи сутності,....», а не є Сином Божим, обурили не тільки аріан, а й прихильників висловлюватися іншою термінологією. В результаті, різноманітність позицій щодо тексту Нікейського Символу поділяла учасників тринітарних дискусій у перші роки післянікейського періоду на нікейців та антинікейців або на «гомоусіан» (єдиносущників) та супротивників такого формулювання відношення Сина до Отця. Таким чином, поступово формуються так звані партії, які різняться між собою своїм ставленням до Нікейського Символу та специфікою свого вчення. У мовознавчому аспекті, кожна з цих партій розробляє типову для своїх поглядів тринітарну термінологію, що ужита в працях однодумців. На кінець 50-тих років існували партії (1) нікейців (гомоусіан), (2) напіваріан (гоміусіан), (3) гомеїв та (4) радикальних аріан (аномеїв) (М. Сімонетті, Дж. Келлі, Г. Дробнер, В. В. Болотов та інші). Неможливо проаналізувати смислову наповнюваність ужитих тринітарних термінів кожної з партій. Тому в цьому дослідженні обмежимося лише працями догматичного характеру тих авторів, які захищали догмат двох природ Другої Божої Іпостасі – Сина Божого (старонікейця Афанасія та гоміусіанина Василя Анкирського) і проаналізуємо всі відомі тексти формул помісних соборів з 351 – по 362 рік.

Щодо значення, яке надають патрологи ужитому терміну *‘ὁμόουσις* в анафематизмі тексту Нікейського Символу, то воно різниться залежно від коментарів поняття, вираженого цим терміном. Так, позиція сучасника

Нікейського Символу св. Афанасія Олександрійського різко відрізняється в наданні цьому терміну значення «сутності» від позиції сучасника подій 360 - 381 св. Василя Великого, яка полягає у наданні поняттю «ὕποστασις» значення «реальності індивідуального буття». Св. Афанасій сприймає ужиті в анафематизмі Нікейського Символу поняття «ὕποστασις» та «οὐσία» як близькі синоніми в значенні «одної сутності (природи) Божества» [295].

Така дискусія спонукає нас до розгляду цих двох тринітарних термінів – гіперо-гіпонімів «ὕποστασις» та «οὐσία».

Кожен помісний собор, який відбувався в післянікейський період, наділяв ці терміни альтернативною семантикою задля аргументації свого вчення. Відомо, що таких груп налічувалося щонайменше три. Не слід відкидати переклад документів з давньогрецької мови латинською мовою - факт існування латинської тринітарної термінології в західній частині Вселенської Церкви. Усі ці складники є чинниками конфесійного аспекту, які вплинули на створення чергових непорозумінь в результаті перекладу тринітарних термінів з давньогрецької латинською та в результаті створення паралельних гнізд тринітарних термінів прихильниками різних партій.

У кінцевому результаті тринітарна термінологія зафіксувалася лише з Константинопольським Символом Віри 381 року.

Окрім терміна «ὕποστασις» до гнізда термінів-дериватів дієслова «ὕφιστημι» слід віднести також віддієслівні прикметники «ὑπόστασις» (безіпостасний), «ὑποστατικός» (той, що в іпостасі/воіпостасний) та цілу низку характерних перфектних та аористових форм самого дієслова, що надають своєю граматичною формою конотацію презентності, реальності та стабільності, відчуття непохитності, стійкості та тривалості [414].

Ми приєднуємося до думки учених щодо «недосконалості» прийнятої на першому Вселенському Соборі формули, що дало можливість не тільки послідовникам Арія, а й іншим течіям тогочасної богословської думки тлумачити текст Нікейської формули на свій лад та наповнювати тринітарні терміни вигідним для себе смислом [363]. Факт залучення до тексту Нікейської формули таких понять, які були відсутні у канонічних книгах

Святого Письма, був шансом для супротивників Нікейської формули звинувачувати нікейців у запозиченні цього вчення з поганської філософії [330; 333]. Мети Нікейського Собору не було досягнуто. Текст формули став підставою для бурхливої термінотворчості та різноманітної смислової наповнюваності ключових тринітарних термінів.

Період з 351 по 362 характеризується різноманітністю догматичних позицій – відношень до ключових нікейських концептів і тим самим вносить в історичний розвиток тринітарної термінології нечіткість, незрозумілість та семантичну двозначність. Цей період тринітарної термінологічної нечіткості не міг не відбитися на семантиці всіх термінів, похідних від дієслова “ὑπόστασις”. До таких дериватів належить віддієслівний іменник “ὑπόστασις”, який у післянікейський період набував декількох ключових семантичних значень для тринітарних схем. Пара тринітарних термінів гіперо-гіпонімів у текстах формул численних помісних соборів часто замінювалася іншими термінами. Передісторією першої Сирмійської формули, яку ми детально розглядаємо в цьому дослідженні, була низка помісних соборів, починаючи 341 роком [298, с. 278-280].

У процесі перекладу текстів періоду становлення давньогрецької тринітарної термінології важливо, щоб такий текст вважався не просто суб’єктивною позицією автора, але висловлював його вчення, яке спирається на конкретну догматичну традицію школи, до якої належав сам автор. Для цілісності розуміння фахового тексту з тринітарної богослов’я періоду його становлення у перекладі важливо врахувати такі екстралінгвістичні чинники впливу на номінацію перекладних термінів, як: конкретна ситуація, на яку текст першотвору є відгуком; позиція чи вчення, висловлені в тексті першотвору; ключові терміни, що орієнтують читача на приналежність автора до конкретної герменевтичної школи; цільова аудиторія.

Давньогрецьку тринітарну термінологію як окрему галузь християнської богословської терміносистеми було вперше систематично розроблено та догматично закріплено після зібрання двох перших Вселенських Соборів Церкви - Нікейського і Константинопольського Соборів. У результаті

християни отримали в спадок найважливіший документ віровизнання та догматичного віровчення – текст Нікейсько - Константинопольського Символу Віри [363, с.78-84 пор.: Додаток А.1.].

У діахронному вимірі цей «Символ Віри» не припиняли відтворювати в перекладах мовами тих країн, які приймали християнство Східного Обряду. Україна не є винятком. О. Білецький вказує на існування перекладних джерел конфесійного стилю у період Київської Русі оригінальної давньогрецької літератури візантійського періоду (IV- IX століття). Учений аргументовано підтверджує наявність староболгарських перекладів літератури конфесійного стилю в Київській Русі. За посередництвом староболгарських перекладів та за наявністю давньогрецьких оригіналів формується літературна спадщина конфесійного стилю української мови з середини XVI століття [19].

Незадовго після другого Вселенського Собору, остаточно у V столітті, «Символ Віри» стає обов'язковим елементом св. Літургій св. Івана Золотоустого та св. Василя Великого [342]. Відтак текст «Символу Віри» Константинопольського Собору 381 року у перекладі церковнослов'янською або ж українською є обов'язковим у св. Літургії усіх церков Східного Обряду: УПЦ КП, УАКЦ, УГКЦ та УПЦ МП.

Сьогодні тринітарне богослов'я Церков Східного обряду охоплює розгалужену систему понять та теорій в рамках догматичного богослов'я. В. Лосский у праці «Догматичне богослов'я» (XIX ст.) продовжила богословствування Східних Отців Церкви IV – VIII століть, від св. Афанасія Великого до праць св. Іоана Дамаскіна, першого систематизатора цих богословських термінів, та наповнив тринітарний термін «Іпостась» новим семантичним значенням, надавши йому значення «індивідуальності» [133].

Богослужбово-молитовна практика (щоденна і святкова) Церков Східного обряду та науково-дослідна діяльність в українських християнських вищих навчальних закладах та центрах Східного обряду міцно опирається на давньогрецьку тринітарну термінологію, відтворення якої українською літературною мовою по сьогоднішній день невнормовано та неусталено. З метою номінації, систематизації та усталення перекладної тринітарної

термінології в українській фаховій мові необхідно піднести роботу над богословським словом на якісно новий науково-методологічний рівень, з урахуванням сукупності новітніх підходів перекладознавства та термінознавства, використаних ними лінгвістичних та екстралінгвістичних принципів оцінки фахового тексту та метамови [55].

2.4 Термінологічний аспект перекладу

Ще у 1925 році, на доповіді у Варшаві, І. Огієнко констатує: *«Українська богословська термінологія у нас ще мало вироблена; на жаль, і солідної праці в цім напрямі не помітно. Підкреслю тут, що своєї старої продукції в цім відношенні ми не знаємо, а між тим наша українська богословська термінологія існує вже з XVI віку. За віки XVI – XVII – XVIII на Україні написано багато дуже поважних богословських праць, з своєю рідною українською богословською термінологією. Звичайно, при перекладах ми мусимо користати з цієї нашої традиційної термінології, часом дуже влучної. Колись настане час, що ми матимемо українського історичного Словника богословських термінів, ...»* [159, с.25].

В українському перекладознавстві важко віднайти працю або керівництво для перекладачів фахової богословської термінології, яка б вказала на критерії якості в перекладі богословських термінів.

У цій роботі послуговуємося напрацюванням Галини Наконечної, яка пропонує характеристику богословського терміна. За Г. Наконечною богословський термін, або термін української богословської терміносистеми характеризується з погляду теорії терміна: 1) дефінітивністю; 2) автономністю; 3) умотивованістю; 4) внутрішньо семантичними зсувами; 5) синонімія у богословській термінології; 6) емотивність; 7) милозвучність; 8) богословська номенклатура [147, с.83-90].

Якщо розглядати **дефінітивність** давньогрецького тринітарного терміна в контексті усталення цієї терміносистеми IV століття, то вона разюче відрізнятиметься від явища дефінітивності, яке існувало три століття

по тому. До прикладу, можна порівняти два визначення тринітарного терміна $\acute{\upsilon}\lambda\acute{o}\sigma\tau\alpha\sigma\iota\varsigma$. Одне з них подає сучасник нікейсько-константинопольської доби – історик Сократ Схоластик, і його дефініція більше схожа на тлумачення та історичну ремарку щодо уживання терміна [355]. Іоан Дамаскін – автор першого тлумачного словника богословських термінів «Філософські глави» [353] (Додаток В.1. та Додаток В.2.).

У першому випадку не бачимо чіткого визначення, лише відомості про ужиток двох синонімічних понять, а в подальшому і термінів однієї терміносистеми. У другому випадку можна констатувати чіткі визначення тринітарних термінів у тринітарній терміносистемі і у богословській загалом. Слід додати, що Іоан Дамаскін розглядає визначення кожного тринітарного терміна у злагодженій системі термінів і представляє у своїй праці гніздо тринітарних термінів, де переважають іменники та прикметники. Крізь віки давньогрецька тринітарна терміносистема вдосконалюється, а терміни отримують відповідні дефініції. Хоча, як зазначає Г. Наконечна, *«у богословській термінології трапляються випадки, коли дефініція передує термінові, що ще раз засвідчує високий ступінь дефінітивності наукових номінацій»* [147, с.83].

Друга характеристика – **автономність** – є і загальнонауковою, і богословською вимогою до терміна. Тринітарний термін у фахових текстах з літургійного богослов'я, Богослужбових текстах чи у текстах з морального богослов'я не повинен залежати від контексту. Справедливо зазначає Г. Наконечна, що термін української богословської терміносистеми цілком відповідає цій вимозі. Він є за межами контексту. Тринітарні терміни *Бог, Трійця, Бог-Отець, Іпостась, сутність* переважно розкривають своє лексичне значення у мінімальному контексті [147, с. 85]. Вибір відповідника у перекладі, за логікою, не повинен залежати від контексту. На жаль, ця вимога спрацює лише за умов наявності усталеної терміносистеми. Цього не можна сказати про давньогрецькі тринітарні терміни IV століття, що знаходилися на етапі свого усталення.

Третьою вимогою до терміна, за класифікацією Г. Наконечної, є **вмотивованість**. Велика кількість українських християнських богословських термінів є вмотивованими і номінують явище, об'єкт чи предмет культу самим терміном, не потребуючи додаткового пояснення чи визначення. Але такі терміни, як *омоусіяни*, *оміусіяни* чи навіть термін *аріанство* є мало вмотивованими. Низька вмотивованість терміна впливає на переклад. Зазвичай, такі терміни з перекладознавчої точки зору сприймаються як терміни-реалії і відтворюються способом транскодування.

За вимогою **внутрішньосистемних семантичних зсувів** давньогрецька тринітарна термінологія поділяється на вічні та минучі (історичні терміни). У перекладознавчому аспекті це означає, що історичні терміни або набувають нового значення і отримують у процесі розвитку богословської науки нове смислове навантаження, або залишаються термінами-реаліями, які є зрозумілими лише у конкретному історико-богословському контексті. Для процесу перекладу вічні терміни, такі як Бог, Трійця, Син, Дух Святий та інші мають лексичні відповідники у мові перекладу оскільки не пов'язані із національною системою термінів або не належать конкретно до одної традиції церкви – східної або західної, а присутні у обох. Такі тринітарні терміни як Іпостась і Персона або Особа належать двом різним традиціям і їх місце та ужиток в українській сучасній фаховій мові є нав'язаним запозиченням конфесійною традицією.

П'ятою вимогою до української богословської термінології є явище синонімії термінів. З приводу явища як такого, науковці висловлюють різні позиції: одні висловлюються на користь синонімії терміна, інші вважають її позитивом лише до певної міри, але незмінною залишається позиція третіх, які вважають синонімію шкідливою і вважають її руйнівною зі середини системи. Понятійні синоніми і варіанти (правописні, морфологічні) - це два типи синонімії у богословській терміносистемі, які по різному впливають на неї. Перші не є взаємозамінними, оскільки позначають різні явища або поняття. Другі – є шкідливими для терміносистеми [147, с. 87].

Найпоширенішим явищем в українській богословській терміносистемі є дуплетність. На прикладі перекладу давньогрецької тринітарної термінології українською бачимо вплив двох традицій – Західної і Східної – на християнську богословську традицію. Особливо це відбилося на богословській системі УГКЦ, яка є Східною церквою за обрядом, та Західною канонічно. Дублетне існування таких тринітарних термінів-пар, як «Особа» та «Іпостась», «сутність» та «субстанція», «єдино сутнісний» та «одно істотний» тощо з одного боку надають можливість перекладачеві вибору відповідника. З іншого боку ускладнюють процес і результат перекладу, оскільки кожен термін з термінів-пар відрізняється від терміна-пари смисловою наповнюваністю і відзначається наявністю різних концептуально- трансцендентних сем, як по кількості так і за змістом.

Емотивність у терміна повинна бути холодною, нейтральною. Українська терміносистема не позбавлена емотивності, як і богословські терміносистеми інших сучасних мов, що розглядаються у роботі. Г. Наконечна називає цю характеристику терміна абсолютність [147, с.88]. Ми пропонуємо співвідносити емотивність давньогрецького тринітарного терміна з наявністю у ньому концептуально-трансцендентних сем, що вказує на можливість не лише висловити «абсолютність» за змістом, але й вказати на чіткий відповідник через наявність у ньому тої чи іншої кількості сем за змістом.

Милозвучність богословського терміна є дуже важливим чинником у виборі відповідника при перекладі. У зв'язку з цим часто-густо постає питання заміни українського відповідника церковнослов'янським заради збереження милозвучності терміна. Так, такий тринітарний термін давньогрецького походження як «ὁμοούσιος» пропонується відтворювати у Богослужбовій практиці церковнослов'янізмом, тоді як у науковому ужитку слід використовувати український відповідник «єдиносутнісний».

Богословська номенклатура не є типовою для тринітарних термінів. Хоча в українській богословській терміносистемі загалом вона має місце, як у будь-якій системі природничих та технічних наук. Термін та номен не

збігаються на диференційному рівні, та співпадають на понятійному та ідентифікаційному [147, с.89-90].

Можемо висновувати, що ці вісім характеристик богословського терміна часто безпосередньо впливають на процес та результат перекладу. У випадку термінів-реалій, яких є велика кількість серед відповідників давньогрецької тринітарної термінології, є маловідчутними, оскільки єдиний відомий нам спосіб передачі терміна-реалії є транскодування, під час якого перекладний термін-реалія не втрачає свою зовнішню форму і трансцендентну наповнюваність, але через іноземне походження потребує додаткового тлумачення.

2.5 Інформаційний аспект перекладу тринітарних термінів

«Поняття „інформація”, її види та особливості передавання комунікатором і сприймання реципієнтом є предметом дослідження багатьох наук. У лінгвістиці тексту інформація ототожнюється із номінацією, смислом, змістом. У науковій літературі інформативність розглядається як категорія, що забезпечує вербалізовану організацію знань, їхнє осмислення, передавання та кодування читачем» [150].

Інформаційний аспект перекладу передбачає розгляд історико-богословського контексту періоду аріанських суперечок. Цей розгляд охоплює матеріал тексту Нікейського Символу Віри 325 року, текстів помісних соборів періоду 351-362 років, догматично-полемічної та історичної спадщини св. Афанасія Великого окресленого періоду.

Інформаційний аспект та ідіостиль автора дуже пов'язані між собою. У цій роботі ідіостиль автора представлено особливостями стилю св. Афанасія Великого. Цей святий своїм історико-богословським доробком охоплює майже весь Нікейсько-Константинопольський період суперечок та кризи, пошуків та становлення тринітарної термінології. Його роботи є яскравою ілюстрацією типового для цього періоду вживання форм та

похідних “ὄψις” у філософсько-богословській літературі середини та кінця IV століття.

Св. Афанасій Олександрійський був очевидцем та учасником першого Вселенського Собору в Нікеї (325). Численні тексти формул віровизнання помісних Соборів, які мали місце після першого Вселенського Собору 325 року, визначали конкретну догматичну позицію окремої партії до Нікейського віровчення. Св. Афанасій до кінця свого життя залишається нікейцем, або старонікейцем. Він сприймає вжиті в анафематизмі Нікейського Символу поняття “ὁμοουσιος” та “ουσι,α” як близькі синоніми зі значенням «одної сутності (природи) Божества». Виняток складає лише його праця «Сувій до Антіохійців» (*Tomus ad Antiochenos*), уривки до якої представлено в Додатку Б.7.

В жодній зі своїх праць св. Афанасій не називає Сина „ὁμοουσιος” чи „ουσι,α”. Для його логіки такий стан речей є неможливим. Якщо Отець - „ουσι,α” та „ὁμοουσιος”, тоді Син не може бути ними. Згідно з Афанасієм, про Сина можна висловлюватися лише поняттями „ὁμοιωδης”, „ἴσῳ οὐσιος”, „ὁμοστατος” та „ὁμοφθετος”:

Не новим буде твердження про специфіку тринітарної схеми, яка простежується при аналізі робіт св. Афанасія. Ця схема застосування троїчної термінології відрізняє Афанасія від його сучасників. Насправді Св. Афанасій не дотримувався якоїсь чіткої та досконалої тринітарної термінології в душі Каппадокійців. Він до кінця залишався прибічником провідної схеми давнішого періоду. Автор чітко висловлюється про те, що сама Трійця, тобто Отець, Син і Дух Святий, є єдиним Богом [26, с.86]. Звичайним чином тісну єдність Отця та Сина, як і те, що їх відрізняє, виражав конкретними термінами. Отця він назває “usia”, “hypostasis”, “sofos” та “logicos”. Сина – “usiodes”, “enusios”, “hypostatos”, “hyfestos”, “sofia” та “logos”.

Отець
„usia“ (сутність)

Син
„usiodes“,
сутнісний

“hypostasis“ (реальність існування)	„en usios“ “hypostatos“ (реально існуючий), „hufestos“, реально існуючий)
„sofos“ мудрий	„sofia“ (Мудрість)
„logicos“ словесний	„logos“ (Слово)

Афанасій не називає в жодній зі своїх робіт Сина “ὕποστασις” чи “ουvsι,a”. Якщо Отець - “ουvsι,a” (сутність) та “ὑποστάσις”, тоді Син не може бути ними. Про нього можна думати лише поняттями “οὐσιωvδῆς”, “τῆν οὐσιωv”, “ὑποστάσις” та “ὀφειστὴς” [26, с. 87]. Цю схему та правильність позиції В. Болотова підтверджує не одна цитата з творів св. Афанасія Олександрійського. І те, що для нього “ὑποστάσις” та “ουvsι,a” одне й те саме практично в усіх роботах до 369 року за винятком «Сувію до Антіохійців», одностайно підтверджують критики [26, с.87] його текстів.

У цій роботі розглянуто такі праці св. Афанасія *Послання про визначення Нікейського Собору 350/351 року, Послання про собори, що були в Армінії італійському і в Селевкії ісаврійській (Собор), Три слова проти Аріан, Чотири листи до єпископа Серапіона, Глумачення на Псалми, На захист Діонісія, Сувій до Антіохійців* (Додаток Б.).

2.6. Словотвірний аспект перекладу форм та похідних давньогрецького дієслова “ὕφιστημι” середини IV століття

Дослідники-компаративісти [322, с. 268] переконливо довели, що індоєвропейська праоснова «stHá-» є саме тою твірною основою, від якої дієслова сучасних індоєвропейських мов успадкували певний ряд спільних ознак, завдяки яким між сучасними індоєвропейськими мовами простежується тісний взаємозв’язок на рівні морфології, словотвору та семантики (давньогр.: ὑπό-στα-σις, лат.: sub-stant-ia, іта.: sus-si-stenza, англ.: sub-stance, нім.: der Sta-nd, укр.: іпо-ста-сь, по-ста-ть і т.д.).

Словотвірне гніздо твірної основи «sto-» латинського дієслова «stare (sto, stetī, statum [392, с.728])» нараховує, до прикладу, такі словотвірні одиниці, споріднені за коренем і впорядковані відношенням похідності: **stare** (стояти), **statio, ōnis** (стояння), **sistere** (ставити, класти, розміщати), **substare** (бути в наявності, існувати), **substantia, -ae** (сутність, суть), **substantialis** (сутнісний, той, що володіє самостійним існуванням), **subsistere** (зупинятися, робити зупинку), **subsistentia, -ae** (реальність, сутність), тощо .

В італійській мові зустрічаємо такі похідні цієї словотвірної парадигми як: **stare** (стояти, мешкати і т.д.), **stanza** (кімната, місце проживання), **stazione** (зупинка, стоянка, станція, вокзал), **sostare** (зупинятися, робити тимчасову зупинку), **sostanza** (сутність, субстанція), **sussistere** (існувати, бути в наявності), **sussistenza** (існування, наявність) [395].

Від праоснови *sthá-* в англійській мові цю парадигму наповнює така сукупність похідних, як **stay** (зупинятися, мешкати), **stand** (стояти), **stance** (поза, положення), **station** (місце, місце розташування, пункт), **stationary** ((1) закріплений, нерухомий, стаціонарний; (2) незмінний, стабільний), **substance** ((1) речовина; (2) суть, сутність; (3) матерія, субстанція; (4) реальність; щось, що існує реально), **subsist** (існувати, жити), **subsistence** (буття, життя, існування).

В німецькій мові зустрічаємо дієслово **stehen** (стояти) та **stellen** (ставити, поставити) /**sich stellen** (поставити себе).

В російській мові відомо основу «ста-» (дієслівна форма «ста-ть» від «сто-я-ть» та ін.). В українській мові основа «ста-» («ста-ти», «по-ста-ти», та ін.) теж відома своєю продуктивністю афіксальної сполучуваності.

Продуктивність індоєвропейської праоснови «*sthá-*» виявляє здатність активно сполучатися зі словотвірними і формотвірними засобами як у сучасних мовах, так і в латинській чи давньогрецькій не тільки із синхронною, а й діахронною продуктивністю [312, с.144]. Така продуктивність основ *«реалізується здебільшого в складних словах і*

виявляється в їхніх парадигмах, тобто об'єднаннях за першими ... або другими ... основами» [312, с.144].

Здантість продуктивної сполучуваності цієї індоєвропейської праоснови «sthá» вплинула на формування термінологічного значення тринітарного терміна «Іпостась» і надала семантичну наповнюваність цьому тринітарному терміну (реальності індивідуального існування) завдяки значенням «стійкості, непохитності, надійності, впевненості тощо».

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

У цьому запропоновано та методично обґрунтовано основні етапи зіставного аспектного перекладознавчого аналізу для богословських термінів

(давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття) текстів перекладної літератури конфесійного стилю.

Враховано такі важливі структурні компоненти зіставного аналізу перекладних мовних одиниць, як конфесійно-догматичний, термінологічний, інформаційний, словотвірний, граматичний, лексико-семантичний, жанрово-стилістичний аспекти.

Систематизовано та класифіковано методики аналізу перекладу богословської термінології, пропозиції редагування та усталення української богословської термінології загалом, та тринітарних термінів давньогрецького походження зокрема.

Основну увагу зосереджено на методології перекладу богословських термінів, запропонованої І. Огієнком.

Цей розділ розглядає ефективність різноаспектного підходу до аналізу перекладу тринітарних термінів різними мовами.

Конфесійно-догматичний аспект – підхід, що вирізняє чинники впливу на процес та результат смислотворення як оригінального, так і перекладного терміна.

На становлення змісту та зміну смислу тринітарних термінів періоду IV століття вплинули вимоги церковно-політичного характеру – захист християнського догмату про Пресвяту Трійцю від єреси аріанства.

Термінологічний аспект, а саме характеристики перекладного давньогрецького терміна з погляду теорії терміна мають вплив на вибір відповідника в перекладі за такими критеріями, як: 1) дефінітивність; 2) автономність; 3) умотивованість; 4) внутрішньо семантичні зсуви; 5) синонімія у богословській термінології; 6) емотивність; 7) милозвучність; 8) богословська номенклатура.

У розділі представлено інформаційний аспект перекладу термінів з огляду на вплив ідіостилю автора перешотвору та історичної ситуації, яку сам автор доносить читачеві, на смислотворення тринітарних термінів. Ідіостиль автора та термінотворення в післянікейську епоху відігравали

вирішальну роль для становлення тринітарної терміносистеми. Перед перекладачем постає завдання – виявити смисл конкретного тринітарного терміна оригіналу та конкретну тринітарну терміносистему, яку ужив автор першотвору.

Словотвірний аспект як підхід до виявлення лексико-семантичних взаємозв'язків між мовами оригіналу та перекладу доводить існування двох перекладацьких принципів у засвоєнні сучасними мовами давньогрецької тринітарної термінології – західної або латинської та східної або церковнослов'янської, що тяжіє до давньогрецької мови.

Основні результати цього дослідження, викладені в Розділі 2, розміщені в авторських публікаціях [60-62].

РОЗДІЛ 3

ГРАМАТИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ТРИНІТАРНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ

(На матеріалі догматичної християнської літератури 351-362 років)

3.1 Граматико-семантичні особливості перекладу форм та похідних дієслова ὑφίστημι

Граматичний рівень у перекладі має основний характер. Без урахування морфологічного та синтаксичного розгляду (на рівні словосполучень), їхній аналіз на словотвірному, лексико-семантичному, інформаційному, термінологічному та конфесійному рівнях вважатиметься неповним. Поєднання мовних та позамовних аспектів оригіналу повинно бути враховано перекладачем та відтворено у тексті перекладу. Враховуємо що, у мові оригіналу заковано картину давньогрецького християнізованого світу на рівні мовних історико-богословських реалій. Тринітарні терміни і є саме тими історичними реаліями, які мають свій особливий словотвірний розвиток та історико-богословський процес становлення. Та неможливо виконати цілісний аналіз уживання та перекладу форм та похідних давньогрецького дієслова “ὑφίστημι” без здійснення граматико-семантичного аналізу оригінальних форм та усіх їхніх перекладних відповідників сучасними мовами.

Співвідношення граматичних систем мов оригіналу і перекладу є важливим складником аналізу тексту оригіналу та перекладних текстів. Зрозуміло, що типові граматичні трансформації у мовах перекладу цих текстів не завжди спричинені співвідношенням граматичних систем мов. Особливо це стосується термінології у текстах конфесійного стилю, віддалених у часі. Важливі лексико-семантичні особливості конфесійного стилю висвітлено у другому підрозділі третього розділу цієї роботи.

Відомо, що такі види граматичних трансформацій як *додавання та вилучення граматичних елементів, перестановки граматичних елементів, заміни частин мови та синтаксичних функцій, об'єднання речень та поділ*

складних речень тощо. мають місце через відсутність необхідних лексико-граматичних відповідників у мові перекладу. Граматичні перекладні відповідники у перекладі тринітарних термінів уживаються часто. Та через неспівпадіння часових систем давньогрецької та англійської чи давньогрецької та української граматичної категорії дієслова (аорист – форма минулого часу дієслова – не має граматичних відповідників у сучасних мовах), перекладачеві доводиться вдаватися до граматичних трансформацій.

Те саме стосується відтворення давньогрецького медіопасивного стану. Брак відповідників у мові перекладу та відмінність її мовної системи від мови оригіналу спричиняє допущення численних помилок перекладача на граматичному та лексико-семантичному рівнях перекладу.

Теоретики з граматики давньогрецької мови докладно описують морфологічно-синтаксичні особливості давньогрецьких дієслів першої та другої дієвідмін. Наскрізною проблемою є передача перехідності дієслівних форм першотвору з дотриманням відповідної граматичної форми мовою перекладу. Саме неперехідне значення дієслівних форм $\acute{\upsilon}\phi\acute{\iota}\sigma\tau\eta\mu\iota$ має вплив на творення термінологічного значення віддієслівного іменника $\acute{\upsilon}\lambda\acute{o}\beta\sigma\tau\alpha\sigma\iota\varsigma$.

Для здійснення морфологічного аналізу перекладу дієслова $\acute{\upsilon}\phi\acute{\iota}\sigma\tau\eta\mu\iota$ у текстах давньогрецької догматичної християнської літератури середини четвертого сторіччя ми послуговуємося доробком російських учених А.Ч. Козаржевського [94], Е.В.Черного [246], М. Н. Славятинської [213], Соболевського [212], західноєвропейських учених Р. Функа (Robert W. Funk) [290], Р. Кюнера (R. Kühner) та Б. Герта (B. Gerth) [291, с.89], Г. Горрока (G. Horrocks)[296], Ф. Монтани (F. Montana) [с. 211], “The theory and practice of translation” Юджин Найди та Чарльза Табера [314, с. 32-55]. Серед українських видань підручників давньогрецької мови опираємося на граматику давньогрецької мови Л. Л. Звонської-Денисюк [65].

Відповідно до кількісних підрахунків уживання, поданих у Додатку Д., зафіксовано 34 оригінальних форми дієслова $\acute{\upsilon}\phi\acute{\iota}\sigma\tau\eta\mu\iota$ на матеріалі досліджуваних текстів. Автори першотворів уживають такі 17 граматичних

дієслівних форм ὑφίστημι: ὑποστῆναι (Aor. II, Inf. Act.), ὑφιστάσας (Part. perf., f, N. Pl. (атематичний), Activi), ὑφιστάτων (Part. perf., f, G. Pl. (атематичний), Activi), ὑφιστάτα (Part. perf., f, N. S. (атематичний), Activi), ὑφιστάς (Part. Perf., m, N., S. (атематичний), Activi), ὑπέστη (Aor. II, 3 P. Ind., Activi), ὑφίστασθαι (Praes., M-P., Inf.), ὑποστήσαντα (Part., Aor. I., activi, N.,S. (n/m)), συνὑποστήσαντος (Part., Aor. I, activi, G., S. (n/m)), ἀνυπόστατα (Part. (субстантивований), Pl., n), ὑφέστασαν (Perf activi, S.,f, Acc. (сильний)), ἀνυπόστατου (Adj., m, G., S.), ὑφιστηκός (Part. Perf., n, S., Activi), ἀνυπόστατος (Adj., m, N.,S.), ὑφιστάμενα (Part.praes.,Pl.,N.,M.-P.), ὑφίσταται (Praes. Ind., 3 P. S., M.-P.), ὑποστήσεται (Fut. ind., 3 P.S., M.-P.). Схематичний граматичний аналіз цих форм та кількісні підрахунки уживання наводимо у Додатку Д.1.

Найбільш уживаними виявились дві форми дієслова: форма ὑπέστη (Aor. II, 3 P. Ind., Activi) та форми: ὑφιστάτα (Part.perf., f, N. S.(атематичний), Activi) та ὑφιστάς (Part. Perf., m, N., S. (атематичний), Activi). Усі інші вказані граматичні форми ужито 1-2 рази, здебільшого у працях св. Афанасія Олександрійського та у листі Василя Анкірського і Григорія Лаодикійського.

Першочергово вважаємо за необхідне зупинитися на найбільш уживаних формах дієслова: 1) ὑπέστη (aor. II, 3 P. ind. activi) та 2) ὑφιστάτα (part. perf., f, N. S. (атематичний), activi). Друга форма – перфектний дієприкметник ужито не лише у називному відмінку жіночого роду. Відповідно до вказаних форм у Додатку Д. Зупинимось на особливостях уживання та перекладу кожної граматичної форми.

Іменник ὑπόστασις є найбільш уживаним віддієслівним похідним у проаналізованих нами оригінальних працях. З 6 ужитих іменникових форм превалюють такі 4 форми: ὑπόστασις – N., S. (8,3 %), ὑποστάσεως – G., S. (26 %), ὑπόστασιν – Acc., S.(14,6 %), ὑποστάσεις – N./Acc., Pl. (12,5 %).

3.1.1 Граматико-семантичні особливості перекладу форм дієслова ὑφίστημι

3.1.1.1 Прийоми перекладу форми ὑπέσθη

Форму *ὑπέσθη* ужито – 9,3 % з усіх уживаних дієслівних та віддієслівних форм ὑφίστημι. Нами зафіксовано такі її відповідники українською як: 1) *з'явився*; 2) *стався*; 3) *створений*; 4) *став*; 5) *сталися (вони)*; 6) *сталося*; 7) *створитися*; 8) *існує (2 рази)*. Оскільки у сучасній українській мові у системі дієслівних часових форм дієслово немає форм аориста, перекладачі вдалися до прийомів граматичних трансформацій (здебільшого – до граматичної заміни: Aor. II, 3 P. Ind., Activi → форми зворотного дієслова *ставатися* минулого часу доконаного виду *стався / сталося / став / сталися*), зберігаючи смислове наповнення цієї давньогрецької форми – *доконаність* та *одноразовість дії* у минулому.

Два випадки відтворення форми *ὑπέσθη* формою теперішнього часу «*існує*» (від дієслова «*існувати*») свідчить про нетрадиційне використання форми аориста та про лексико-граматичну заміну у перекладі.

Помітно уживаними є дієприкметникові перфектні форми – загальний відсоток їхньої продуктивності складає 13,3%. Ці всі форми ужито у термінологічному значенні, здебільшого у працях св. Афанасія Олександрійського та у листі Василя Анкірського і Григорія Лаодикійського.

У **першому випадку**, зазначеному у Додатку Б.1.7, дієслівну форму *ὑπέσθη* ужито у значенні «*існувати, бути, з'являтися, отримувати буття*». Перекладацьку **заміну** форми аориста *ὑπέσθη* → на форму минулого час зворотнього дієслова «*з'являтися*» виправдано відсутністю аориста у мові перекладу та лексико-синтаксичними зв'язками оригіналу на рівні словосполучення та речення, а саме формою Imperfecti indicativi дієслова εἶμι – заперечною формою «*οὐκ ἄν*», ужитою у синонімічному значенні до дієслова ὑφίστημι. Те, що відповідник українською є адекватним, підтверджено уживанням давньогрецького дієслова γίγνομαι («*ставатися, поставити, народжуватися*» [65, с. 555]; «*рождатися, делатся, происходит, случатся, становиться, быть*» [94, с. 227]) у якості уточнення

два рази поряд з уживанням дієслівних форм “ὕπεσθη” та “Ἄη” дієслівної форми Perfecti Indicativi 3 P. S. “ἔγεγονε(v)” два рази у значенні «*одержувати буття*». У перекладі українською мовою виявляємо відповідник «*одержав буття / одержав це, тобто буття*». Слід знати, що у давньогрецькій мові, паралельно з формами дієслова “γίγνομαι” було в ужитку дієслово “γεννάω” («*народжувати*» [65, с. 554]; «*рождать, производитъ*» [94, с. 227]), що уживалося власне у значенні «фізіологічного народження», тоді як “γίγνομαι” більше співвідносилось зі значеннями «*походити, ставати і т. д.*». Уживання форм дієслова “γίγνομαι” поряд із формами дієслів “εἶμι” та “ὕφίστημι” не є випадковим, але слугує лексико-семантичним зв’язком для інтенсифікації конотативного значення «*реальності*» у дієслів-синонімі “εἶμι” та “ὕφίστημι”. У цьому уривку, як засвідчує контекст, не розмежована синонімія дієслів “εἶμι” та “ὕφίστημι”. Ці дієслова ужито як паралельні та взаємозамінні форми.

В перекладі італійською мовою дієслівну форму *ὕπεσθη* відтворено граматичною конструкцією дієслово+прийменник+артикль+іменник “*è venuto all’esistenza*”. Цей відповідник є синтаксичною трансформацією. Дві дієслівні форми *ὕπεσθη* та *ἔγεγονεν* відтворено відповідником “*è venuto all’esistenza*”. Пасивна форма теперішнього часу неправильного дієслова “*venire*” передає частково семантику російського дієслова «*про-исходитъ*», що вказано у словничку підручника А. Ч. Козаржевського серед значень дієслова “γίγνομαι”. Щодо прийому перекладу італійською, маємо приклад синтаксичної трансформації – заміни двох дієслівних форм у конструкцію дієслово+прийменник+артикль+іменник, у якій головне смислове навантаження передано іменнику “*esistenza*” («*існування*»).

У другому випадку аористову форму “ὕπεσθη” відтворено як «*стався*» – дієсловом 3 ос. однини, минулого часу доконаного виду (Додаток Б.2.2). Інші випадки відтворення форми “ὕπεσθη”, подібні між собою за прийомом перекладу – це випадок **п’ятий**: «*(вони) сталися*» та випадок **шість**: «*сталося*». Спостерігається трансформація за наступною схемою:

“ὕπλεσθη” → минулий час доконаного виду однини / множини 3. особа. Першою заміною, яка спостерігається є заміна аористу на минулий час. Другою заміною є активний стан аористової форми на форму зворотнього дієслова. Неперехідність аористової форми збереглася у формі зворотного дієслова «*ставатися*».

У перекладі англійською вжито форму Present Perfect дієслова “*to subsist*”, яка є калькою дієслова “ὕφίστημι”. Має місце також граматична трансформація за принципом заміни аористової форми на форму перфекта і граматична заміна простої дієслівної форми на складну двокомпонентну – допоміжне дієслово “*to have*” у present indefinite + past participle смислового дієслова “*to subsist*”. Зміст форми давньогрецького дієслова відтворено у повній мірі. **П’ятий випадок** (Додаток Б 3.9.) є аналогічним у відтворенні. Лексичним відповідником форми дієслова “ὕπλεσθη” є дієслівна форма “*to subsist*”. Прийом перекладу – *калькивання*. Щодо граматичної заміни – спостерігається схема аорист → заперечувана форма минулого часу “*did not subsist*”. **Шостий** випадок перекладу форми “ὕπλεσθη” як «*сталось*» в українському перекладі не відрізняється від п’ятого прикладу (Додаток Б.3.10). Переклад англійською мовою є аналогічним до попереднього за прийомом перекладу. Це калькування. Ідентичним є уживання часової форми у мові перекладу – past indefinite.

У **п’ятому** випадку уживані відповідники давньогрецького дієслова *італійською мовою* відтворено як “*poté esistere*” – Passato Remoto Indicativo Attivo модального дієслова “*potere*” + форма інфінітива дієслова “*esistere*”, що дозволяє висновувати про чергове граматичне перетворення – граматичну заміну простої дієслівної форми на складну. Щодо семантики італійського відповідника “*esistere*”, має місце лексична синонімічна заміна в межах дієслів «існування, становлення» одного лексико-семантичного поля.

У **третьому** випадку відтворення давньогрецького дієслова як «*створений*» спостерігаємо перекладацьку трансформацію відповідно до схеми аорист → дієприкметник. Лексичний відповідник «*створений*» не

відповідає оригіналу, оскільки несе інше смислове навантаження, а саме – це коннотативність «створеного», а, отже, «не Божественної природи». Адекватним відповідником могло би бути будь якась похідна віддієслівна форма на зразок таких форм, як «існуючий, перебуваючий і т.д.». У перекладі англійською мовою зафіксовано відповідник “*was made to subsist*”, що свідчить про граматичну трансформацію: дієслово “*to make*” у формі *past indefinite passive voice+infinitive* “*to subsist*”. Ця граматична трансформація – це заміна простої дієслівної форми на складну. Активний стан замінено пасивним. Лексично розширено і протлумачено давньогрецький оригінал. Смислове дієслово “*to subsist*” є лексичною калькою дієслова “ὀφίστημι” (Додаток Б. 2.7).

Четвертий приклад перекладу дієслівної форми “ὀλέσθη” як «*став*» максимально передає значення «неперехідності» (Додаток Б 3.8.). У перекладі англійською мовою зафіксовано відповідник “*has come into subsistence*”, що за будовою складається з дієслова “*to come*” (приходити і т. д.) у *present perfect active voice+прийменник into+іменник-калька* “*subsistence*”. Перекладацька декомпресія зберігає значення неперехідності та є граматичною трикомпонентною заміною, 1 елемент. → 4 елементи. В італійському перекладі зафіксовано “*ebbe origine*” – форма *Passato Remoto Indicativo Attivo*.

Сьомий випадок перекладу українською «*створитися*» (Додаток Б 3.11) доносить до читача перекладу конотацію «*творіння*». “*Hanno avuto sussistenza*” є лише частковим еквівалентом давньогрецької дієслівної форми, головне смислове навантаження якої в італійському перекладі переміщено на іменник “*sussistenza*” – кальку дієслова “ὀφίστημι”.

Восьмий і дев'ятий приклади перекладу відтворено формою «*існує*», яка є найбільш наближеним відповідником до термінологічного уживання дієслівної форми “ὀλέσθη”. Італійською ми зафіксувати ідентичний переклад по відношенню до попереднього прикладу – “*ha avuto sussistenza*”.

Підсумовуючи, можна висновувати, що у перекладах дієслівної форми “ὀλέσθη” переважають граматичні трансформації та лексичне калькування.

3.1.1.2 Відтворення дієприкметникових форм *υφίστημι* у перфекті

Перфектні дієприкметникові форми відтворено такими відповідниками російською мовою: 1) «*действительно существующие*»; 2) «*действительно существующего*»; 3) «*существующим*»; 4) «*(по) существованию*». Українською мовою зафіксовано такі відповідники перфектних дієприкметникових форм: 1) «*перебуваючи*»; 2) «*перебуваючого (Отця)*; 3) «*перебуваючого само суцим*»; 4) «*перебуваю чого*»; 5) «*(Отець) ... перебуває*»; 6) «*(Син)... перебуває*»; 7) «*(Дух Святий)... перебуває*». Серед прийомів перекладу переважає **лексико-семантична заміна**.

Проаналізуємо ці випадки детальніше. Форми перфектних дієприкметникових форм ужито у обраних для аналізу текстах у відсотковому співвідношенні 13,3 % зі 100 % (Додаток Д.1), а це 12 разів уживання та 5 граматичних форм. Уживання переважає в Листі Василя Анкірського та Григорія Лаодикійського (Додаток А.9) та у праці св. Афанасія «Сувій до Антіохійців» (Додаток Б.7).

Спостерігаються наступні прийом перекладу дієприкметникових форм:

Передача прикметником в англійській “*subsistent*” та італійській “*sussistenti*”, що є лексичними кальками, які зазнали граматичної трансформації – заміни дієприкметникової форми на прикметникову. Спостерігаємо два випадки відтворення форми перфектного дієприкметника формою дієприкметника теперішнього часу “*subsisting*”.

Перекладачі англійської та італійської мов передають форми цього дієприкметника прикметником, або ж дієприкметником теперішнього часу.

Російською мовою переважає відтворення формою дієприкметника теперішнього часу (причастие наст. времени) у відповідних відмінках: 1) «*действительно существующие*»; 2) «*действительно существующего*»; 3) «*существующим*». Щодо лексичного відповідника – у всіх трьох випадках має місце лексична заміна видового поняття родовим. Сутність або

російською «*сущность*» є лексичним відповідником давньогрецького «*οὐσία*».

Четвертий відповідник – 4) «*(по) существуваню*» є передачею дієприкметника → прийменник + іменник. Щодо лексичного перекладу, від ідентичний із попередніми тьома випадками. У ролі граматичної трансформації спостерігаємо заміну частин мови.

Українською мовою зафіксовано наступні відповідники перфектних дієприкметникових форм: 1) «*перебуваючи*» (дієприслівник теп. часу); 2) «*перебуваю чого*» (акт. дієприкметник теп. часу(*Отця*)); 3) «*перебуваючого*» (акт. дієприкметник теп. часу) *само сущим*»; 4) «*перебуваючого*» (акт. дієприкметник теп. часу); 5) «*(Отець) ...перебуває*» (теп.час, активний стан, непер.,недоконаного виду); 6) «*(Син)... перебуває*» (теп.час, активний стан, непер.,недоконаного виду); 7) «*(Дух Святий)... перебуває*» (теп.час, активний стан, непер., недоконаного виду).

Варто звернути увагу на граматичні характеристики дієслова «*перебувати*». Це дієслово неоконаного виду, неперехідне, активного стану. Найважливішою граматичною ознакою дієслова $\acute{\upsilon}\phi\acute{\iota}\sigma\tau\eta\mu\iota$ є саме його неперехідність, під впливом якої віддієслівний іменник $\acute{\upsilon}\lambda\acute{o}\beta\tau\alpha\sigma\iota\varsigma$ отримує значення «*реального існування, перебування (поза часом і простором, але з конотацією дійсності, реальності)*». Вважаємо, що у перекладі дієприкметникових перфектних форм давньогрецького дієслова уживання відповідних форм дієслова «*перебувати*» відповідає смисловій наповнюваності оригіналу. Переклад не є адекватним у ролі лексичного відповідника та граматичних форм. В українській мові відсутня граматична часова форма « перфекту, і передається така форма українською здебільшого теперішнім часом.

Можемо висновувати наступне: відтворення граматичних дієслівних форм російською та українською мовами не відповідає перекладним формам тих самих оригінальних форм італійською та англійською мовами, що свідчить, у першу чергу, про залежність перекладу від певної перекладацької

традиції, яка склалася в окремому релігійно-культурному контексті, а також залежить від можливостей мови перекладу як системи знаків та граматичних парадигм.

У цьому дослідженні представлено дві такі перекладацькі традиції, на які орієнтуються перекладачі давньогрецької святоотцівської літератури. Так, германські та романські мови успадкували традицію перекладу текстів святоотцівської спадщини, що тяжіє до їхніх латинських перекладних попередників. Російські та українські традиції перекладу тяжіють до посередництва церковнослов'янської мови та є ближче спорідненими мовами з давньогрецькою у порівнянні із західноєвропейськими мовами.

Аористову форму *ὑπέσθη* відтворено в англійській як складними (present perfect, active voice; past indefinite, passive voice+ infinitive), так і простими часовими формами (present indefinite та past indefinite, active voice): 1) has subsisted (from God); 2) was made to subsist; 3) has come into subsistence (out of nothing); 4) (How did time) subsist; 4) (He willed only all things) subsisted. В італійському перекладі лексико-граматична та синтаксична заміни форми *ὑπέσθη* представлені такими відповідниками: 1) *è venuto all'esistenza*; 2) *ebbe origine dal nulla*; 3) *potè esistere (un tempo)*; 4) *(le cose) hanno avuto sussistenza*. Відповідно, перекладачі вдалися до таких граматичних заміни, як: 1) *ὑπέσθη* → теперішній час пасивний стан + прийменник+ іменник; 2) *ὑπέσθη* → минулий час активного стану + прийменник+ іменник; 3) *ὑπέσθη* → модальне дієслово у минулому часі + інфінітив; 4) *ὑπέσθη* → презентний перфект+ іменник.

Щодо дієприкметникових форм, то у цьому випадку переклади англійською та італійською є ближчими до українських та російських перекладів.

3.1.2 Семантика терміна *ὑπόστασις* у філософській традиції

В античній філософській традиції термін *ὑπόστασις* з'являється пізно. Сократ Схоластик у III книзі «Церковної історії» свідчить про активність використання цього терміна його сучасниками, що не було традиційно, згідно

з його свідченнями, в минулих століттях. «Варто, втім, мати на увазі, що давні філософи не використовували це слово і лише сьгоднішні шанувальники мудрості, майже всі без винятку, вживають його замість слова *сутність*» [355].

Уперше запроваджений Посидонієм у давньогрецьку філософію у I ст. до н. е. термін *ὕψωσις* означає «субстанцію», «сутність взагалі». Цьому іменникові властива полісемія.

Першою групою значень іменника *ὕψωσις* є значення *основи, фундаменту* (в тому числі і фундаменту будівлі), *відправної точки*, як, наприклад, у перекладі Сімдесяти - в Книзі пророка Наума (Наум 2, 8). На те, що значення *основи* значною мірою пов'язане з *ὕψωσις*, вказує прикметник *ἀνυψωσις* – *той, у якого немає (відсутня) основа*, тобто *без основи*, а згодом і *безпідставний*. У низці робіт *ὕψωσις* зі значенням *початку, основи* означає годину народження людини - не тільки відправну точку чи початок у часі, а й розташування зірок, що одночасно означає життєвий закон та задатки [284, с.16]. Цікавим у цьому плані є переклад двох єврейських слів зі значенням *надія*, переданих у перекладі Септуагінти словом *ὕψωσις*, де воно набуває значень *основи існування, змісту та цілі життя* [284, с.17].

Другу групу значень *ὕψωσις* утворює його лексико-семантичний варіант *стан, положення, ситуація*. Так, апостол Павло в Посланні до Коринтян вживає його для характеристики *стану, що дає відваги хвалитися* (2 Кор 11, 17) чи *стану певності* (2 Кор 9, 4).

Третя група значень – група переносних значень з негативним забарвленням, таких як: *відпір, протидія, повстанські погляди тощо* [284, с.19] та *скритність, лукавство, підступність* [284, с.18].

Четвертою групою слід виокремити значення *здійснення, впровадження в життя* (нім.: *die Verwirklichung*) та *стану, наявності, постійності, запасу, фонду* (нім.: *der Bestand*).

Не слід плутати з філософсько-богословським вживанням такі значення іменника ὑπόστασις: *осад, набряк, застій* (нім.: *das Sich –Absetzen*; англ.: *hypostasis (hypostases)*), яке з V століття до н. е. закріпилося в природознавстві та медицині [284, с. 21].

На виникнення ще однієї групи значень – п'ятої групи значень – *ставати очевидним та з'являтися, мати місце, виступати* (нім.: *in Erscheinung treten*) [284, с. 21] вплинуло вже згадане нами значення *основи* (нім.: *die Grundlage*) та *лягати в основі* (нім.: *sich zu Grunde legen*).

Під впливом вживання дієслівної медіальної форми ὑφίσταμαι, іменник отримує ще одну групу значень (шосту групу значень згідно з нашою умовною класифікацією) – *становлення, реального буття, виникнення, початку, наявності, постійності, реального існування, життя* [284, с. 27-31]. Саме ця група значень лягла в основу термінологічного значення іменника ὑπόστασις.

В античній філософській традиції знаходимо такі значення поняття ὑπόστασις:

1) Стоїки Зенон та Хрисіпп використовують дієслово ὑφίσταμαι для описання виникнення землі в процесі взаємного перетворення елементів [317, с. 318]. Таким чином, дієслово ὑφίσταμαι, разом з усіма похідними у стоїків передає значення *процесу перетворення матерії з без'якісного субстрата, недосяжного для почуттів на основу якостей та сутність речей, які сприймаються відчуттями* [317, с. 319].

2) Аристотелівська традиція I-II століття запозичує термін ὑπόστασις від стоїків. За прикладом стоїків, перипатетики називають іпостассю *буття* *одиночного сутнісного, яке сприймається відчуттями*. Однак, незважаючи на подібність зовнішньої форми, термін «іпостась» набуває в цій школі іншого значення [317, с. 320-21]. Відповідно, для того, щоб мати «іпостась», недостатньо бути просто матерією, як це вважали стоїки, але необхідно бути і *мати особливу форму (εἶδος), яка відповідає на питання «що це?»* [317, с. 321].

3) У платонівську традицію термін ὑπόστασις потрапляє досить пізно.

Представники середнього платонізму його практично не використовують. Лише в III-IV століттях цей термін поступово набуває філософського значення в працях Плотіна та Порфирія [317, с. 322]. Філон Олександрійський вважає, що «іпостась» має лише один Бог, оскільки лише Він єдиний стверджений в бутті (ἐν τῷ εἶναι ὑφέστηκεν), а все, що є після Нього, є нічим за своїм буттям і лише здається таким, що має *сутність* (є сутнісним) [317, с. 323]. Зі смертних речей жодна не має своєї власної «іпостасі» і не існує реально (істинно), але перебуває в хисткому та нестабільному стані [317, с. 322]. Отже, платоніки наділяють термін «іпостась» змістом, відмінним від традиції стоїків. Якщо у стоїків та перипатетиків «отримувати іпостась» знаменувало переходити від можливого існування до реального, вперше ставати сутністю, то у платоніків цей вираз означав *створювати відбиток, виблиск сутності, з'влятися в слабшому бутті, здійснивши перехід від більшої актуалізації до меншої* [317, с.324].

Плотін та Порфирій називають «іпостассю» все, що має «сутність» (рос.: все сущее), через те, що воно є витвором та реалізацією більш високої природи. Варто зауважити, що у Порфирія термін ὑπόστασις у всіх випадках вживання є синонімом до понять οὐσία (сутність) та φύσις (природа) [317, с.327]. Та саме Порфирій започатковує поділ на «іпостасі» цілісні і досконалі, окремі й недосконалі і тим самим кладе початок подальшому розрізненню між термінами «іпостась» та «сутність». Подібне до цього розмежування понять ми зустрічаємо як у неоплатонізмі, так і в християнстві.

М. Сімонетті справедливо вказує на існуючий зв'язок між тринітарною формулою св. Василія Великого та тою, на яку вказують християнські автори Дідім Сліпець та Кирил Олександрійський, констатуючи авторство Порфирія [330, с.513]: «При викладі учення Платона, Порфирій говорить, що сутність божества сягає трьох іпостасей; що найвищим Богом є Благо, другим після

нього — Деміург, а третім — світова Душа. Оскільки божественність наближається (поширюється) до самої Души» [317, с. 328].

У цьому випадку зауважимо, що терміни «сутність» та «іпостась» не підлягають повністю розмежуванню цілого та одиничного. В перекладах італійською [330, с. 513] та російською філософський термін ὑπόστασις відтворено, за класифікацією С. Влахова та С. Флоріна, за принципом засвоєння - ὑπόστασις - рос.: ипостась - італ.: ipostasi. Українською цей термін в цьому контексті відтворено за аналогією у ролі відповідника «іпостась».

Вище подані рядки з твору Порфирія ще не є формулою, яку запровадив у «Символ Віри» св. Василій. М. Сімонетті вважає, що важко собі уявити таку ситуацію, аби св. Василій не знав праць Порфирія. Але порфиріанський концепт міг лише надихнути св. Василя у розробці християнської тринітарної формули. У порфиріанській формулі простежується чітка субординаційна структура, чого немає в християнській формулі про св. Трійцю [330, с.513].

Враховуючи цю контекстуальну специфіку першотвору та зміст, яким наділені терміни, перекладач отримує ще одне підтвердження того, що переклад терміна ὑπόστασις за принципом засвоєння є єдиним можливим способом передачі цієї мовної одиниці оригіналу мовою перекладу. Важко знайти еквівалент, який би передав порфиріанський концепт еманации сутності божества в трьох іпостасях за чітко субординаційною схемою: найвища іпостась – Бог, другою іпостассю є творець (Деміург) і третьою – *світова Душа*.

3.1.3 Граматико-семантичні особливості перекладу форм іменника ὑπόστασις

У перекладі тринітарного терміна ὑπόστασις в обраному джерельному матеріалі рідко зустрічається лексичний відповідник. Зазвичай цей

давньогрецький термін-реалія адаптується в українській мові відповідно до правил українського правопису.

Давньогрецькі іменники на -σις засвоюються у мові перекладу за допомогою двох перекладацьких прийомів: транскрипції та транслітерації. В англійській мові термін ὑπόστασις повністю зберігає словоформу – “hypostasis” та відтворено змішаним прийомом транскрипція+транслітерація. Як відомо, префікс hupo - вимовляється як “haɪpəʊ-” відповідно до фонетичних правил англійської мови: [haɪ'pɒstəsis].

В італійську мову цей термін-реалія потрапляє за допомогою прийому транслітерації і адаптується до фонетики та орфографії італійської мови у формі іменника жіночого роду “ipostasi”, у якого форма однини збігається з формою множини.

За допомогою того ж прийому цей термін потрапляє до німецької мови – “die Hypostase (-, -n)”.

У російській мові відповідником цього терміна є мовна одиниця «іпостась», в українській мові термін «іпостась» належить до III відміни іменників з нульовим закінченням. Прийоми транслітерації та транскрипції, або ж змішаний прийом є єдиним можливим способом передачі цього тринітарного терміна мовою перекладу.

У джерельному матеріалі цього дослідження зустрічались такі неадекватності у перекладі цього терміна ὑπόστασις, як: “substance”, “essence”, person англійською мовою; “die Person”, “die Substanz”, “das Wesen” німецькою мовою; “sostanza”, “essenza”, “sussistenza”, “persona” італійською мовою; «істота» українською мовою. Причиною відтворення терміна ὑπόστασις у ролі англ.: substance, нім.: die Substanz, італ.: sostanza, sussistenza є тяжіння до перекладу латинською мовою, звичним прийомом калькування, яким рясніє паралельний латинський переклад святоотцівської спадщини досліджуваного періоду у виданні абата Міня. Має місце також синонімічний переклад терміна ὑπόστασις: англ.: person, нім.: die Person, італ.: persona, який також не відтворює смислову наповнюваність тринітарного терміна. Часте тяжіння до перекладу

прийомом генералізації пояснюється тим, що у процесі історичного розвитку термін ὑπόστασις був синонімом до поняття οὐσία (сутність). Такі неадекватності перекладу давньогрецьких тринітарних термінів сучасними мовами відображають наявність та закріплення гіперо-гіпонімічних термінологічних парадигм у тринітарних терміносистемах у процесі історичного розвитку фахових мов перекладу. Гіперо-гіпонімічний переклад іменника ὑπόστασις свідчить про існування декількох понять для позначення одного і того самого явища у богословській термінологічній системі того часу. Заміна родового терміна видовим і навпаки спричиняє неадекватності у перекладі термінів та невідповідності у передачі концептуально-трансцендентного смислу, що спотворює первинну інформацію автора. Такі труднощі перекладу мають місце з часів перших перекладів давньогрецьких термінів латинською мовою і пояснюються ще частковою неусталеністю лексико-семантичних та понятійних взаємозв'язків давньогрецької тринітарної терміносистеми середини IV століття, що набула свого офіційно задокументованого усталення в тексті Нікейсько-Константинопольського Символу Віри 381 року. З метою уникнення таких неадекватностей перекладу слід ознайомитися з гіперо-гіпонімічною парадигмою давньогрецької тринітарної термінології, уживаній автором оригіналу, інтенцію з якою ужито той чи інший термін, контекст авторського повідомлення у рамках жанрово-стилістичних особливостей патристичної літератури цього періоду.

3.2 Жанрово-стилістичні особливості перекладу форм та похідних дієслова “ὕψιστην”

3.2.1 Жанрово-стилістична класифікація текстів патристичної літератури середини IV століття

Жанрово-стилістичний аспект перекладу форм та похідних дієслова ὕψιστην є найважливішим у нашому аналізі. На рівні жанрово-стилістичного

маркування мовних одиниць відбувається їх смислова наповнюваність, що є ключовим для такої маркованої лексики конфесійного стилю, як тринітарна термінологія, що в IV столітті перебувала на етапі свого становлення та усталення.

Тринітарна термінологія уживалася у конкретних жанрах різновидів догматичної та апологетичної літератури, а згодом, і у літургійному різновиді.

«Золотий вік патристичної літератури» [340, с.251] – саме таку назву отримала християнська патристична література IV-V століть завдяки вагомому літературознавчому та богословському внеску в культурну світову спадщину. Вона залишила авторитетні богословські вчення у стилістичному багатстві літературних форм та жанрів. Ми поділяємо думку Ф. Янга про перевтілення класичних жанрів античної літератури у християнські літературні форми, і навпаки, про здобуття християнськими жанрами форм класичної літератури [340, с.251]. Конфлікт релігійно-культурних традицій християнства та греко-римського надбання створив антиподи у формі літературного вираження: Откровення, передання і Біблія проти античної класики у всьому його жанрово-стильовому різноманітті.

Заборона християнського самовираження під час правління Юліана Відступника ще більше спонукали християнських авторів створювати якісно нову літературу: класичну за звичними для тогочасного суспільства жанрами та стилем та християнську за змістом [340, с.252]. Завдяки процесу змішування двох культур – християнської і поганської – християнська література періоду творіння Отців Церкви, відома нам під назвою «патристична література», була християнською за змістом, поганською за формою, успадкувавши максимум жанрово-стилістичних особливостей греко-римської літератури і створюючи унікальні жанри конфесійного стилю.

У цьому дослідженні розглянуто лише ті жанри, які були характерними для давньогрецької патристичної літератури 351-362 на прикладі досліджуваного нами матеріалу, поданого в Додатках.

Потрапляння цієї літературної спадщини на слов'янські землі відбулося через переклади староболгарською та церковнослов'янською мовами. Шляхи відтворення та потрапляння давньогрецької християнської літератури раннього візантійського періоду в Київській Русі детально описує О. І. Білецький у «Перекладна література візантійсько-болгарського походження» [19]. Учений справедливо вважає, що *«Величезна більшість пам'яток перекладної літератури в Київській Русі XI - XIII ст. має своїм джерелом літературу візантійську»* [19, с. 78]. Це твердження учений пояснює: *«Візантійською літературою називається сукупність творів грецькою мовою, написаних у Візантійській імперії з IV до XV ст. і своїм складом дуже різноманітних. ...»* [19, с. 78]. Згідно з поясненнями О. Білецького «давньогрецька християнська література» середини IV століття це лише частина візантійської літературної традиції, яка склалася на основі античної літератури та увібрала в себе *«частину спадщини староєврейської літератури, ряд пам'яток східних літератур, зазнала згодом і впливу літератур Західної Європи»* [19, 79]. О. Білецький також зазначає, що *«говорити про візантійський вплив на Київську Русь можна, отже, тільки взявши до уваги, що в складі перекладеної літератури приходили насамперед: 1) пам'ятки літератури староєврейської, перекладені з єврейської мови на грецьку і з грецької на староцерковнослов'янську; 2) пам'ятки грецької християнської літератури (від I до V ст. н. е.); 3) пам'ятки власне візантійської літератури. Треба далі пам'ятати, що значна частина цих творів прийшла в Київську Русь через південнослов'янське посередництво, в перекладах, зроблених у Болгарії в X ст. за болгарського царя Симеона, відомого своїм старанням і піклуванням про ріст та умноження перекладної літератури.»* [19, с.80].

Патристична література середини IV століття є ваговою частиною пам'яток грецької християнської літератури (від I до V ст. н. е.) – другої групи відповідно до класифікації О. Білецького. Її отримала Київська Русь через староболгарські переклади.

Зарубіжні дослідники поділяють патристичну літературу IV століття на такі жанрово-стилістичні види як: догматичну, апологетичну, моральну, аскетичну, екзегетичну [340, с.254]. Сучасні науковці в галузі патрології (науки про діяльність та вчення Отців Церкви), говорячи про жанри та підстилі цієї літератури, не уживають звичні для класичного поділу літературні категорії такі як: історія, епос, діалог, ессе, новела тощо [340, с.254]. Конфесійний стиль, до якого ми звикли відносити всі релігійні тексти за змістом і формою, в українській сучасній літературі бере свій початок саме з цього «золотого віку патристичної літератури».

Ми пропонуємо запровадження жанрограми патристичної літератури IV-V століть, згідно з якою християнська література цього періоду поділяється на три категорії (за аналогією до класичного поділу літературних жанрів): літературний рід (догму, інтерпретацію, обряд), літературний вид (апологетичний, догматичний, моральний, аскетичний, екзегетичний, літургійний), літературний жанр (кредо або символ віри, томус або сувій, слово, епістола, коментар, виправдання/засудження, церковна історія, проти ересей, систематичний виклад догматів віри, тощо). Цей розподіл не класифікує літературні твори за типами їх поетичної структури, а умовно поділяє їх за змістом та інтенцією (наміром автора). Така умовна жанрово-стилістична класифікація патристичної літератури необхідна для вибудування чіткої класифікації рис твору конфесійного стилю з метою її кращого вивчення в оригінальній та перекладній літературі.

3.2.2 Жанр кредо (символ віри)

Жанр кредо (символ віри) бере свій початок із перших років існування та поширення християнства. Перші кредо, які знаходимо ще у настановах апостолів мають доксологічну будову. Тексти таких *кредо* умовно поділено на три головні частини: віра у Бога-Отця, у Бога-Сина та Бога-Святого Духа. Всі

подальші тексти формул віросповідання зберігають структурно три обов'язкових елементи – прослави Бога-Отця, Бога-Сина та Бога-Святого Духа. Четвертим обов'язковим структурним елементом тексту формули віросповідання є анафема або анатематизм. За церковно-політичним змістом анатематизм є найважливішим елементом будь-якого тексту формули віровизнання або кредо, оскільки він чітко вказує на позицію автора тексту та тих, хто її поділяє. На всіх, хто не поділяє позицію конкретного тексту віровизнання, автор накладає анафему / анатема від імені всієї церкви.

Для детальнішої розвідки щодо літературного жанру кредо можна ознайомитися із працями літургіста Мігеля Арранца, зокрема з його працею «Избранные сочинения по литургике»[342].

Щодо концептуально-трансцендентного змісту тринітарного терміна на рівні тексту формули віросповідання, він безпосередньо пов'язаний з особливостями жанру *кредо*. Цей концептуально-трансцендентний зміст терміна включає як лінгвістичний, так і екстралінгвістичний складник інформації. До екстралінгвістичного складника належить намір автора, що поділяється на такі структурні елементи: 1) намір написання тексту, спричинений церковно-політичною ситуацією та конкретною позицією автора; 2) намір уживання у ньому тринітарної термінології з конкретною комунікативною метою – відстоювання своєї позиції чи переконань та засудження позиції / переконань супротивників.

До лінгвістичного складника теж належить намір автора, який поділяємо на такі структурні елементи: 1) інтенція автора у смисловій наповнюваності терміна або термінів, ужитих у тексті; 2) лексико-семантичні зв'язки гнізда тринітарних термінів, які реалізуються через смислову наповнюваність усіх термінів, які, в свою чергу, відображають наміри автора; 3) лексико-семантичні зв'язки між термінами та нейтральною або напівнейтральною лексикою; 4) прочитуваність смислу всіх тринітарних термінів через цілісність тексту, в яком вони уживаються.

Жанр кредо у цій роботі представлено такими текстами формул віровизнання, як: 1) Нікейський Символ Віри 325 року (Додаток А.1); 2) Антіохійський собор 345 року (Додаток А.2); 3) Перша Сірмійська формула 351 року (Додаток А.3); 4) Друга Сірмійська формула 357 року (Додаток А.4); 5) Анкірський собор 358 року (Додаток А.5); 6) Собор у Ріміні (Селевкії) 359 року (Додаток А.6); 7) Собор в Ніке 359 року (Додаток А.7); 8) Константинополь 360 року (Додаток А.8).

3.2.2.1 Нікейський Символ Віри 325 року

Відправною точкою **позамовної інформації**, яка передається текстами формул помісних церковних соборів 351-362 років, є **перший Вселенський Собор у Нікеї 325 року**. Це результат вирішення церковно-політичного конфлікту, який зводиться до запровадження в текст формули двох тринітарних термінів: « $\tau\mu\kappa\ \tau\acute{\alpha}\lambda\ \omicron\upsilon\varsigma\dots\alpha\gamma\ \tau\omicron\grave{\alpha}\ \text{Patr}\acute{\omicron}\nu\text{}$ » («із сутності Отця») та « $\Theta\mu\omicron\upsilon\varsigma\iota\omicron\nu\ \tau\grave{\omicron}\ \text{Patr}\dots$ » («єдиносутнісний з Отцем») із таким смисловим наповнюванням, щоб підкреслити Божественну природу другої Божої Іпостасі – Бога-Сина, та всі інші трансцендентні властивості другої Божої Іпостасі на протигагу створеним і обмеженим у часово-просторовому світі речам.

Текст Нікейського Символу Віри є класичним прикладом хрещального символу церкви в Кесарії [298, с.182]. Документ має звичну доксологічну будову прослави Отця, Сина і Святого Духа і складається структурно з трьох смислових частин та анафеми.

Семантичний, або ж денотативний складник, підтверджують такі виражальні мовні засоби, як *Єдиний; видимого; невидимого; єдиний; наш; народжений; істинного; через котрого все сталося; на небі; на землі; заради нас; заради людей; судити; ті, що твердять; був час, коли не було; тих, які стверджують*[переклад наш].

Конотативно **трансцендентну**, або ж конфесійно забарвлену інформацію передано такими мовними засобами, як *віримо (PisteÙomen); Бога*

(QeŃn); *Вседержителя* (Patšra); *Творця* (pantokrĕtora); *Господа, Ісуса Христа, Сина Божого* (KŪrion 'Ihsoàn CristŃn tŃn UfŃn toà Qeoà); *народженого від Отця, Єдинородного* (gennhqšnta ™ k toà PatrŃj MonogenÁ), *тобто від сутності Отця/(єдиносутнісного)* (toutšstin ™ k tÁj oŪs...aj toà PatrŃj); *Бога від Бога* (QeŃn ™ k Qeoà), *Світла від Світла* (Fĭj ™ k FwtŃj), *Бога істинного від Бога істинного* (QeŃn ĩlhqinŃn ™ k Qeoà ĩlhqinoà); *єдиносутнісного (одної/єдиної сутності) з Отцем* (ĐmooŪsion tŭ Patr...); *в Духа Святого* (e„j tŃ “Agion Pneàma); *з іншої іпостасі чи сутності* (™ x ~tšraj Øpostĕsewj À oŪs...aj); *віддає католицька церква анфемі* (ĩnaqemat...zei ¹ kaqolik^{3/4} ka^ ĩpostolik^{3/4} 'EkkIhs...a).

Для досягнення трансцендентного змісту, яким здебільшого наповнені тринітарні терміни, автори кредо (окремі автори або цілі громади) вдаються до концептів – метафор та епітетів, які сягають найвищого рівня в ієрархії порівнянь.

Таким концептом, який сягає і доповнює своїм алегоричним змістом термін є поняття «Fĭj» («Світла»). У цьому кредо зустрічаємо класичний приклад уживання концепту світла – «Fĭj ™ k FwtŃj» («Світло від Світла»).

Сам концепт світла має свою юдео-християнську традицію уживання у текстах конфесійного стилю. Це метафоричне порівняння «Світла від Світла» є асоціативно-образною інформацією, яка в конфесійному стилі має потужне не лише алюзивне, а й термінологічне значення поняття «Світла» з тривалим історичним розвитком в конфесійному стилі, починаючи від давньоєврейських беррахот подяки світлу і знаходячи логічне продовження та глибинну інтерпретацію догми в богословських роботах св. Василя Великого, зокрема в його літургічній спадщині. Прикладом може слугувати відома молитва «Світе Тихий», автором якої вважають саме св. Василя Великого. В її основу святий кладе єврейську молитву «Подяки світлу» [342]. Таким чином, «Світло» є не лише метафорою, яку широко використовують у

давньогрецьких текстах християнського конфесійного стилю, а й богословським терміном, яким визначають природу та подібність між трьома Іпостасями пресвятої Трійці.

Слід зауважити, що слово-образ-концепт-богословський термін «Світло» в тексті Нікейського символу минає всі ці види інформації і залишає за собою смислову наповнюваність богословського терміна «Світла» у значенні природи. Всі інші види інформації такі, як: світло-слово, світло-образ (порівняння), світло-концепт сприймаються читачем як периферійні семантичні значення в силу їх історичної присутності в його семантиці.

Примітно, що найбільшу частину Нікейського Символа відведено з'ясуванню особистісних характеристик другої Божої Іпостасі – Сина Божого. Ключовим терміном тут є термін «**Θμοοΰσιος**», ужитий в словосполученні «**Θμοοΰσιον τὸ Πατρὶ...**». Разом із вжитими в анафематизмі тринітарними термінами «**Ἄποστῆσων Ἄ οὐσ...α**» термін «**Θμοοΰσιον**» складає рамкову конструкцію, з якою отці першого Вселенського Собору звертаються до своїх опонентів - Арія та його послідовників. Потужний семантичний зв'язок між іменником «**οὐσ...α**» та прикметником «**Θμοοΰσιος**» створює трансцендентно-концептуальну реалію вищої ієрархії та водночас смислове заперечення одним терміном іншого, що і спричинило подальшу полеміку. Невідповідна смислова наповнюваність двох термінів «**οὐσ...α**» та «**Θμοοΰσιος**» спичинила як подальше розуміння їх семантики, так і подальші труднощі їх перекладу. У читача виникає запитання: Син «**Θμοοΰσιον**» Отцю в значенні «**Ἄποστῆσων**» чи у значенні «**οὐσ...α**». Двозначність розуміння терміна «**Θμοοΰσιον**» стала ключовим моментом як доктринальної так і мовознавчої полеміки IV століття.

Щодо синонімічного уживання термінів **οὐσ...α** та **Θμοοΰσιος** в Нікейському символі віри по сьогоднішній день існує різночитання. Вважаємо, що найкраще тлумачення подає Євсевій Кесарійський – сучасник учасників

Нікейського Собору - в своєму листі. Однак завдяки пізнішому тлумаченню цього анафематизму Василієм Великим, посилилась розбіжність думок щодо семантичного значення обох термінів у сучасних дослідників. Більшість сучасних науковців інтерпретує ці два терміни згідно з традицією, яка склалася після Константинопольського Собору 381 року, закріпивши за терміном «*μονοθεωσία*» значення «реального індивідуального існування», відмежувавши від нього термін «*ὁμοούσιος*» та закріпивши за ним значення «спільної, єдиної природи».

Василій Великий аналізує семантику цих двох термінів зокрема в своєму листі 125 до Амфілохія 373 року. Святий відстоює позицію, що в анафемі 325 року отці, використавши два терміни «*μονοθεωσία*» та «*ὁμοούσιος*» в анафематизмі Нікейського Символу, наділили їх різною семантикою, вжили не як синоніми, а як терміни гіперо-гіпоніми: „*Wenn nämlich beide Begriffe einen und denselben Sinn hätten, wozu brauchte man dann damals beide?*“ [362, с.45]. – «Якби ж обидва поняття мали один і той самий смисл, навіщо б обидва вони були використані у ті часи»[переклад наш].

Окремі сучасні дослідники вважають, що ці два терміни нікейського анафематизму використано в значенні «індивідуального буття/існування» в смислі першої «*ὁμοούσιος*» Аристотеля [330, с. 94.].

В Нікейському Символі 325 року – документі доксологічної будови кожна Особа Пресвятої Трійці має притаманну одноосібну лише їй характеристику. Отець є «Вседержителем, Творцем всього видимого і невидимого» (нім.: *Der Vater ist der Allmächtiger, der Schöpfer alles dessen, was sichtbar und unsichtbar ist.*).

Друга смислова частина документу є кульмінацією. Головною її думкою є теза: Син єдинородний, від Отця народжений і не є творінням Божим. Ця думка є першою офіційною відсіччю Арію та засудженням його лжевчення. Твердження «Бути Сином Божим» обґрунтовано в документі такими аргументами: бути від сутності Отця (нім.: *Vom Wesen des Vaters sein*); бути

Богом від Бога (нім.: Gott von Gott sein); бути Світлом від Світла (нім.: Licht vom Licht sein); Істинним Богом від Істинного Бога (нім.: wahrhafter Gott vom wahrhaftigem Gott sein); бути народженим, не створеним (geboren, und nicht geschaffen sein); бути єдиносущним (єдиносутністним) з Отцем (нім.: von einerlei Wesen (homo-usios) mit dem Vater sein). Наступні аргументи щодо Сина зорієнтовано на утвердження Божого спасіння людини: через котрого все сталося, як на небі, так і на землі (нім.: durch welchen alles ins Sein kam, was im Himmel und auf Erden ist); Той, що зійшов з небес і взяв на себе тіло заради нас, людей, і задля нашого спасіння; Той, що став людиною; Той, що страждав, був розп'ятий, воскрес на третій день і вознісся на небеса; що прийде судити живих та мертвих.

Третім складником є інформація про Святого Духа: «і у Святого Духа». Відсутність додаткової інформації в документі пояснюємо відсутністю будь-яких серйозних догматичних суперечок, які б ставили під сумнів Божественне походження Третьої Божої Особи. Тому інформація про Святого Духа залишається незмінною з тою, яку викладено у документі Апостольського Символу Віри.

В четвертій частині - в анафемі - Собор пояснює причину зібрання та конкретизує причини засудження прихильників хибного віровчення: «*Was aber die angeht, die sagen, es gäbe eine Zeit (укр.: був час), da er nicht war (укр.: коли його не було), und eher, er geboren wurde (укр.: він був народжений), sei er nicht gewesen (укр.: коли його не було), und daß er ins Dasein kam aus nichts (укр.: він в буття прийшов з нічого), oder die behaupten, daß der Sohn Gottes (укр.: Син Божий) von einer anderen Hypostase (укр.: з іншої Іності) oder Substanz (Сутності) sei oder der Änderung und dem Wechsel unterworfen (укр.: піддається зміні) – diese verflucht die katholische und apostolische Kirche (укр.: таких католицька та апостольська Церква піддає анафемі)*»[363].

Чітке становлення тринітарної термінології з метою захисту істинного віровчення Східної Церкви в давньогрецькій мовній традиції починається офіційно саме з цього документа.

«Der Homousiebegriff des Konzils von Nizäa (325) läßt die Einheit Gottes im gemeinsamen Wesen begründet sein; der Begriff der (geistigen) Zeugung erlaubt hier die Vorstellung einer Selbstunterscheidung Gottes, die der Wesensgleichheit der Unterschiedenen nicht widerstreitet». Розділяємо позицію багатьох дослідників і вважаємо, що в документі немає розмежування термінів «усія» (нім.: Usia) та «іпостась» (нім.: Hypostasis) (Wesen und Person). У соборному документі обидва терміни вживаються як синоніми [365, 126/NR 156]. Дослідники вважають, що великою мірою ця незрозумілість у тлумаченні смислу двох понять гіперо-гіпонімічного відношення була хисткою і спричинила подальші скликання соборів на місцевому рівні, переважно антинікейської орієнтації.

Нечітке смислове уживання термінів «сутність» та «іпостась» у тексті Нікейського кредо спровокувала також непорозуміння між прихильниками різнополюсних партій. Вжиті терміни «усія» та «іпостась» як синоніми вказують на позицію проти орігенівського триіпостасного вчення та, прирівнюючи «іпостась» до «усії», говорять про одну «іпостась»; така позиція проковує підтримку модалізму [288].

Прихильники орігенівського вчення зі свого боку висловлювали скептицизм щодо вчення про «єдиносутність», оскільки таке вчення заперечувало догму про триіпостасність. Ті, хто опираються на цей аргумент, дозволяли собі вживати радше термін «подібносутнісний» (Homoіusie; нім.: Wesensähnlichkeit), аніж термін «єдиносутнісний» (Homousie; нім.: Wesensgleichheit), який в поєднанні з вживанням трьох іпостасей накладає звинувачення у тритеїзмі, навіть якщо припускається подібність між іпостасями.

„Олександрійський собор (362) запропонував компроміс у тлумаченні ключових тринітарних термінів «усія» та «іпостась». До другого

Константинопольського Собору (381) церковне вчення зазнавало постійних змін, що не могло інформативно не відобразитись у документах як Вселенських, так і помісних соборів.

«Однією з рис періоду між Соборами в Нікеї (325) та в Константинополі (381) була, без сумніву, велика кількість партійних єпископських синодів, які скликали та чи інша партія, або ж і сам імператор. Багато з цих зібрань укладали офіційні формули віровизнання та оприлюднювали їх» [286, с. 260].

Нагромадження інформації періоду з 341 по 362 роки демонструє, що давньогрецька тринітарна термінологія досягла в цей період максимальної вершини різноманітності семантичного значення. Залишається незаперечуваним фактом те, що тринітарна термінологія, яку застосовували для обґрунтування православного віросповідання, не була ще усталеною і була хискою та неоднозначною в уживанні.

3.2.2.2 Антіохійський собор 341року

Перші післянікейські формули помісних соборів не були чимось визначальним для богословського віровчення. **Першу антіохійську формулу 341 року** було укладено на Антіохійському соборі, який було скликано на честь святкування освячення золотої церкви. Історики церкви повідомляють, що освячення церкви було лише зовнішнім приводом для 97 євсевіанських пресвітерів зібратися в Антіохії. Зібрання мало дві причини, а саме: виступ проти римської реабілітації [380, с.149 -151.] Афанасія і Маркела та зняття з себе підозри звинувачення в аріанстві [288, с.135]. Учені займають різнобічні позиції щодо того, чи був цей собор аріанський і чи є формула віровизнання цього собору пропагандою аріанства. J. Bethune-Baker у своїй праці «Early History of Christian Doctrine» [280, с.172.] вважає собор аріанським. Дж. Н. Келлі заперечує можливість визначення собору істинно аріанським та

підтверджує свою позицію текстом антиохійської формули: «...dass der Sohn vor aller Zeit da sei und mit dem Vater koexistiere» -«...те, що Син існує перед усіма віками та співіснує з Отцем»[298, с. 263.].

Афанасій Великий цитує цей документ в своїй праці «*Послання про собори*». Однак у цьому випадку не йдеться про те, що ця формула віровизнання є офіційним документом Антиохійського помісного собору.

«Denn wir sind von Anfang an gelehrt worden, zu glauben an einen Gott, den Gott den ganzen Welt, den Schöpfer und Versorger aller intelligiblen und wahrnehmbaren Dinge. Und an einen eingeborenen Sohn Gottes, daß vor aller Zeit da war und zugleich mit dem Vater existierte, der ihn zeugte, durch den alle Dinge ins Sein traten, die sichtbaren und unsichtbaren Dinge, der in den letzten Tagen, nach dem Wohlgefallen des Vaters, herabkam und Fleisch annahm von der Jungfrau und allen Willen seines Vaters erfüllte, litt und wiederauferstand und auf den Himmel fuhr und sitzt zur Rechten des Vaters und wiederkommen wird, zu richten die Lebendigen und die Toten, und König und Gott bleibt für alle Zeit. Wir glauben auch an den Heiligen Geist. Und wenn noch etwas hinzuzufügen ist, glauben wir auch an die Auferstehung des Fleisches und ein ewiges Leben» [298, с. 262].

Звернімо пильнішу увагу на окремі терміни цього тексту, а саме поняття *Øp£rconta* та *sunÒnta*. Саме ці терміни є семантичним зв'язком у контексті усталення тринітарної термінології в післянікейський період. Ми згодні з окремими науковцями в тому, що вживання термінів *Øp£rconta ma sunÒnta* була лише першою спробою заміни лексично вираження ™*k tÁj oÙs...aj toà patrÒj* та *ÐmooÚsion tù patr...*, що на семантичному рівні послабило виражальні засоби реалій відношення Сина щодо Отця. Ця перша заміна Нікейських термінів 325 року на семантично та виражально слабші субститути викликала цілу низку подібних спроб заміни нікейських термінів ™*k tÁj oÙs...aj toà patrÒj ma ÐmooÚsion tù patr...* в період 341-362 роки, завдяки яким євсевіанці утверджували своє єретичне вчення.

Перші елементи лексично-семантичної заміни $\text{™} k t\acute{A}j o\grave{U}s...aj to\grave{a} patr\grave{O}j$ та $\text{ϐ}moo\acute{U}ision t\grave{u} patr...$ на $\text{ϐ}p\text{f}rconta$ та $sun\grave{O}nta$ є слабким місцем першої Антіохійської формули, що помітно навіть в перекладах сучасними мовами.

Автором тексту **третьої Антіохійської формули**, яку теж не розглядають як офіційний документ Антіохійського собору 341 року, вважають Теофронія Тіанського (Theophronius von Tyana). Відбулася чергова семантична заміна термінів $\text{ϐ}p\text{f}rconta ka^{\wedge} sun\grave{O}nta$ на $\hat{O}nta pr\grave{O}j t\grave{O}n qe\grave{O}n \text{™} n \text{ϐ}post\text{f}sei$ [375 : 26, с. 724С – 725А].

Вислів „ $\hat{O}nta pr\grave{O}j t\grave{O}n qe\grave{O}n \text{™} n \text{ϐ}post\text{f}sei$ “, яким замінено нікейський тринітарний термін „ $\text{ϐ}moo\acute{U}ision$ “, маємо розуміти, що Син не є лише функцією Отця, але є „ $\hat{O}nta pr\grave{O}j t\grave{O}n qe\grave{O}n \text{™} n \text{ϐ}post\text{f}sei$ “ [298, с. 264.].

Зрозуміло, що саме такі вислови були зорієнтовані проти вчення Маркела Анкірського і цей вислів виражає зв'язок Сина щодо Отця, як реального та незалежно існуючого буття. Завдяки вжитому терміну „ $\text{ϐ}p\text{f}rconta$ “ чітко відкидається думка про те, що «Син є функцією Отця і немає самостійного існування».

К. Докгорн (K. Dockhorn) відтворює „ $\hat{O}nta pr\grave{O}j t\grave{O}n qe\grave{O}n \text{™} n \text{ϐ}post\text{f}sei$ “ як „*der als Person zusammen mit Gott existiert*“. Spada D. перекладає італійською як „*che è presso Dio in ipostasi*“ [380, с.159]. Переклад англійською такий: „*was with God in subsistence*“ [360, с. 461-462].

Переклади сучасними мовами неспівзвучні. Найвдалішим є відтворення італійською, оскільки в цьому перекладі передано саму історичну реалію, що для цього історичного контексту є найкращим способом відтворення. Переклад англійською є лексичним відповідником. Відтворення німецькою мовою не відповідає оригіналу мовної історичної реалії християнського богословського контексту того часу. Ми вважаємо відтворення „ $\text{™} n \text{ϐ}post\text{f}sei$ “ за допомогою німецького еквівалента „*als Person*“ передчасним.

Те, що на сьогоднішній час дозволяється прирівняти латинське «persona» та давньогрецьке «πρόσωπον» не означає, що це потрібно робити у перекладі документа середини IV століття. У давньогрецькій мові вже на той час існував термін «πρόσωπον», відповідником якого є власне латинське «persona». Але автори документа вжили термін „πρόσωπον“, оскільки семантично та політично він був більш стійкий стосовно Осіб Пресвятої Трійці [398, с.159].

На основі лексикографічних даних, семантику мовних одиниць *πρόσωπον* та *ὑπόστασις* зафіксовано в межах одного семантичного поля «ставати, бути, існувати». Зрозумілим стає взаємозамінне застосування цих трьох мовних одиниць у тринітарному термінологічному значенні в післянікейських період. Але разом з цією обставиною зафіксовано поступове надання переваги іменнику *ὑπόστασις*

Друга формула Антіохійського собору (друга антіохійська формула) є офіційним документом цього собору і належить Лукіану Антіохійському. В. Болотов вважає, що саме лукіанівська формула лежить в основі другої антіохійської формули [26, с. 60.].

Дві цитати з тексту формули стосуються об'єкту цього дослідження:

1. « $\frac{3}{4}$ n tÁj qeÒthtoj, **oÙs...aj** te ka^ dun£mewj, ka^ boulÁj ka^ dÒxhj toà PatrÕj **¶par£llakton e„kÒna...**“;

2. «tîn Ñnom£twn oÙc ¡plîj oÙd□ ¶rgîn keimšnwn, ¶ll; shmainÒntwn ¶kribîj $\frac{3}{4}$ n „**d...an** ~k£stou tîn Ñnomazomšnwn **ØpÒstas...n** te ka^ t£xin ka^ dÒxan· **æj einai tí m□n Øpost£sei tr...a, tí d□ sumfwn...v >n**»[363, с. 185-186.].

К. Докгорн відтворює ці відрізки в такий спосіб: 1. „**genaues Ebenbild** der Gottheit, **Substanz**, Wille, Kraft und Herrlichkeit des Vaters; 2. „...wobei die Namen nicht ohne Sinn oder Nutzen gegeben sind, sondern genau jeweils die **besondere Hypostase**, den Rang und die Herrlichkeit jedes der Genannten

bezeichnen, so dass sie drei **in der Hypostase** und **einer in ihrer Übereinstimmung** sind.“ [286, с. 266-267.].

Д. Спада вважає, що на цьому етапі ще є нечіткості та незрозумілості у використанні термінів *ουσία* та *οὐσία*. Для Заходу вони ще залишаються синонімами. Однак використання терміна *ουσία*, яке в однаковій мірі застосовується як до Отця, до Сина, так і до Святого Духа, свідчить про те, що є три „ουσία“. З таким застосуванням під загрозою перебуває Єдність Бога Нікейського символу [380, с. 159].

Лише в результаті Константинопольського Символу віри (381 року) ці тринітарні терміни набули своєї семантичної однозначності.

Очевидно, що завдяки порівнянню перекладів сучасними мовами виявлено значну кількість розбіжностей та неточностей. Варто підкреслити, що переклад іменника „ουσία“ німецьким „Person“ невдалий (К. Докгорн (K.Dockhorn), його переклад як „*n Øpostfsei*“ відповідником „Person“ in 3. Formel), оскільки таке використання було зафіксовано лише після Константинопольського Собору 381 року.

Текст **четвертої антиохійської формули 341 року**, так само, як і тексти першої та третьої, не вважається офіційним. Відомо, що цей текст запозичувався багато разів. Для нашого дослідження цікавим є тільки уривок з анафеми, зокрема вираз „*τὸ οὐκ ὄντων τὸν υἱὸν Ἄ τὸ τῆς ὄψεως*“ (381, II, 18). У тексті анафеми простежується вплив відомого тексту анафеми Нікейського Символу Віри 325 року. Ймовірно, у такий спосіб отці спробували замінити анафему 325 року, не вживаючи термін «ουσία». К.Докгорн подає свій переклад вислову як „*dem Nichtseienden entstammend oder von einer anderen Hypostase*“ [286, с. 270].

Англійською цей переклад звучить як: „*was made of things which are not, or of another substance*“ (381, II, 18.). Переклад цього самого уривку англійською, але вже взятий з праці Афанасія англійською виглядає так: „*was*

from nothing, or from other subsistence“ [360, с.462.]. Spada відтворює давньогрецьке „ $\tau\mu\chi\tilde{\alpha}\tau\acute{\rho}\alpha\iota\ \emptyset\text{post}\acute{\alpha}\sigma\epsilon\omega\iota$ “ як „*da altra ipostasi*“ [380, с.161].

Очевидно, що сучасні переклади різняться між собою у найголовнішому – перекладі ключових і дуже важливих для цього періоду термінів. Ми вважаємо, що історичну реалію „ $\tau\mu\chi\tilde{\alpha}\tau\acute{\rho}\alpha\iota\ \emptyset\text{post}\acute{\alpha}\sigma\epsilon\omega\iota$ “ адекватно можна відтворити транслітерацією. Це зроблено в перекладі італійською мовою.

В лексико-семантичному вимірі спроба заміни ключових термінів Нікейського Символу 325 року іншими термінами – термінами-дуплетами, або ж частковими синонімами та синонімічними фразеологізмами, розцінюється як заміна семантичного значення поняття за умови збереження поняття – зміна внутрішньої (семантичної) та зовнішньої (лексикографічної) форми поняття. Такі заміни мають вплив як на чітку фіксацію семантичного значення первинних термінів Нікейського Символу 325 року, так і на ймовірне закріплення одного значення за одним тринітарним терміном.

Наступним післянікейськими помісними соборами були Сардикійський (в Східній частині імперії) 343 року та Філіппопельський (в Західній частині імперії) 344 року, на них теж обговорювалися терміни, що є об’єктом нашого дослідження.

Перший – Сардикійський собор – формула, яка є помісним підтвердженням Нікейського символу, про що дізнаємося у Феодорета (Theodoretus) у «Церковній історії» (*Historia ecclesiastica*) II, 6.

Ці уривки формул накладають анафему не лише на аріанство [286, с.275.], а й «*охоплюють одразу всі вчення, які допускають три іпостасі в одному Божестві та наділяють Логос або Сина Божого окремим особистим існуванням (буттям) поруч з Отцем*“ [286, с. 275.]. На цьому фоні з’являється суперечність між партіями щодо вчення Орігена. На Сході теж були прибічники нікейської партії (старонікейців) серед яких відомі Афанасій та Епіфаній Саламійський, які визнавали лише одну Іпостась у Божестві.

Непорозуміння між представниками різних учень викликав саме переклад. З одного боку, західні пресвітери висловлювалися щодо одної

Іпостасі у Божестві. На тлумачення термінів впливало уживання давньогрецького «ὕψωσις» латинським терміном «substantia».

Переклад цього уривку англійською ускладнює проблематику. Відтворення давньогрецького «ὕψωσις» словом «essence» не відбиває тогочасну наповнюваність терміна. Те, що західні називали «essentia», відповідає давньогрецькому терміну «οὐσία». Термін «substantia» – латинський еквівалент грецького «ὕψωσις». Ця калька є словотвірним відповідником: «ουσιολογία» – «sub- /ουσιολογία stantia/ від «stare» – «ουσιολογία» від «ϑημι». Ці термінологічні розбіжності, помітні на основі аналізу перекладу, є актуальними по сьогоднішній день.

Філіпопольський собор, що відбувся згодом в м. Філіпополь (сьогодні болгарське місто Пловдив), зібрав представників аріанської партії, яким не вдалося засудити Афанасія Великого в м. Сардіка в 343 році. Формула цього аріанського собору збереглася лише в латинському варіанті в Іларія (Hilarius, 34).

3.2.2.3 Антіохійський собор 345 року

Текст формули Антіохійського собору 345 року відтворено в Афанасія у «Посланні про собори» 26, у Сократа Схоластика у «Церковній історії» II, 19 та Нікифора у «Церковній історії» IX, 11. Созомен подає події стисло в «Церковній історії» III, 11. Тексти та переклади подаємо в Додатку А.2.

За основу взято текст четвертої формули Антіохійського собору 341 року та текст Сардікійської формули 343 року з нововведеними анафематизмами. Анафема повторює анафему нікейського собору без вживання терміна «οὐσία».

Ці уривки викликають запитання. Ймовірно, що для цієї ситуації нікейський термін «οὐσία» став семантично слабким як догматичний виражальний засіб і тому його було замінено терміном «ουσιολογία». З іншого

боку стає незрозумілим, чому обидва терміни не могли використовуватися як синоніми. Василій Анкірський інакше з'ясовує ці проблеми.

3.2.2.4 Перша та друга Сірмійські формули 351-357 років

Основним приводом скликання першого Сірмійського помісного собору 351 року було засудження Фотія, учня Маркелла Анкірського за його радикальний монархіанізм [288, с.180]. Текстом першої Сірмійської формули була четверта формула Анкірського собору 341 року з більшою кількістю анафематизмів. Важливі уривки тексту містяться в Додатку А.3 та Додатку А.4. У першій анафемі вжито термін «*ØpØstasij*».

Той самий текст, який знаходимо у Афанасія Великого, подає Сократ Схоластик.

В англійському перекладі термін «*ØpØstasij*» відтворено як «subsistence». Обидві можливості передачі форми *Øpostfsewj* німецькою калькою “*die Subsistenz*” виправдано. Завдяки такому перекладу збережено не тільки семантику терміна, а й мовний виражальний засіб історичної реалії. З перекладу помітно, що перекладач чітко усвідомлює, що має справу з історично-богословською термінологією. Термін *ØpØstasij* не засвоїв остаточно звичне нам значення «особи/індивідуума» (нім.: „*Individuum*“) у ключі Константинопольського Символу Віри 381 року. В цій формулі термін «*ØpØstasij*» вжито з метою догматичного захисту реального існування в Бозі – Слові.

Інша анафема запроваджує у вжиток термін *prØswpon*, важливий для нашого дослідження. Відрізок з тексту оригіналу та переклади подаємо в Додатку А.3.3.

Пізніше, після другого Вселенського Собору, спостерігається тенденція зближення семантичного значення двох термінів *ØpØstasij* та *prØswpon*. Доказ процесу їх семантичного зближення помітно з листа Василя Анкірського 359 року. Хоча, в той час загалом, і в час написання першої

Сірмійської формули зокрема, використання терміну *prōswpon* як тринітарного терміна мало хистку позицію через численні ересі (до прикладу ересі Павла Самосатського).

Джерелами першотвору першої Сірмійської формули є твір св. Афанасія Олександрійського «Послання про собори» та «Церковна історія» Сократа Схоластика.

Твір належить до жанру історично-догматичної хроніки. Зрозуміло, що терміни, вжиті в тексті першотвору, є реаліями та історично забарвленою лексикою. У першому випадку автор історичної хроніки є очевидцем історичних подій – собор Сірмійський відбувся в 351 році. В другому випадку – автор «Церковної історії» Сократ Схоластик (історик церкви V століття) розглядає Сірмійський собор як історичну подію і, ймовірно за все, використовує як джерело працю свого попередника св. Афанасія. Єдиною орфографічною розбіжністю між двома відрізками давньогрецьких текстів є спосіб написання форми іменника знахідного відмінка *tōn ufōn*. Сократ подає поняття Син з великої літери, натомість св. Афанасій залишає написання з маленької літери.

Італійський еквівалент *ipostasi* поданий за принципом *засвоєння*. Давньогрецька словоформа адаптована мовою перекладу та узгоджена згідно з правилами фонетики та орфографії. Такий спосіб передачі терміна залишає розуміння вживаного тринітарного терміна за читачем. Передача терміна ‘*υπόστασις* іншим відповідником сучасної італійської мови, який би був точним, еквівалентним та адекватним на лексико-семантичному рівні нам видається неможливим. Італійські *persona, sussistenza, essenza, sostanza* були би в цьому випадку *приблизним перекладом* шляхом родо-видової заміни, генералізації, що у випадку тринітарної термінології неприпустимо.

Пара перекладів англійською мовою подає саме ті відповідники, яких оминув перекладач італійською мовою. У першому перекладі англійською мовою знаходимо відповідник *subsistence*. У другому перекладі подано термін *substance*, що для періоду 351 року є дуже небезпечним, оскільки *substance* є

термінологічним відповідником давньогрецького тринітарного терміна οὐσ...α . Обидва відповідники є приблизним перекладом за функціональною аналогією (перший випадок) та родо-видовою заміною (другий випадок).

Російська пара перекладів співзвучна з італійським відповідником - це *засвоєння* терміна за принципом адаптації *чужоземної реалії*, яка з прийняттям християнства стала реалією-інтернаціоналізмом.

Другою Сірмійською формулою 357 року аріани відмовилися від усіх ключових тринітарних термінів Нікейського Символу Віри. Не вжито термін **οὐσ...α** та прикметники οὐσ...α чи οὐσ...α . Не вжито також жодної з форм чи похідних дієслова ‘οφίστημι

3.2.2.5 Анкірський собор, Селевкія та Ніке

Текст документа формули собору знаходимо в Епіфанія Саламійського (*Eriphanus von Salamis*) в *Панаріоні* LXXIII, 2-11. З цілого тексту Анкірської формули 358 року нас цікавлять лише дві анафеми 14. та 17. У Додатку А.4. подаємо уривки оригіналу та перекладів.

В першій анафемі акцент зроблено на збереженні індивідуальних характеристик кожної Іпостасі (нім.: die Person) пресвятої Трійці. Уживання терміна „*pro...α*“ як виражального засобу реального індивідуального існування кожної з Іпостасей Пресвятої Трійці патрологи вважають слабким в цьому історичному контексті. В цей період термін „*pro...α*“ зустрічається здебільшого у значенні «лице, обличчя» (нім.: „*das Antlitz, das Gesicht*“). Варто було поєднати вживання „*pro...α*“ з семантикою відомого вже на той час терміна „*ØpØstasij*“. Терміни „*pro...α*“ та „*ØpØstasij*“ стають синонімами завдяки тринітарному богослов'ю Західної церкви.

Другу анафему спрямовано проти Савелія, який прирівнював такі тринітарні терміни як «*ØpØstasij*», «*οὐσ...α*» та «*prØswpon*». Дослідники першоджерел вважають, що остаточно невідомо, що саме проповідував Савелій, оскільки залишилась мізерна кількість свідчень про цю історичну

постать. Уривок з тексту оригіналу та його переклади наводимо в Додатку А.5.2.

Цей помісний собор одночасно в західному та східному містах імперії відмовляється ще раз від терміна «οὐς...α» та запроваджує термін „Ὄμοιον kat̄ p̄nta“ (давньогре.: Ὄμοιον δὲ ἰσγόμεν τῶν υἱῶν τὸ πατρὶ kat̄ p̄nta æj ka^ af x̄giai grafa^ ἰσγους... te ka^ did̄skousi“; укр.: «подібний у всьому»).

У тексті формули м. Селевкія залишається лише термін Ὄμοιον без будь-якого подальшого уточнення.

Доступно роз'яснює церковно-політичний (комунікативний) аспект щодо цих соборів Православна енциклопедія: *«После признания на созванном аномеями Антиохийском Соборе 358 г. т. н. 2-й сирмийской формулы (357), осудившей понятия «сущность» (греч. οὐσία), «единосущный» (ὁμοούσιος) и термин «подобосущный» (ὁμοιοούσιος), омиусиане, официально заявившие о себе на Анкир. Соборе 358 г., приняли окружное послание, выражающее убеждение, что Сын подобен Отцу не только по силе или энергии, но и по сущности (это было повторением решений Антиох. Собора 341г.). Окружное послание было доставлено от имени Собора имп. Констанцию в его ставку в г. Сирмий делегацией во главе с еп. Анкирским Василием. Под влиянием еп. Василия Констанций утвердил положения, принятые Анкир. Собором (т. н. 3-я сирмийская формула), и отстранил епископов-аномеев от управления епархиями» [343, с. 228].*

В історика церкви Феодорета (*Theodoretus*), «Церковна історія» II, 16 знаходимо текст формули в Ніке 359. Бачимо, що у тексті автор цілком дотримується позиції запровадження одного терміна «Ὄμοιον» щодо Сина та Отця. Текст оригіналу та його перекладів подаємо в Додатку А.7.

Зрозуміло, що термін *Ὀp̄ōstasij* залишався багатограним і тому не завжди зрозумілим. Переклад його як «сутність» і як «персона/особа» не є в цьому історичному контексті адекватним.

Формулу Ніке 359 року було ратифіковано на помісному аріанському соборі в Константинополі 360 року. Термін *Ómoion kat' p£nta* було замінено на *Ómoion* без можливості уточнення чи доповнення. Було заборонено вживати термін *oUs...a*. Термін *ØpØstasij* названо «невигідним» до використання. Текст ратифікованої формули знаходимо у Афанасія «Послання про собори» 30, у Сократа Схоластика в «Церковній історії» II, 4, і у аріанського історика церкви Філосторгія (Philostorgius, Hist. Eccl. IV, 12; 64/5-7). У Додатку А.8 подаємо уривок оригіналу з перекладами цієї формули.

Після проаналізованих уривків текстів, а саме тринітарних термінів на рівні змісту тексту, зрозумілим є жанрово-стилістична специфіка самого жанру кредо. Стиль продиктовано церковно-політичними вимогами чи вимогами церковної спільноти того часу. Форма кредо прийшла до нас з апостольських часів і розвинулася у багатоскладову структуру, ключовими елементами якої залишились Хрещальний символ доксологічної будови на прославу або віру в Бога-Отця, - Сина і -Св. Духа. Сміслова наповнюваність лексики – маркованої і нейтральної залежить повністю від наміру автора. Можемо висновувати, що стиль автора текстів за жанром кредо тієї епохи залежав від церковно-політичної приналежності самого автора, лексико-семантична наповнюваність понять, їх смисл продиктований здебільшого його приналежністю до тієї чи іншої церковної партії.

3.2.3 Томус або сувій (догматичне послання)

Сувій до Антіохійців (362 року) є однією з історико-догматичних робіт автора. Адресовано працю конкретній громаді – Антіохійцям. Цільова аудиторія – це велика кількість людей, до яких св. Афанасій звертається з переконливою риторикою.

У тексті *Сувію до Антіохійців* Афанасій вимушений відійти від звичної йому форми висловлювання. *Сувій до Антіохійців* Афанасія є роз'ясненням, адресованим антіохійській спільноті та висвітлює результат, якого досягнуто на помісному церковному соборі в Олександрії в 362 році. Цей вирішальний документ став своєрідним термінологічним компромісом для прибічників двох відмінних за формою висловлювань тринітарних учень, які були тим самим вченням за змістом.

Найбільшу увагу в документі звернуто саме на термінологічне уживання іменників „`up`Ostasij“ та «ouvsі,a». Компроміс документа полягає в тому, що поряд з використанням іменника „`up`Ostasij“ у значенні «одної іпостасі Божества», в значенні сутності, допускається вживання виразу «три Іпостасі». Останнє вперше офіційно проводить семантичну різницю між „`up`Ostasij“ та «ouvsі,a». Іншими словами, другий випадок - Три Іпостасі – в значенні «реального існування лиць єдиного Божества» надає значення «сутність» лише іменнику «ouvsі,a». І останній буде синонімом до „`up`Ostasij“.

У цій роботі св. Афанасія зафіксовано дванадцять випадків термінологічного вживання форм та похідних давньогрецького дієслова □□□□□□□□□□ Умовно можна поділити їх на дві групи: 1) використання віддієслівного іменника ὑπόστασις у формах однини та множини у прямих та непрямих відмінках; 2) вживання форм перфектного дієприкметника ὀφειστῖσαν, ὀφειστῖτα, ὀφειστῖej та форми родового відмінка прикметника φηροpostῖtou.

Сучасними мовами іменник ὑπόστασις перекладають, здебільшого, як запозичення «іпостась» або способом калькування. В інших випадках, наприклад, в англійській мові, іменник ὑπόστασις мовою перекладу відтворено за допомогою іменника Subsistence (нім.: die Subsistenz) у формі однини та множини, коли йдеться про три Іпостасі і напряму залежать від традиції перекладу латинською мовою.

Цікавим і водночас проблематичним є переклад форм перфектного дієприкметника $\varnothing$ festîsan, $\varnothing$ festîta, $\varnothing$ festèj. Англійським відповідником є дієприкметник *subsisting*, італійським – *sussistente* ($\varnothing$ festèj) та *sussistenti* ($\varnothing$ festîta). Як давньогрецькі терміни $\hat{\text{O}}\text{nta ka}^{\wedge} \varnothing$ festîta, так і англійські чи італійські *existing and subsisting/esistenti* е *sussistenti* є синонімами. Російською мовою знаходимо синонімічну пару відповідників «суцього и пребывающего». На нашу думку, автор вживає цю пару дієприкметників з метою підсилення однієї із семантичних конотацій іменника $\hat{\text{U}}\text{p}\acute{\text{o}}\text{st}\alpha\text{i}\varsigma$, а саме для підкреслення «реального та дійсного буття кожної з трьох іпостасей».

Форма родового відмінка прикметника φ nupostêtou відтворена англійською/російською як «impersonal/безипостасный». На нашу думку, переклад англійською не відповідає семантичному значенню давньогрецького φ nupostêtou (той, який немає в собі реального існування), а лише вказує на відсутність особи. Зіставивши його з латинським відповідником «*hipostasi carege*», важко погодитися з коректністю вживання англійського відповідника, тим паче, що в англійській мові існує традиція вживання тринітарного терміна «*hypostasis*», особливо в перекладах першотворів періоду двох перших Вселенських Соборів.

Російський переклад, натомість, повністю передає зміст давньогрецького терміна φ nupostêtou. Розбіжність стосується лише вживання родового та називного відмінків.

У термінологічному значенні дієслівні форми та, зокрема, іменник $\hat{\text{U}}\text{p}\acute{\text{o}}\text{st}\alpha\text{i}\varsigma$ вживаються в двох значеннях: а) „сутність” та б) «реальне існування лиць єдиного Божества». Поряд з терміном « $\text{OUV}\text{S}\text{i},\text{a}$ » св. Афанасій використовує термін « $\hat{\text{U}}\text{p}\acute{\text{o}}\text{st}\alpha\text{i}\varsigma$ » у синонімічному значенні. Цими поняттями він називає лише Отця. Відомо, що вживання терміна “ $\hat{\text{U}}\text{p}\acute{\text{o}}\text{st}\alpha\text{i}\varsigma$ ” у формі множини не є типовим для св. Афанасія і ця робота є винятком, оскільки вона передає події Олександрійського собору і є свідченням догматичних позицій

не лише св. Афанасія, а й прихильників висловлюватися інакше. Простежується стійка залежність та зв'язок між доступними нам романо-германськими перекладами та перекладом латинською мовою.

На складність перекладу термінів справедливо звернули увагу С. Влахов та С.Флорін: *«Ученого, для котрого виконується переклад, в науковій літературі не влаштує «дерево з білими запашними квітами і чорними ягодами»; йому потрібна не дефініція чи тлумачення, а точний термін, а ще краще - латинська назва. Отже вибір у перекладача невеликий: потрібний термін; або він запозичує його — зазвичай з МО (транскрипція), або «створює» свій (калька, неологізм, складений термін та ін.), або мовній одиниці загального вжитку присвоює статус терміна»* [36, с. 279].

Ті труднощі, на які натрапляє перекладач у процесі перекладу богословських термінів, стосуються: (1) **неперекладності** через неоднозначність семантичного вживання терміна в термінотворчій період, (2) перекладу богословських термінів як **перекладу реалій – інтернаціоналізмів**, які залишаються (3) **історично забарвленими чужими реаліями** давньогрецької традиції, засвоєних шляхом прийняття християнства.

Неоднозначність у перекладі тринітарного терміна германськими (англійською, німецькою), романськими (італійською) та слов'янськими (російською, українською) мовами можна пояснити існуванням різних традицій перекладу святоотцівської спадщини досліджуваного періоду.

Західноєвропейські переклади залежать від неодноразового перекладу святоотцівської спадщини латинською мовою. Переклад святоотцівської спадщини слов'янськими мовами відбувається через посередництво старослов'янської (староболгарської) і завдяки цьому не є настільки віддаленим від давньогрецького першотвору.

Однією з найбільш яскравих ілюстрацій залежності сучасних західноєвропейських перекладів від латинських є багатотомне видання творів Східних та Західних Отців Церкви «Повного курсу патрології» (Patrologiae

cursus completus) абата Міня [375-377]. Укладач цього авторитетного зібрання середини ХІХ століття, поряд з давньогрецьким першотвором, подає латинський переклад. Так, у «Сувії до Антіохійців» св. Афанасія Олександрійського простежується залежність сучасних перекладів від латинського. Словоформи «ὑφεστῶσαν, ὑφεστῶτα, ὑφεστῶς» [375] подано в латинському перекладі як «subsistat, subsistentem, subsistentem» [375:26, с. 802]. Сучасні переклади англійською, італійською та німецькою ілюструють тісний зв'язок та безпосередню залежність від латини.

Переклад богословських термінів як переклад **реалій** – **інтернаціоналізмів**, які залишаються **історично забарвленими чужими реаліями** давньогрецьких традицій практично неможливо розмежувати в нашому дослідженні. Оскільки більша частина населення сучасної території України прийняла християнство візантійського обряду, а разом з обрядом догму і богословську терміносистему, то в ролі чужих реалій давньогрецька тринітарна термінологія поступово була адаптована через посередництво староболгарських перекладів. Переклад і перекладність тринітарної термінології з давньогрецької мови сучасною українською видається ще складнішим, але не настільки проблематичним, як переклади західно-європейськими мовами. Заради збереження термінологічного значення слід перекладати давньогрецькі тринітарні терміни як терміни-інтернаціоналізми, значення яких встановилося офіційним догматичним документом «Символом Віри» 381 року і залишилося незмінним по сьогоднішній день.

3.2.4 Слово

Жанр слова відомий в українській літературі за працею «Слово о полку Ігоревім».

«Три слова проти аріан» св. Афанасія є прикладом жанрової форми слова. Те, що художня форма і конфесійна форма різні, немає сумніву.

Ця праця св. Афанасія інформує нас про перебіг подій у післянікейський період. Написана за ствердженнями експертів у період з 356 по 360 рік. Всі три частини проти аріан зорієнтовано на докази ортодоксальності віровчення проти неправдивої позиції ересі.

Вислів ὅτι οὐκ ὄντων ὀφ...stasqai, в якому ὀφ...stasqai - це форма Infinitivus Medii-Passivi з неперехідним значенням, що відтворено німецькою як „(sich) aus Nichts subsistieren“. Італійський переклад «il trarre sussistenza dal nulla», англійський «to subsist out of nothing» та український «походити з нічого»(Додаток Б.3.1) не відповідають на морфологічному рівні ні оригіналу, ні один одному.

Форму ὀφιστῆμενα (Participium Medii-Passivi) відтворено як «створюється» (нім.: «habend Subsistenz»/»subsistierend»; іта.: «*ha avuto sussistenza*»).

Очевидно, що Афанасій часто спирається на відому біблійну цитату послання до Євреїв: 1,3. Цитату «...**caraktÁra tÁj Øpostῑsewj...**» автор розуміє через призму значення терміна «іпостась» як «сутність», за зразком вживання цих двох термінів в анафемі Нікейського Символу Віри 325 року . Влучнішим та переконливішим за інші сучасні переклади є переклад вжитого терміна «*ØpØstasij*» у випадках англійською мовою як „*Subsistence*“. Семантично відмінність між поняттями «subsistence» і «substance» чітко розмежована, навіть якщо брати до уваги їх значення як слів загального вжитку. Як терміни філософської чи богословської систем «subsistence» означає «реальне існування, буття», «substance» означає «сутність, природу».

Переклад італійською не є виправданий, хоча й передає семантику в ключі Нікейського Символу 325 року. Поряд із лексемою «sostanza» в словниковому запасі є слово «sussistenza», яке, і в англійській, і в латинській має значення «існування, реального буття». Використання «sostanza» як еквівалента давньогрецького «*ØpØstasij*» не є вірним за жодних обставин, оскільки ця італійська лексема є відповідником для «οὐς...α». Цей відрізок з роботи Афанасія італійською відтворено так: «*Egli infatti è “impronta della*

sostanza del Padre”, *luce da luce, potenza ed imagine vera della sostanza del Padre*» [359, с. 50]. В італійському перекладі вжито двічі термін «sostanza», який є в першому випадку перекладом давньогрецького терміна «*ØpÒstasij*», в другому випадку – перекладом давньогрецького терміна «*oÙs...a*». Ймовірно, що такий переклад був би в розумінні автора цієї праці і в ключі розуміння автором Нікейського Символу 325 року. В італійському перекладі послання до Євреїв знаходимо «*l'impronta della sua essenza*», в англійському перекладі - «*substance*», що не збігається з перекладом англійською цієї цитати: «*the Expression of His Person*». Переклад Івана Огієнка - «...образом істоти Його...» - є четвертим відповідником доступними нам сучасними мовами.

Варто відтворити термін *ØpÒstasij* німецькою мовою за допомогою лексичного відповідника «*die Subsistenz, -en*» способом калькування, або ж прийомом транслітерації «*die Hypostase, -en*». Останній найкраще збереже в перекладі оригінальну семантику історичної реалії *ØpÒstasij* у конкретному історично-богословському контексті.

В уривку 5 (Додаток Б.3.5) три рази поспіль використано ту саму цитату послання до Євреїв 1, 3. Переклади англійською та італійською мовами різняться в перекладі іменника *ØpÒstasij*. Італійською подано відповідник *sostanza*, англійською - *subsistence*. Риторичним буде питання, чим відрізняється ця цитата в уривку 4. від уривка 5. за змістом. Яка підстава у перекладача англійського перекладу відтворювати іменник *ØpÒstasij* двома різними відповідниками (*subsistence* та *person*), який вжито в тій самій біблійній цитаті. Аби уникнути зайвої критики перекладу іменника *ØpÒstasij*, який вжито в термінологічному значенні, вважаємо за доцільне відтворювати його сучасними мовами методом транслітерації, як «іпостась», нім.: «*die Hypostase*», італ.: «*ipostasi*», англ.: «*hypostasis*», рос.: «іпостась».

Переклад словоформи в уривку 7., як і в прикладі 4. італійською мовою невдалий. У Слові III, 66, 2,7 автор вживає поряд з *ØpÒstasij* термін *oÙs...a*. Обидва терміни відтворено як «*sostanza*».

У прикладах 8.-12. ужито форму **ὄρᾶσθ** (Aorist II Activi, 3.P.Sg. у неперехідному значенні). Щодо граматико-семантичного уживання цієї форми було згадано вище. Проблеми відтворення цієї форми аориста активного стану відображено в сучасних перекладах, які ми наводимо в Додатках Б.3.8-12.

3.2.5 Епістола

Цей жанр представлено у роботі двома текстами: «Листом Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського» та працею Афанасія Великого «Чотири листи до Серапіона».

Лист Василя та Григорія є ключовим для нашого аналізу, адже саме тут віддієслівний іменник **ὄρᾶστας** набуває значення *істотних (рос.: сущностных) та реально існуючих властивостей осіб* (Додаток А.9).

Василій Анкірський та Григорій Лаодікійський були прибічниками партії оміусіан. Вчення та позицію оміусіанської партії детально розглядають російські вчені В.Болотов, М. Сімонетті [330, с.251-267], Д.Спада [380, с.156-225] та інші. Загальну характеристику аріанських суперечок подано Й.Квастеном, Дж. Келлі [298, с.260-299], Г. Файге [288, с.145-156] та іншими.

Лист Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського адресовано в першу чергу аноміям, їх провідникам - Євномію та Аецію. Основна смислова лінія та тези, висунуті в листі, спрямовані на православне тлумачення та засудження аномейського розуміння ключової фрази четвертої Сірмійської формули 359 року „ὁμοιος ... κατὰ πάντα” - «подібний у всьому».

Вчення оміусіан, зокрема Василя Анкірського, яке вперше було розкрито на помісному Анкірському Соборі 358 року під проводом самого Василя Анкірського, полягало у підкресленні єдності Отця і Сина. Для Василя – бути Отцем – означало бути Отцем, подібним за сутністю. Вони кажуть: “οὐ λέγομεν ὁμοούσιον, ἀλλὰ ὁμοιοούσιον” – ми не називаємо Його

«єдиносутнісним», але «подібносутнісним». Разом з цим Василій також розглядає поняття *Ὀρθοστας* у формі множини в значенні „самостійності та дійсності існування якостей” Отця, Сина і Св. Духа. Єдине, чим послабили своє віровизнання оміусіани, це анафема проти тих, хто визнає „єдиносущність”, тобто Нікейську формулу 325 року.

Анкірський Собор 358 року своїм віровизнанням дав відпір другій Сірмійській формулі, яка була прийнята трьома радикальними аріанами – Валентом, Урсакієм та Гірмінієм в 357 році в Сірмії. Про інших учасників Собору відомості сумнівні. Відомо лише, що підписалися під нею, під певним натиском, старонікеєць Осій та Потаμίї. Друга Сірмійська формула повністю заперечує вживання термінів *οὐς...α*, *ὁμοουσιότητα* у вченні про Сина Божого та в богословії взагалі. В тексті другої Сірмійської формули, вважає М. Симонетті [330, с. 233], поняття *ὁμοουσιότητα* - центральне для Василя Анкірського та його прибічників – з'являється вперше на богословській арені. Вживши в своєму символі поряд з поняттями *οὐς...α*, *ὁμοουσιότητα* ще й поняття *ὁμοεισότητος*, радикальні аріани Валент, Урсакій та Гірмінії били тривогу в зв'язку з виникненням на полі боротьби нових ворогів – оміусіан, крім існуючих вже нікейців.

Анкірський Собор (358 р.) та Лист Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського (359 р.) були підтримкою для нікейців, хоч і з боку ворога. Усе-таки, на протипагу вченню аномейів, вони були ближче до Нікейської формули у вченні про Сина Божого, у концепціях єдності та троїстості Бога.

Джерелом для дослідження тексту оригіналу *Пам'ятної записки* служить 73 частина «Панаріону» або «Проти Єресей» Єпіфанія Кіпрського [367, с. 433-471]. Як пише сам Єпіфаній, за загальним порядком ересь напіваріан є 73 ерессю. *Пам'ятна записка* займає лише частину цієї глави, а саме пункти 12-22, згідно з пагінацією критичного видання робіт Єпіфанія [369, с. 284-295] та усіма відомими нам перекладами сучасними мовами [367, с.447-456; 352].

За побудовою цей лист-послання не відрізняється від тогочасної формули віровизнання чи послання (англ.:“epistle” пор.:епістолярний жанр)□
 Як правило, в такому посланні повинен бути (1) адресат, (2) мета зібрання чи написання листа, як правило - це смута чи ересь, вчення якої засуджується, (3) виклад православного віровчення, (4) певна кількість анафем та (5) підписи тих, хто проголошує чи визнає таке віровизнання чи формулу істинною, тобто такою, котра не відходить від Церковного вчення. Надамо коротко зміст листа згідно з цією схемою.

Початок листа нетрадиційний. Адресат одразу пояснює поняття *οὐσία*.

За нашим умовним поділом, перша частина листа (12,1-8) обґрунтовує вживання та розуміння понять *οὐσία*, *ὁ λόγος* (слово), *ῥῆμα* (вислів), *φθῆγμα* (звук), *ὑπόστασις* (іпостась). Основною тезою, висунутою тут проти вже засуджених Церквою Павла Самосатського та Маркела Анкірського, є те, що Син Божий як істинний Син не може сприйматися Словом Божим, як інші слова Бога. Він має своє самостійне існування, на відміну від слів Мовця, які не мають свого самостійного буття. Здається, що тут автори дають відповідь на конкретно поставлене їм запитання.

Зауваження Василя не є випадковим. Питання відсутності поняття *οὐσία* та разом з ним і поняття *ὑπόστασις* у книгах Нового та Старого Заповіту завжди турбувало як прибічників, так і ворогів Нікейського Символу 325 року. Аріани найшвидше зреагували на вжиті в Нікейському Символі *οὐσία* та *οὐς...α*, аргументуючи відсутність саме цих понять у Святому Письмі. Ця сама стурбованість прозвучала і на помісному другому Сірмійському Соборі 357 року з боку радикальних аріан Валента, Урсакія та Гірмінія. Церковний історик Сократ Схоластик у другій книзі глави 30 «Церковної історії» цитує і саму полеміку. Хоча немає відомостей про те, що Василій Анкірський був присутній на другому Сірмійському Соборі, чи лише на першому у 351 році [355, с. 29], з самого тексту листа та згадування про старонікейця Осія, якого радикальні аріани, учасники другого Сірмійського

Собору, примусили підписати Сірмійську формулу 357 року, зрозуміло, кому насамперед адресовані роз'яснення автора.

Відповідь Василя така: *«Іменування «сутність» (Τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα) не трапляється ні в Старому, а ні у Новому заповіті, та смисл її можна зустріти всюди, передусім у тих словах, які промовив Бог, відправивши Мойсея: так скажеш синам Ізраїлю: Суций / Той, що є (Вих. 3, 14). Тут передусім йдеться про Отця, від Нього ж всяке батьківство на небі і на землі (Ефес. 3, 15)» [352: 73.12.1].*

Другу частину (13,1 – 21,6), в якій стає зрозумілою мета написання та пояснюється вчення православної віри на протигагу вченню нової ересі, можна поділити на шість смислових частин.

(1) Пункти 13,1 – 14,3 тлумачать ключові поняття нових єретиків, аномейів, на протигагу православному вченню Церкви. Аномейі вважали, що сутність Сина неподібна Отцю. Стає зрозумілим і саме твердження: *«Тому ми сприймаємо (розуміємо) Сина як подібного Отцю у всьому, у боротьбі з ерессю, яка виникла сьогодні у церкві» [352: 73,13,1].* Усі роз'яснення в листі Василя та Григорія зводяться до їх розуміння подібності Сина Отцю як *подібного за сутністю*. (2) У пунктах 14,4 -14,8 автор називає цілі аномейі. Перша – це не казати ніколи вже більше *Отець і Син*, але тільки *Ненароджений та Народжений*. Друга – затвердити головну тезу свого вчення: *ἀνόμοιον κατ'οὐσίαν τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ* (Син не подібний до Отця за сутністю). (3) Пункти 15,1–15,7 детально розбирають розуміння тези *ὄμοιος ... κατὰ πάντα* (подібний у всьому) в аномейському та оміусіанському розумінні. В уривку 15,2-3, автори листа згадують про визнання імператором Констанцієм тези, що Син *ὄμοιος ... κατὰ πάντα* до Отця. Насправді йдеться про полеміку з радикальними аріанами та їх віровизнанням 357 року та в цьому зв'язку про „православний” жест Констанція, який звернув увагу на підпис аріанина Валента лише під словом *«подібний»* і змусив його додати *«у всьому»* і знову поставити підпис. Ця подія відбулася 22 травня 359 року. Отже, можна стверджувати, що лист Василя Анкірського та Григорія

Лаодікійського написано після вище зазначеної дати. (4) В 16,1-6 автори тлумачать вживання отцями поняття іпостасі, яке вжито у формі множини - *ὑποστάσεις*. На нашу думку, те, що наголошується саме на формі множини не є випадковим. У жодній з попередніх формул, в яких вживається поняття *ὑποστάσεις* не звучить чітко форма множини. В третій Антіохійській формулі 341 року, наприклад, фіксується таке вживання: *Ὄντα πρὸς τὸν θεὸν ἑνωμένως ὁμοούσιον*, що перекладено німецькою як *der als Person zusammen mit Gott existiert*, італійською - *che è presso Dio in ipostasi*, англійською - *was with God in subsistence*. Та в цьому листі йдеться конкретно про *три Іпостасі Бога*. Автор будує свою аргументацію на “*loci classici*” зі Святого Письма, а саме 1 Кор.12:3, Іоан 14:9 та застосовує класичну формулу хрещення від Мт. 28:19.

(5) У пунктах 17,1-21,6 автори, закріплюючи свою аргументацію цитатами з Святого Письма, зокрема з послань Св.Павла - Кол. 1:15, Філ.2:6-7, Рим.8:3, вміло відхиляють тези еретиків. Основними поняттями, якими оперує Євномій, є поняття „*Ненароджений та Народжений*”. Він вкладає в ці поняття відмінність природ походження Отця та Сина. Василій та прибічники оперують поняттями Отець та Син, підкреслюючи, таким чином, єдність природи. У 21, 6 Василій доводить тезу аномейв до алогічного висновку, кажучи: «*якщо вони стверджують, що Отець означає сутність, а не авторитет, вони повинні називати також іпостась Єдинородного з Отцем*» [352: 73.21,6].

(6) В 22,1 – 22, 4 , після короткого синтезу вчення аномейв в 22, 1-2 , автор пропонує анафематизувати їм власне вчення в 22,3. В 22,5-22,8 приводяться підписи тих, хто визнає, що Син подібний Отцю у всьому, тобто визнає віровизнання 359 року. Василій Анкірський здогадався, як може бути проінтерпретований аріанами його підпис під *ὁμοίου ὁμολογῶν τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ κατὰ πάντα*. Тому після цього вбачав за доцільне розтлумачити, що саме він розуміє під цим висловом.

У звичайній побудові листа переплітаються дві змістові лінії. Перша, яка розкривається відразу на початку листа, тлумачить значення двох

найважливіших для тринітарного богослов'я понять - поняття *οὐσία* та *ὁ ὢν*. Друга - обґрунтовує та тлумачить вислів *ὁμοιός ... κατὰ πάντα*.

Ключовими поняттями для 12,1 є поняття *οὐσία* та *ὁ ὢν*, які вжиті в термінологічному значенні. Обидві граматичні форми є похідними від дієслова *εἶμι* (бути). Перше є похідним іменником жіночого роду (слід порівняти цю форму з формою дієприкметника теперішнього часу жіночого роду "ousa" (лат. транслітер.)), друге - *ὁ ὢν* - форма дієприкметника теперішнього часу чоловічого роду (укр.: «сутнісний/той, що є»; церковносл.: «суций»). Автори листа тому і кажуть, що саме ця форма, *οὐσία*, з уживанням після неї прислівника «γυμνῶς» (укр.: «просто, саме так») дійсно не використовується ні у Новому, ні у Старому Заповітах.

Далі автор уживає типовий для його авторського стилю вираз: *ὑπόστασιν ἔχει καὶ ὑπάρχων ἐστὶ καὶ ὢν ἐστὶν* (рос.: *имеет ипостась, есть действительно существующий и есть Сый*; укр.: *має іпостась, дійсно/реально існуючий, той, що є /суций/сутнісний*) [352: 73. 12,3]. Цей вираз трапляється кілька разів у листі. Звернімо увагу на зв'язки між поняттями та їх значенням в уривку 12,3-4. Використовуючи практично три синоніми для визначення поняття *сутності* в цьому контексті, автор листа дає насправді визначення за двома пунктами. По-перше, Син Божий - сутність, друге, зорієнтовує на визначення природи Сина Божого. Визначення Сина, як того, *що може існувати сам по собі, тобто має іпостась, дійсно існує і є «Суций» (Сутнісний)*. Іменник *Ὀρὸstasin*, дієприкметник *Ὀρῆrcwn* та дієприкметник *ἐn* складають синонімічний ряд. Поряд з перекладом цих понять українською мовою слід звернути увагу на переклади цих понять італійською, англійською та німецькою мовами: (1) „...per questo, i padri che condannarono Paolo di Samosata, allo scopo di mostrare che il Figlio possiede una sussistenza, è esistente, è Colui-che-è e non è semplicemente come una parola, furono costretti a dichiarare “sostanza” anche il Figlio, evidenziando con questo termine “sostanza” la differenza che c'è tra ciò che non esiste per se stesso e ciò

che invece esiste per se stesso [380, с. 206]; (2) «*ØpÒstasin œcei*» (*has reality* [367, с.447], / *besitzt oder hat Subsistenz*), *Øp£rcwn* ™*st*[^] (*subsist/ ist existierend oder ist da seiend oder ist da*), *ên* ™*stin* (*is /ist der Seiender*). Слід сказати, що з чотирьох запропонованих перекладів, переклад англійською мовою не відтворює необхідну трансцендентно-концептуальну смислову наповнюваність. Ми вважаємо, що автор мав на увазі, що вже зараз, в його час, з'явилося багато єретиків, які також кажуть, що Син Божий «*ên* ™*stin*», але розуміють сказане по-іншому. Тому тут потрібна семантична інтенсифікація заради висловлення не лише «*ên* ™*stin*» та «*oUs...a*», але і чітко визначення буття Сина.

Саме вислів «*ØpÒstasin œcei ka* [^]*Øp£rcwn* ™*st*[^]» і визначає суть трансцендентно-концептуальної інформації. Син має окрему *Ипостась*, яку автор передав саме іменником, та є ще *реально існуючим*. Ця ж трійця термінів вживається в дещо видозміненому вигляді в 15,5: Син подібний Отцю у всьому, не тільки волею та дією, але і *κατὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ κατὰ τὴν ὑπόστασιν καὶ κατὰ τὸ εἶναι* (існуванням, *Ипостассю*, *буттям* / *secondo l'esistenza e secondo la sussistenza e secondo l'essere / in existence, subsistence and being*); в 18,6 як *τὸ εἶναι καὶ ὑφεστάναι καὶ ὑπάρχειν* в „*οὐ κατὰ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν βούλησιν ἐστὶ μόνον ὁμοιος, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ὑφεστάναι καὶ ὑπάρχειν ὁμοιός ἐστι κατὰ πάντα τῷ πατρὶ τῷ γεννήσαντι, ὡς υἱὸς πατρὶ*” з наступним перекладом: „Він подібний не лише дією і бажанням, а й самим буттям, сутністю, існуванням, у всьому подібний до Отця, того, що його народив, як син з отцем»; у 22,4 виразом *κατὰ τὸ εἶναι καὶ κατὰ τὸ ὑφεστάναι καὶ κατὰ τὸ ὑπάρχειν* (за буттям, іпостассю, існуванням / *in essence, subsistence and actuality*); та у 22,7 *κατὰ τὴν ὑπόστασιν καὶ κατὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ κατὰ τὸ εἶναι* (за іпостассю, за існуванням, за буттям / *in subsistence, actuality and essence*).

Далі аргументацію автора побудовано на всебічному уточненні розуміння понять *οὐσία* та *ουσιωδης*. Так, 12,6 - 8 показано одночасно як

trascendenza della sua ipostasi»; (his being's independence of time and incomprehensibility); (2) у 16,1 автор подає визначення τὸ τῶν ὀποστώσεων ὀνομαστικῶς: (a) τῶν „διὸθται τῶν προσώπων ὀφειστικῶς καὶ ὀπαρκοῦσαι“ (існуючі та дійсно/реально існуючі властивості осіб), - „le proprietà delle persone sussistenti ed esistenti / the subsistent, real individualities of the persons...” (b) τῶν „διὸθται... προσώπων ὀφειστικῶν ὀποστώσεων ὀνομαστικῶς” (властивості... осіб, що існують самотійно... називають іностанціями) - le proprietà di persone sussistenti (gli Orientali le) chiamano sussistenze/ the easterners, ...call the individualities of the subsistent Persons 'hypostases'...(c) τῶν προσώπων τῶν ταύτων „διὸθται τῶν ὀποστώσεων... γνωρίζονται (розрізняють особи завдяки властивостям іностанцій)“ - “(essi) riconoscono le persone nelle proprietà delle sussistenze/ they still acknowledge the Persons ...through the individualities of the hypostases.

До вже згаданих слід додати ще такі вжиті в листі форми дієслова ὀφείσκειν: (1) форма Perfecti activi ὀφείσκει (16,2) вжита двічі у значеннях 1) існує / is, 2) самотійно існує / is, (2) форма Participii Perfecti ὀφειστικῶς (16,2) у значенні існуючий самотійно(той, що існує самотійно)/ subsists, (3) форми того ж перфектного дієприкметника ὀφειστικῶτα, ὀφειστικῶτα та ὀφειστικῶς зі значенням існуючий самотійно (той, який існує самотійно) (16, 4) підкреслюють індивідуальність існування кожної окремої Іпостасі єдиного Бога.

У 21,3 поєднується як термінологічне вживання іменника «іпостась», так і аорист дієслова в значенні спричинив (дав буття) / brought into being: «ποσему и не может сохранить подобия по сущности с не рожденным, но сохраняет только хотение Божье чистым, нося его в своей ипостаси (ἐν τῇ οἰκειᾷ ὀποστάσει). Поэтому сохраняет подобие не по сущности, но в рассуждении хотения: потому что каковым восхотел, таковым Бог и произвел Его (ὀφειστικῶτα)»[352: 73.21,3].

У 21,6 також мається на увазі звичайне термінологічне на той час вживання поняття «іпостасі» в значенні окремого реального існування (*εἰ οὐσίας εἶναι βούλονται τὸ πατὴρ δηλωτικόν, ἀλλ' οὐκ ἐξουσίας, τῷ πατὴρ ὀνόματι καὶ τὴν τοῦ μονογενοῦς ὑπόστασιν προσαγορευέτωσαν.*) - «если хотят, чтобы наименование: Отец означало сущность, а не власть, то именем Отца пусть они именуют и ипостась Единородного» [352: 73.21,6]). Переклад *ὑπόστασιν* англійською *person*, на нашу думку, випереджає історичний хід подій. Повними синонімами ці терміни стали у 80-тих роках IV століття. На цьому етапі, на нашу думку, під формою іменника *ὑπόστασιν* автор має на увазі саме *самостійне існування* Сина.

Окремо слід зазначити, що на відміну від термінологічного вживання поданих вже форм та похідних дієслова *ἐγένετο*, поряд з іншими розглянутими ключовими поняттями, автор вживає ще інші форми дієслова *γενέσθαι*: (1) форму Aoristi II active третьої особи однини *ὑπέστη* в значенні «виник»/ «*произошел*», «*came into being*» (13,3), (2) форму Infinitivi Aoristi II. Activi *ὑποστάναι* «*зазнав*»/ «*нидвергся*»/ «*si è sottoposto*»/ «*has undergone*» (14,3), та згадана вже вище в 21,3 форма *ὑπεστήσατο* («*породив*»/ «*произвел*»/ «*brought into being*»).

Здійснений аналіз форм та похідних дієслова *γενέσθαι*, використаних у листі Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського, дозволяє зробити такі **висновки**:

(1) у термінологічному значенні дієслівні форми та, зокрема, іменник *ὑπόστασις*, вживаються в значенні „самостійного існування”; (2) поряд з вживанням поняття *πρὸς ἑαυτὸν* поняття *ἰπостασί* (форма множини) набуває значення *τῆς „διὸ θηται τῆν προσῆρων ὀφестῆσαι καὶ ὀparcoῦσαι* – *істотних та реально існуючих властивостей* *лиця/особи*; (3) з історичних значень дієслова *γενέσθαι* автори листа вживають значення (1) *виникати*, (2) *зазнавати* та (3) *породжувати*.

«Чотири листи до Серапіона» є так само традиційним листом за формою. Відрізняється він від попереднього документа лише цільовою аудиторією – лист адресовано одній особі – Серапіону.

Лише окремі випадки вживання дієслова $\epsilon\upsilon\sigma\tau\alpha\iota$ знаходимо в цьому листі в класичному посланні до Євреїв 1.3. Також ужито форму $\text{\textcircled{O}}\text{f}\acute{\sigma}\text{t}\text{h}\text{k}\text{e}\text{n}$ (Perfectum Activi, 3. P. Sg.) з неперехідним значенням.

Між трьома дієслівними формами дієслів синонімів існує морфологічно-семантичний зв'язок: $\omicron\upsilon\kappa\ \phi\acute{\nu}\text{p}\text{a}\text{r}\text{k}\acute{\omicron}\text{n}\ \text{t}\acute{\mu}\text{st}\text{i}\text{n}$, $\phi\text{I}\text{'}\ \text{\textcircled{O}}\text{p}\text{f}\text{r}\text{c}\text{e}\text{i}\ \text{k}\text{a}\text{^}\ \text{\textcircled{O}}\text{f}\acute{\sigma}\text{t}\text{h}\text{k}\text{e}\text{n}\ \phi\text{I}\text{h}\text{q}\acute{\iota}\text{j}$ [375: 26, с. 596B, 23]. Переклад їх італійською «non è insussistente, ma esiste e **sussiste** veramente» [358, с.95.] адекватний, з наявними лексичними еквівалентами у мові перекладу.

Третім текстом, який представляє в роботі жанр епістоли є *Послання про визначення Нікейського Собору* св. Афанасія Великого.

Необхідні уривки тексту оригіналу та переклади подаємо у Додатку В.1. Праця *Послання про визначення Нікейського Собору* першочергово дає відповідь на запитання «чому єпископи, які зібралися в Нікеї, вжили терміни “ $\text{t}\acute{\omicron}\ \text{t}\acute{\mu}\ \text{k}\ \text{t}\acute{\Lambda}\text{j}\ \omicron\upsilon\text{s}\dots\text{aj}\ \text{k}\text{a}\text{^}\ \text{t}\acute{\omicron}\ \text{\textcircled{D}}\text{m}\text{o}\text{o}\acute{\upsilon}\text{s}\text{i}\text{o}\text{n}$?” – «з сутності та єдиносутнісний, єдиної природи».

Два приклади вживання дієслова $\upsilon\phi\acute{\iota}\sigma\tau\eta\mu\iota$, а саме форма $\text{\textcircled{O}}\text{p}\text{o}\text{s}\text{t}\acute{\Lambda}\text{n}\text{a}\text{i}$ (Inf. Aor. II Act.) та $\text{\textcircled{O}}\text{f}\dots\text{st}\text{a}\text{s}\text{q}\text{a}\text{i}$ (Inf. Medii-Passivi), вказують на два значення цього давньогрецького дієслова: 1) існувати, бути (нім.: existieren, sein); італ.: egli esistesse; 2) підкорятися, підлягати, підпорядковуватися (нім.: sich unterstellen, unterwerfen, unterordnen); італ.: sottostare.

Другий уривок тексту містить цитату з Біблії, а саме: $\text{\textcircled{O}}\text{j}\ \acute{\iota}\text{n}\ \phi\text{r}\text{a}\acute{\upsilon}\text{g}\text{a}\text{s}\text{m}\text{a}\ \text{t}\acute{\Lambda}\text{j}\ \text{d}\acute{\omicron}\text{x}\text{h}\text{j}\ \text{k}\text{a}\text{^}\ \text{c}\text{a}\text{r}\text{a}\text{k}\text{t}\text{^{3}}\text{4}\text{r}\ \text{t}\acute{\Lambda}\text{j}\ \text{\textcircled{O}}\text{p}\text{o}\text{s}\text{t}\text{f}\text{s}\text{e}\text{w}\text{j}\ \text{a}\acute{\upsilon}\text{t}\text{o}\grave{\alpha}$ (англ.: італ.: “Egli è lo splendore della gloria e l'impronta della sua sostanza”; нім.: “das Abbild seines Wesens”). Українською цей вираз відтворено двома способами: «образ його сутності» та «образ його істоти» (в перекладі Біблії І.Огієнка), що не завжди збігається із задумом того чи іншого автора. Св.

einai,” – італ.: «*Che il Logos sussista eternamente con il Padre e che non sia <da>un'altra sostanza o ipostasi, ma <progenie>propria di quella del Padre*».

У наступному уривку виокремлюємо вживання дієслівної форми *sune<nai* (укр.: співіснувати; нім.:(Ko)Existenz, Dasein). Як синонім отці церкви вживають форму дієслова *συνεπισταναι*. В італійському перекладі маємо *Che il Logos sussista eternamente con il Padre*, де конструкція *che ... sussista* є формою *Congiuntivo Presente Attivo*. Цікавим є вживання дієслова *su,neimi* в інфінітивній формі (*sune<nai*)(*eimi,- sum*) - англ.: *to be with, be joined or linked with a thing*; укр.: співіснувати. Синонімом для нього буде дієслово *συνεπισταναι*, яке застосовує Василій Великий у «Проти Євномія» (29, 605, 14; 617,39) в такому ж значенні, як св. Афанасій застосовує **su,neimi**.

Враховуючи й інші, непроілюстровані приклади вживання дієслівних форм *συνεπισταναι* слід підкреслити такі його значення: 1) **існувати, бути** - *ØpostÁnai* (Inf. Aor.II Activi); 2) **піддаватися** - *Øf...stasqai* (Inf. Medii-Passivi); 3) **реалізовуватися** - *Øpšsth* - (Aor.II, Indicativi Activi, 3.P.Sg). Стосовно дієслівних похідних – то у цій роботі зафіксоване багаторазове вживання дієслівного іменника *Øροουσιον*, як в однині, так і в множині в одному значенні – сутність (субстанція, substance, sostanza, das Wesen, сущность).

Інший випадок вживання іменника *συνεπισταναι* у звичному вислові Нікейського Символу 325 року: <™ х> ~tšraj oÙs...aj À **Øpostfsewj** (італ.: <da> un'altra sostanza o ipostasi; укр.: з іншої сутності чи іпостасі). Це словосполучення в дусі першого Вселенського Собору св. Афанасій використовує дуже часто як класичний приклад поєднання двох тринітарних термінів, не уточнюючи семантичного значення кожного з них (наприклад: “À™ х ~tšraj **Øpostfsewj** À oÙs...aj...”; “...™ х ~tšraj tinŌj **Øpostfseèj** te ka^ oÙs...aj, φll'™ k toà patrŌj.”).

Переклад аористової форми *ὑπέστη* (Aor.II, Indicativi Activi, 3.P.Sg) дієслова *ὑφίστημι* на морфологічному рівні не є адекватним, оскільки цю

аористові форму доводиться відтворювати зворотним дієсловом «здійснюватися» (нім.: “sich verwirklichen”), або використовувати у ролі його відповідника іменник «існування» (англ.: “existence”; італ.: “esistenza”).

На основі аналізу вживання та перекладів дієслівних форм та похідних давньогрецького дієслова $\epsilon\iota\sigma\tau\iota$ у *Посланні про визначення Нікейського Собору* варто зауважити, що на морфологічному рівні існують чіткі правила передачі цих дієслівних форм та віддієслівного іменника. На семантичному рівні нам вдалося виявити такі значення дієслівних форм $\epsilon\iota\sigma\tau\iota$, що були вжиті у *Посланні про визначення Нікейського Собору* 1) **existieren, sein** (*ØpostÁnai*· (Inf. Aor.II Activi); 2) **sich unterstellen, unterwerfen, unterordnen** (*Øf...stasqai* (Inf. Medii-Passivi)); 3) **sich verwirklichen**. (*ὕπεσθη* – Aor.II, Indicativi Activi, 3.P.Sg). Слід зауважити, що відтворення аористової форми *ὕπεσθη* за допомогою „sich verwirklichen“ не відповідає смисловій наповнюваності форми давньогрецького дієслова. Зворотне дієслово „sich verwirklichen“ передає конотацію предметності. Тому пропонуємо використати зворотне дієслово “(sich) subsistieren” як відповідник.

Четвертим текстом – епістолою є *Послання про собори, що були в Арміні італійському і в Селевкії ісаврійській (Собор) 359 року*. У цій праці св. Афанасія Великого висловлено нейтральну позицію автора щодо передачі історичних подій. При порівнянні відомостей інших істориків церкви, таких як Сократ Схоластик та Епіфаній, відомості щодо Армінісько- Селевкійського собору повністю збігаються. Відомо, що у Афанасія була своя чітка позиція щодо Нікейського Символу 325 року, якій отець церкви залишився вірний до кінця своїх днів.

Послання про собори, що були в Арміні італійському і в Селевкії ісаврійській (Собор) – одна з робіт Св. Афанасія, яка служить джерелом для дослідження помісних церковних Соборів у період арианських суперечок. Ця робота відтворює ті самі історичні події в період між двома Вселенськими Соборами 325 та 381 років, про які нам свідчать також і інші церковні історики – Сократ Схоластик, Феодорит, Созомен та Епіфаній.

Зрозуміло, що в цій роботі афанасівське вживання тринітарної термінології може бути дещо відмінним від вживання в попередньо розглянутих роботах. У зв'язку з поданням історичних подій автор приховує свій власний коментар та своє де в чому своєрідне бачення троїчної концепції, і тому значення вжитої тут термінології може відрізнитися від вживання в попередньо розглянутих нами працях.

Переклад використаного тут іменника ὑπόστασις англійським іменником «subsistence» відрізняється від попереднього «сутність», “Wesen“, “sostanza“ та англійського «substance».

3.2.6 Коментар (екзегеза)

Тлумачення або коментар є найбільш поширеним жанром у Отців Церкви після листів (послань). Коментарі на книги св. Письма загалом поділяються на буквальні (змістові) та алегоричні. Немає такого отця Церкви, який би не написав бодай один якийсь коментар до книги зі св. Письма.

Першим прикладом вживання ὑπόστασις у праці св. Афанасія «Тлумчення на Псалми» є класична цитата послання до Євреїв 1.3. Німецькою Ὀρᾠστας...ј відтворено через „Subsistenz“. Цікавим є вживання іменника οὐς...α. Автор каже: “*das Wesen selbst zeigt, dass Ich das Abbild des Väterlichen (1) Daseins, bzw. der väterlichen Art vom Dasein (Hypostasis, bzw. Subsistenz) bin*“ - „... самая сущность показывает, что Я — образ ипостаси Отчей (Евр. 1, 3)“ (Додаток Б.6).

У другому випадку Ὀρᾠστας...ј вжито у „καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν τὸ αὐτὸ λόγον ὅτι ἡ φύσις αὐτῆς ἐκείνη καὶ ἡ Ὀρᾠστας μετὰ τῆς σαρκὸς“ – «...она одна вместе с плотию всегда имеет ипостасное единение с Богом Словом»; німецькою відтворено як «„*allein sie[die Seele] zusammen mit dem Leibe hat (2) hypostatische Union mit Gott dem Wort*“.

У псалмі 38,6 Ὀρᾠστας...ј вжито в значенні життя людини. “*Ἰδοὺ παραίστην ἄκουσον τῆς ἑμεῖς ἡ ψυχή μου καὶ Ὀρᾠστας...ј μου ἕσθι*“

™ *nèpiÒn sou* “–„*Du machtest meine Tage nur eine Spanne lang, / meine (3)Lebenszeit ist vor dir wie ein Nichts*“.

Надалі *ØpÒstas...j* в “*Ка ^ 1 ØpÒstas...j mou par| so... ™ stin. `H prosdok...a, ½toi ^ 1 Øpomon*»” вжито в значенні (4) *Ausdauer*. У псалмі 68: “*Енеп£ghn e,,j Ûlhn buqoà, ka^ oÙk œstin ØpÒstasij*” іменник „*ØpÒstas...j*” використано в значенні (5) *Halt, Stütze*. Німецькою відтворено цей уривок так: „*Ich bin in tiefem Schlamm versunken und habe keinen Halt mehr;*“ [Psalm 68, 3].

Цікавим є вживання форми *avnupo,statoj*: “*Ка^ oátoj Ð parèn aÙto<j kriqe...h ploàtoj éesper ¨n ka^ tîn ÑneirwttÒntwn t| f£smata ¶nupÒstata ka^ p£shj ski©j ¶sqenšstera*”. Форма *¶nupÒstata* - дієприкметник відтворено як «*leer, ohne Subsistenz*».

У псалмі 88, 48: “*Мn»sqhti t...j mou ^ 1 ØpÒstasij*» слово ^ 1 **ØpÒstasij** вжито в значенні (3) життя людини – нім.: «*menschlichen Lebens*».

У псалмі 129, 3: “*Е|n ¶nom...aj parathr»svj, KÚrie, KÚrie, t...j Øpost»setai*», форму - *Øpost»setai* (Futurum Indicativi Medii, 3.P. Sg) вжито у значенні (6) «встояти, витримати». Німецькою цей відрізок відтворено як: *Würdest du, Herr, unsere Sünden beachten, Herr, wer könnte bestehen?*

Проілюстровані випадки вживання дієслівних форм та похідних □□□□□□□□ у «Тлумченнях на Псалми» засвідчують помітну відмінність між старозаповітним та післянікейським значенням форм та похідних дієслова □□□□□□□□. До значення, які зустрічаємо у псалмах Давидових удавньогрецькому перекладі, християнські автори IV століття не вдаються.

3.2.7 Жанр виправдання

Праця «На захист Діонісія» представляє у нашій роботі жанр «виправдання». Метою таких робіт були виправдання проти несправедливого

засудження через сповідування того чи іншого постулату (правила) віри. Відповідно комунікативною метою уживання тринітарної термінології у цій праці може бути церковно-політична позиція адресата на ім'я Діонісій (Додаток Б.6).

У цій праці св. Афанасій використав форму **tAj Øpostfsewj** у цитаті послання до Євреїв 1.3: “carakt¾r tAj **Øpostfsewj** aÙtoà». У перекладі англійською цю відому цитату відтворено українською як «... образом **іпостасі Його**», англ.: “...the very image of His *subsistence*,...”(Додаток Б.6).

У перекладі англійською мовою виявляємо калькування, що як прийом у даному контексті є анахронізмом. Стосовно смислового наповнювання перекладних відповідників давньогрецького іменника *ὕπoσtaσις*, то воно різниться за кількістю концептуально-трансцендентних сем у кожного з перекладних відповідників. Англійське *subsistence* не відповідає українському «іпостась». По перше, спосіб перекодування (транскодування) завжди виконується з конкретною комунікативною інтенцією - залишити незмінним смисл та зміст, враховуючи фонетико-графічні засоби мови перекладу, зберегти майже незмінним форму оригіналу. У випадку з англійським відповідником прийомом калькування перекладач обмежив можливості донесення комунікативної інтенції автора до читача перекладу (Додаток Б.6).

Щодо цитат зі Святого Письма, то уживання їх, а особливо цитат з послання апостола Павла до Євреїв, то таке часте опертя на цю цитату пояснюється лише потребою виправдати ортодоксальних захисників нікейського Символу Віри, яким і був св. Афанасій.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Хід дослідження спирається на міждисциплінарності та багатогранності використаних методів та аналізу. Ключовим є зіставний аспектний перекладознавчий аналіз, головною метою здійснення якого був аспектний аналіз перекладу сучасними мовами (українською, англійською, італійською, німецькою, а також російською) форм та похідних давньогрецького дієслова ‘ὁφίστημι на матеріалі оригінальної та доступної нам перекладної християнської догматичної літератури 351-362 років.

Грамматичний аналіз є незамінним складником аспектного зіставного перекладознавчого аналізу перекладу давньогрецької тринітарної термінології, без якого аспектний переклад не може бути об’єктивним та ґрунтовним.

Лексичний аналіз, здійснений за допомогою довідкової літератури перекладного та тлумачного типу, ще раз підкреслив існуючий брак українського тлумачного або перекладного словника богословських термінів.

За результатами кількісних підрахунків уживання граматичних форм у 16 оригінальних текстах виявлено ужиток 34 граматичних форм дієслова “ὁφίστημι” та його дериватів загальною кількістю 96 разів. З них 6 граматичних форм віддієслівного іменника “ὀφίστασις” ужито 63 рази, що майже вдвічі більше від уживання дієслівних та дієприкметникових форм дієслова “ὁφίστημι”. Відповідно до кількісних підрахунків уживаних граматичних форм та частоти уживання тієї чи іншої граматичної форми, у давньогрецькій християнській літературі 351-362 років апологетичного і догматичного літературного різновиду ужито 7 граматичних форм тринітарних термінів, що походять від дієслова “ὁφίστημι”: 1) “ὁφιστῶτα” (part. perf., f, N. S. (атематичний), activi); 2) “ὀφίστη” (aor. II, 3 P. ind. activi); 3) “ἀνυφίστατος” (adj.,

m, N.,S.); 4) “ὑπόστασις” (N., S.); 5) “ὑποστάσεως” (G., S.); 6) “ὑπόστασιν” (Acc., S.); 7) “ὑποστάσεις” (N./Acc., Pl.).

Опрацьовано 64 перекладні тексти, обрані для аналізу різними сучасними мовами та 384 перекладні відповідники форм та похідних давньогрецького дієслова “ὑφίστημι”. Загалом проаналізовано 1719 сторінок перекладного тексту, що складає понад 700 тисяч слововживань.

Серед усіх випадків уживання дієслова “ὑφίστημι” зафіксовано лише 5 випадків нетермінологічного уживання його форм та похідних, що свідчить про майже повну термінологізованість цього дієслова у IV столітті. Слід додати, що такі форми, як правило, трапляються в цитатах із текстів псалмів, перший давньогрецький переклад яких виконано у IV столітті до н.е. Термінологізація дієслівних форм та похідних “ὑφίστημι” як ядра давньогрецьких тринітарних термінів відбувалася у період з I – до IV століття н.е.

Автори першотворів уживають такі 17 граматичних форм дієслова “ὑφίστημι”: “ὑποστήναι” (aor. II, inf. act.), “ὑφεστῶσας” (part. perf., f, N. Pl. (атематичний), activi), “ὑφεστῶτων” (part. perf., f, G. Pl. (атематичний), activi), “ὑφεστῶτα” (part. perf., f, N. S. (атематичний), activi), “ὑφεστῶς” (part. perf., m, N., S. (атематичний), activi), “ὑλέστη” (aor. II, 3 P. ind., activi), “ὑφίστασθαι” (praes., M - P., inf.), “ὑποστήσαντα” (part., aor. i., activi, N.,S. (n/m)), “συνὑποστήσαντος” (part., aor. i, activi, G., S. (n/m)), “ἄνυπόστατα” (Part. (субстантивований), Pl., n), “ὑφεστῶσαν” (perf activi, S., f, Acc. (сильний)), “ἄνυπόστατου” (adj., m, G., S.), “ὑφεστηκός” (part. perf., n, S., activi), “ἄνυπόστατος” (adj., m, N., S.), “ὑφιστάμενα” (part.praes., Pl., N., M.- P.), “ὑφίσταται” (praes. ind., 3 P. S., M.-P.), “ὑποστήσεται” (fut. ind., 3 P. S., M.-P.).

Найбільш уживаною виявилась форма “ὑλέστη” (aor. II, 3 P. ind., activi). Менш уживаними є форми: “ὑφεστῶτα” (part. perf., f, N. S.(атематичний), activi) та “ὑφεστῶς” (part. perf., m, N., S. (атематичний), activi). Усі інші вказані граматичні форми ужито 1-2 рази, здебільшого у працях

св. Афанасія Олександрійського та у листі Василя Анкірського і Григорія Лаодикійського.

Іменник “ὕλοστασις” є найбільш уживаним віддієслівним похідним у проаналізованих оригінальних працях. З 6 ужитих іменникових форм превалюють такі 4 форми: “ὕλοστασις” – N., S. (8,3 %), “ὕλοστάσεως” – G., S. (26,0 %), “ὕλοστασιν” – Acc., S. (14,6 %), “ὕλοστάσεις” – N./Acc., Pl. (12,5 %).

Форму “ὕλέστη” ужито 9,3 % з усіх уживаних дієслівних та віддієслівних форм “ὕφίστημι”. Зафіксовано такі її відповідники українською, як: 1) «з’явився»; 2) «стався»; 3) «створений»; 4) «став»; 5) «сталися (вони)»; 6) «сталоя»; 7) «створитися»; 8) «існує» (2 рази). Оскільки в сучасній українській мові у системі дієслівних часових форм немає аориста, перекладачі вдалися до прийомів граматичних трансформацій (здебільшого граматичної заміни аор. II, 3 P. ind., activi → форми зворотного дієслова «ставатися» минулого часу доконаного виду «стався» / «сталоя» / «став» / «сталися»), зберігаючи смислове наповнення цієї давньогрецької форми – «доконаність та одноразовість дії у минулому».

Два випадки перекладу форми “ὕλέστη” формою теперішнього часу існує (від дієслова «існувати») свідчить про нетрадиційне використання аористової форми та про лексико-граматичну заміну в перекладі.

Помітно уживаними є дієприкметникові перфектні форми – загальний відсоток їхньої продуктивності складає 13,3 %. Ці всі форми ужито у термінологічному значенні, здебільшого у працях св. Афанасія Олександрійського та у листі Василя Анкірського і Григорія Лаодикійського.

Перфектні дієприкметникові форми відтворено такими відповідниками російською мовою: 1) «действительно существующие»; 2) «действительно существующего»; 3) «существующим»; 4) «(по) существованию». Українською

мовою зафіксовано наступні відповідники перфектних дієприкметникових форм: 1) «перебуваючи»; 2) «перебуваючого (Отця)»; 3) «перебуваючого само сущим»; 4) «перебуваючого»; 5) «(Отець) ...перебуває»; 6) «(Син)... перебуває»; 7) «(Дух Святий)... перебуває». Серед прийомів перекладу переважає лексико-граматична заміна.

Відтворення граматичних дієслівних форм російською та українською мовами не відповідає перекладним формам тих самих оригінальних форм італійською та англійською мовами, що свідчить, у першу чергу, про залежність перекладу від певної перекладацької традиції, яка склалася в окремому релігійно-культурному контексті. У дослідженні представлено дві такі традиції, на які орієнтуються перекладачі давньогрецької святоотцівської літератури. Так, германські та романські мови успадкували таку традицію перекладу текстів святоотцівської спадщини, що тяжіє до їхніх латинських перекладних попередників. Російські та українські традиції перекладу тяжіють до посередництва церковнослов'янської мови та є ближче спорідненими мовами з давньогрецькою у порівнянні із західноєвропейськими мовами.

Форму аориста “ὕλέσθη” відтворено в англійській мові як складними (present perfect, active voice; past indefinite, passive voice+ infinitive), так і простими часовими формами (present indefinite та past indefinite, active voice): 1) “has subsisted (from God)” ; 2) “was made to subsist”; 3) “has come into subsistence (out of nothing)”; 4) “(how did time) subsist”; 4) “(He willed only all things) subsisted”. В італійському перекладі лексико-граматична та синтаксична заміни форми “ὕλέσθη” представлені такими відповідниками: 1) “è venuto all'esistenza”; 2) “ebbe origine dal nulla”; 3) “potè esistere (un tempo)”; 4) “(le cose) hanno avuto sussistenza”. Відповідно, перекладачі вдалися до таких прийомів, як: 1) “ὕλέσθη” → теперішній час пасивний стан + прийменник + іменник; 2) “ὕλέσθη” → минулий час активного стану + прийменник + іменник;

3) “ὕπεσθη” → модальне дієслово у минулому часі + інфінітив; 4) “ὕπεσθη” → презентний перфект + іменник.

У перекладі тринітарного терміна “ὕλοστασις” в обраному джерельному матеріалі рідко зустрічається еквівалент у мові перекладу. Зазвичай цей давньогрецький термін-реалія адаптується в українській мові відповідно до правил українського правопису.

Давньогрецькі іменники на “-σις” засвоюються у мові перекладу за допомогою двох перекладацьких прийомів: транскрипції та транслітерації. В англійській мові термін “ὕλοστασις” повністю зберігає словоформу “*hypostasis*»” та відтворюється змішаним прийомом транскрипції і транслітерації. Як відомо, префікс “*hypo -*” вимовляється як “*hli 'pɒ*” відповідно до фонетичних правил англійської мови: [haɪ'pɒstəsis].

В італійську мову цей термін-реалія потрапляє шляхом транслітерації і адаптується до фонетики та орфографії італійської мови у формі іменника жіночого роду “*ipostasi*”, у якого форма однини збігається з формою множини. За допомогою того ж прийому цей термін потрапляє до німецької мови у ролі відповідника “*die Hypostase (-, -n)*”.

У російській мові відповідником цього терміна є мовна одиниця “Ипостась”. Українською мовою, за аналогією, термін “ὕλοστασις” слід відтворювати способом перекодування як «Ипостась». Він належить до III відміни іменників з нульовим закінченням. Прийоми транслітерації та транскрипції, або ж змішаний прийом є єдиним можливим способом передачі цього тринітарного терміна мовою перекладу.

У джерельному матеріалі цього дослідження зустрічались такі неадекватності у перекладі цього терміна, як: “*substance*”, “*essence*”, “*person*” – англійською мовою; “*die Person*”, “*die Substanz*”, “*das Wesen*” – німецькою мовою; “*sostanza*”, “*essenza*”, “*persona*” – італійською мовою; «істота» – українською мовою. Причиною відтворення терміна “ὕλοστασις” у

ролі англ.: “substance”, нім.: “die Substanz”, італ.: “sostanza”, “sussistenza” або “persona” є тяжіння до перекладу латинською мовою прийомом калькування, яким рясніє паралельний латинський переклад святоотцівської спадщини досліджуваного періоду у виданні абата Міня. Має місце також синонімічний переклад терміна “ὕποστασις”: англ.: “person”, нім.: “die Person”, італ.: “persona”, який також не відтворює смислової наповнюваність тринітарного терміна. Часте тяжіння до перекладу прийомом генералізації пояснюється тим, що у процесі історичного розвитку термін “ὕποστασις” був синонімом до поняття “οὐσία” («сутність»). Такі неадекватності перекладу давньогрецьких тринітарних термінів сучасними мовами відображають наявність та закріплення гіперо-гіпонімічних термінологічних парадигм у тринітарних терміносистемах у процесі історичного розвитку фахових мов перекладу. Гіперо-гіпонімічний переклад іменника “ὕποστασις” свідчить про існування декількох понять для позначення того самого явища у богословській термінологічній системі того часу. Заміна родового терміна видовим і навпаки спричиняє неадекватності у перекладі термінів та невідповідності у передачі концептуально-трансцендентного смислу, що спотворює первинну авторську інформацію. Такі труднощі перекладу мають місце з часів перших перекладів давньогрецьких термінів латинською мовою і пояснюються ще частковою неусталеністю лексико-семантичних та поняттєвих взаємозв’язків давньогрецької тринітарної терміносистеми середини IV століття, що набули свого офіційно задокументованого усталення в тексті Нікейсько-Константинопольського Символу Віри 381 року. З метою уникнення таких неадекватностей перекладу вчені рекомендують ознайомлюватися з гіперо-гіпонімічною парадигмою термінів давньогрецької тринітарної терміносистеми, уживаній автором оригіналу; інтенцією, з якою ужито той чи інший термін; контекстом авторського повідомлення у рамках жанрово-стилістичних особливостей патристичної літератури цього періоду.

Використання елементів зіставного компонентного аналізу у аспектному перекладознавчому розгляді виявило невідповідності між концептуально-трансцендентними семами оригінального та перекладного терміна та розбіжність у співвідносності кількості їх використання. Це свідчить про ефективність запровадження в аналіз критерію *концептуально-трансцендентної еквівалентності*.

Для вибору адекватного відповідника перекладачеві рекомендовано враховувати: 1) історичний розвиток оригінального терміна; 2) традицію становлення перекладного терміна і цілої терміносистеми фахової мови перекладу; 3) дані лексикографічних видань як критерію істинності (тлумачні одномовні та багатомовні словники); 4) дані тлумачних спеціалізованих словників з фахової мови (як одномовних, так і перекладних); 5) наявність підрядників і використання найновіших перекладів за останніми критичними виданнями текстів оригіналу; 6) вплив традиції конфесійного перекладу, яка склалася в тій чи іншій мові перекладу; 7) переклад способом транскодування (адаптованою транслітерацією / перекладацькою транскрипцією), за відсутністю відповідника у мові перекладу; 8) переклад способами лексичної, граматичної та лексико-граматичної трансформацій.

Уживання дієслів “ὀφίστημι”, “ἔϊμι”, “ὀλάρχω” лексико-семантичного поля «реальності існування» у ролі тринітарних термінів-синонімів ілюструє хиткий та тривалий процес термінотворення та вказує на вплив їх значень на процес термінологізації іменника “ὀλόστασις”.

Виявлені неадекватності перекладу давньогрецьких тринітарних термінів сучасними мовами у проаналізованих випадках відображають наявність та закріплення гіперо-гіпонімічних термінологічних парадигм у тринітарних терміносистемах у процесі історичного розвитку фахових мов перекладу.

Слід відзначити певний ступінь впливу перекладацької традиції тринітарних термінів сучасними мовами. Так, сучасний переклад германськими та

романськими мовами залежить від перекладу латинською мовою, про що свідчить множинність перекладів, присутня у латинському перекладі і заново відтворена у перших сучасних перекладах англійською, італійською чи німецькою мовах. Російські та українські переклади залежать від їхніх церковнослов'янських попередників.

Компонентний аналіз перекладних давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття, похідних від дієслів лексико-семантичного поля «реальності існування», показав, що будь-який з цих тринітарних термінів має щонайменше одну таку сему (наприклад: «єдиносутнісний» – прикметник чоловічого роду однини, означає: «мати єдину / ту саму / невіддільну природу»). У тексті формули Нікейського Символу Віри 325 року він має три концептуально-трансцендентні семи: 1) Бог Син *тієї самої сутності (природи)* з Богом Отцем; 2) Бог Син *нероздільний за сутністю (за природою)* від Бога Отця; 3) Бог Син *є за своєю сутністю разом з Богом Отцем єдиний* у Пресвятій Трійці.

На прикладі представлених уривків текстів різножанрової патристияної літератури пропонуємо їх умовну жанрову класифікацію у вигляді жанрограми, згідно з якою християнська література цього періоду умовно поділяється на три категорії (за аналогією до класичного поділу літературних жанрів): літературний рід (догма, інтерпретація, обряд), літературний вид (апологетичний, догматичний, моральний, аскетичний, екзегетичний, літургійний), літературний жанр (*кредо* або *символ віри* (Нікейський Символ Віри 325 року, кредо Антіохійського собору 345 року, перша та друга Сірмійські формули 351 та 357 років тощо), *томус* або *сувій* («Томус до Антіохійців» св. Афанасія Олександрійського), *слово* («Три слова проти Аріан» св. Афанасія), *епістола* («Епістола Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського» 358 року, «Чотири листи до єпископа Серапіона» св. Афанасія тощо), *коментар* (екзегетичний вид) («Тлумачення на Псалми» св. Афанасія), *виправдання / засудження* («Засудження Діонісія» св. Афанасія),

церковна історія («Церковна історія» Сократа Схоластика), *проти єресей* («Панарій» Епіфанія Кіпрського), *систематичний виклад догматів віри* (Трилогія «Джерело знань» Іоана Дамаскіна)).

Основні результати цього дослідження, викладені в Розділі 3, розміщені в авторських публікаціях [177-182].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Перекладна давньогрецька тринітарна термінологія середини IV століття є джерелом поповнення української християнської богословської терміносистеми – складника української релігійної термінології. Давньогрецька тринітарна термінологія середини IV століття є складником фахової мови *догматичного богослов'я*, що включає такі дисципліни як «Фундаментальне богослов'я», «Тринітарне богослов'я», «Христологію», «Сотеріологію», «Есхатологію» тощо. Давньогрецька тринітарна термінологія є *ядром* термінолексики «Тринітарного богослов'я», а *периферією* є терміни інших галузей християнської богословської науки, богослужбової практики та мовні одиниці загальноживаної лексики.

Для найменування функціонального стилю української літературної мови, що обслуговує релігійно-конфесійну сферу життя людини, пропонуємо уживати термін *конфесійний стиль* з огляду на його семантико-сміслову наповнюваність та частіше використання в українській мові порівняно з іншими термінами-синонімами.

Терміни *конфесійний переклад* та *богословський переклад* співвідносяться між собою як ціле (загальне) й часткове. Будь-який перекладний текст з ознаками конфесійного стилю можна вважати результатом *конфесійного перекладу*, як і кожен перекладний богословський текст є також результатом конфесійного перекладу. Та не кожен *конфесійний переклад* можна назвати *богословським перекладом*. Окрім богословського перекладу, конфесійний переклад як загальне поняття охоплює такі часткові типи перекладу текстів конфесійного стилю, як: біблійно-екзегетичний, літургійний, історичної хроніки, лірико-містичний тощо.

Важливі теоретичні засади перекладу тринітарної термінології запропоновано Іваном Огієнком, першим теоретиком критики в галузі українського конфесійного перекладу. Учений і богослов запропонував «Методологію перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову», в якій виокремив 22 методологічні позиції щодо теоретико-практичної

проблематики перекладу Святого Письма та Богослужбових книг. У подальшому перекладачі спиралися на ці засади.

Завданням критики конфесійного перекладу є надання обґрунтованої оцінки нових перекладів, чому сприяє запровадження додаткового критерію оцінки адекватності перекладу, яким є концептуально-трансцендентна еквівалентність.

Концептуально-трансцендентна еквівалентність – це відповідність мовної одиниці оригіналу мовній одиниці перекладу на рівні їхнього смислового наповнення через наявність у них *концептуально-трансцендентних сем* (змістових елементів семема, що характеризують Бога, Його природу та властивості Божої природи).

Систематизація та класифікація теоретичної бази з *критики конфесійного перекладу* може бути основою для подальшого окремого ґрунтовного вивчення та систематизації існуючих теорій з *критики конфесійного перекладу* з метою розробки та укладання керівництва для перекладачів та редакторів перекладів творів конфесійного стилю і запровадження *теорії конфесійного перекладу* як часткової теорії перекладознавства.

Уживання граматичних форм дієслова “ὁφίστημι” у 16 оригінальних текстах свідчить про повну термінологізованість тринітарних термінів – похідних від цього дієслова у IV столітті.

Аналіз використання форм та похідних дієслів “ὁφίστημι”, “ἔϊμι”, “ὕπάρχω” лексико-семантичного поля «реальності існування» проілюстрував вплив їхніх конотативних значень на процес термінологізації тринітарного терміна “ὕπóstασις”.

Кількісні підрахунки дослідження підтверджують гіпотезу про те, що у перекладі форм та похідних давньогрецького дієслова “ὁφίστημι” превалюють три способи відтворення тринітарних термінів, а саме: аналогічний, трансформаційний та спосіб транскодуювання.

Більшість проаналізованих випадків термінологізованих дієслівних форм “ὁφίστημι” засвідчує використання їх з неперехідними значеннями, що дає

підставу стверджувати, що термінологізація іменника “ὕποστασις” відбулася під впливом дієслівних форм неперехідності.

Результати компонентного аналізу доводять необхідність запровадження поняття *концептуально-трансцендентної еквівалентності* як основного критерію оцінювання адекватності перекладу давньогрецьких тринітарних термінів середини IV століття. Досягнення концептуально-трансцендентної еквівалентності хоч і не вирішує повністю проблему збереження єдності змісту-смислу-форми міжкультурної та міжконфесійної комунікації, віддаленої у часі, проте дозволяє обрати адекватний відповідник за його смисловою наповнюваністю у конкретному контексті.

Гіперо-гіпонімічний переклад – заміна родового терміна видовим – порушує ієрархічні зв'язки між членами цього угруповання слів і спричиняє неадекватність у перекладі термінів та невідповідність у передачі концептуально-трансцендентного смислу, що спотворює первинну інформацію автора і отримання спотвореної інформації читачем тексту перекладу. Спостерігається вплив традицій перекладу тринітарних термінів сучасними мовами, залежність від перекладів латинською мовою або від їхніх церковнослов'янських попередників. Для уникнення неадекватностей в українському перекладі цих термінів необхідно брати за основу видання текстів оригіналу з урахуванням досвіду критики сучасних перекладів першої хвилі.

Завдяки процесу змішування двох культур – християнської і поганської – патристична література IV – V століть успадкувала максимум жанрово-стилістичних особливостей греко-римської літератури і репрезентує унікальні жанри конфесійного стилю, що стали прикладом для наслідування в інші епохи та в інших мовних колективах і літературах.

Класифікувати патристичну літературу IV – V століть можна на прикладі жанрограми, згідно з якою література цього періоду поділяється на три категорії: літературний рід (*догма, інтерпретація, обряд*), літературний вид (*апологетичний, догматичний, моральний, аскетичний, екзегетичний, літургійний*), літературний жанр (*кредо або символ віри, томус або сувій, слово,*

епістола, коментар, виправдання/засудження, церковна історія, проти єресей, систематичний виклад догматів віри, тощо). Цей розподіл поділяє літературні твори за змістом та інтенцією (наміром) автора.

1. Августин (архієпископ). Церковнослов'янська мова як мова Богослужіння / (архієпископ) Августин // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 13-19.
2. Алексеева М. О. Своеобразие пространства смыслов в терминологии русского православия / М. О. Алексеева // Вестник Московского университета. Серия 22. Теория перевода. — № 3. — 2009. — С. 111-122.
3. Алексеенко Н. М. Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Алексеенко Наталія Микитівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2001. — 20 с.
4. Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции / Сергей Сергеевич Аверинцев. — М : Школа «Языки русской культуры», 1996. — 448 с. — С. 157-446.
5. Аверинцев С. С. София-Логос. Словарь / С. С. Аверинцев ; [под. ред. Н. П. Аверинцевой, К. Б. Сигова]. — К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. — 912 с.
6. Алексеенко Н. М. Біблійна герменевтика в українській бароковій прозі. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Наталія Микитівна Алексеенко; Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. — Харків, 2001. — 19 с.
7. Антокольский П. Художественные переводы литератур народов СССР / П. Антокольский, М. Ауэзов, М. Рыльский // Вопросы художественного перевода. — М., 1955. — С. 5-44.
8. Антонів О. Особливості субстантивантів у системі богословської лексики / Олександра Антонів // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.111-117.
9. Арполенко Г. П. Морачевський і перший переклад Святого Євангелія новоукраїнською мовою / Г. П. Арполенко // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 2002. — № 5.— С.23-32.
10. Бабич Н. Місцеві мови у сучасному релігійному стилі / Надія Бабич // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 20-26.
11. Бабич Н. Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному богословському стилі / Надія Бабич // Сучасна українська богословська

- термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.161-168.
12. Баран Г. В. Мова української християнської віршованої молитви ХІХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Баран Ганна Василівна ; Інститут української мови НАН України. — К., 2013. — 20 с.
13. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. С. Бархударов. — М. : «Междунар. Отношения», 1975. — 240 с.
14. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследование разных лет / М. Бахтин. — М. : «Худож. лит.», 1975. — 504 с.
15. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови : навчальний посібник / С. П. Бевзенко. — Київ : «Вища школа», 1991. — 231 с. — С. 151-219.
16. Бібла С. Види та джерела варіативності в системі української церковної термінології / Світлана Бібла // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.258-263.
17. Білецький А. О. Вибрані праці / Андрій Олександрович Білецький ; [упоряд. Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, А. О. Савенко]. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. — 792 с. — С. 34-471.
18. Білецький А. О. Про мову і мовознавство / Андрій Олександрович Білецький. — К. : АртЕк, 1996. — 224 с. — С. 80-189.
19. Білецький О. І. Перекладна література візантійсько-болгарського походження : в 5 т. / Олександр Іванович Білецький. — К. : 1965. — Т.1. — С.78-84.
20. Білик С. М. Антропологічні ідеї в релігійно-філософській спадщині Григорія Богослова : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.11 / Білик Сергій Матвійович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2010. — 16 с.
21. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. — Вінниця : Нова Книга, 2010. — 232 с. — С. 11-87.

22. Білоус П. В. Жанрова система української літератури (період Київської Русі) / П. В. Білоус // Слово і час. — 2002. — №2. — С. 19-23.
23. Білоус П. В. Історія української літератури XI-XVIII ст. : навч. посіб. / П. В. Білоус. — Київ : ВЦ «Академія», 2009. — 424 с. — С.7-161.
24. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів : Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : Підручник / Т. В. Бовсунівська. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. — 519 с. — С. 5-63.
25. Богдан С. Структурно-семантична організація послань Андрія Шептицького і особливості функціонування мовноетикетних виразів у них / Світлана Богдан // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.478-485.
26. Болотов В. В. Лекции по истории Древней Церкви: в 4 т. / В. В. Болотов. — Москва : Спасо-Преображенский Валаамский Ставропигиальный монастырь, 1994. — Т.4. : История Церкви в период Вселенских Соборов. — 1994. — 599 с. — С.1-134.
27. Бондаренко Л. Релігійно-християнська лексика і фразеологія в поезії Дмитра Загула / Людмила Бондаренко // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 289-292.
28. Борисюк І. Явище синонімії в термінології / І. Борисюк // Дивослово. — 2000. — № 4. — С. 27-28.
29. Брюховецький В. С. Критика в сучасному літературному процесі / В. С. Брюховецький. — Київ : Товариство «Знання», 1985. — 44 с.
30. Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології / Галина Бурдіна // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 259-265.
31. Вакуленко М. О. Розвиток терміносистем і термінотворення / М. О. Вакуленко // Українська мова. — 2010. — № 1. — С. 88-93.
32. Вакуленко М. О. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / М. О. Вакуленко— К., 2009. — 69 с.

33. Вакуленко О. З досвіду редагування Богослужбових книг (огляд характерних труднощів) / О. Вакуленко // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 244-250.
34. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. — М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. — 224 с.
35. Вільчинська Т. П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII-XVIII ст. : монографія / Т. П. Вільчинська. — Тернопіль : Джура, 2008. — 424 с.
36. Влахов С. М. Непереводимое в переводе / С. М. Влахов., С. М. Флорин. — Москва, 1978. — 342 с.
37. Вороновська Л. Вербалізація етнічних архетипів у релігійному житті українців / Людмила Вороновська // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 165-171.
38. Гарбовский Н. К. Исповедь великого переводчика, или Первый европейский трактат о переводе / Н. К. Гарбовский, О. И. Костикова // Вестник Московского университета. Серия 22. Теория перевода. — № 3. — 2009. — С. 3-36.
39. Гарбовский Н. К. Теория перевода : Учебник / Н. К. Гарбовский. — М. : Изд-во Моск. Ун-та, 2004. — 544 с.
40. Гарбуз С. Спостереження над сакральною лексикою у Почаївському збірнику «Науки парохіальнія» (1794) / Софія Гарбуз // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.157-164.
41. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин — М. : «Высшая школа», 1987. —104 с.
42. Грималовський І. «Наука альбо способ зложення казання» І. Галятовського і становлення української релігійної терміносистеми / Ігор Грималовський // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукр. наукової

- конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.191-196.
43. Гриньків К. Сакральні лексеми та вислови і трудність їх ужитку в сучасному українському мовному просторі (на прикладі поезії Є. Маланюка) / Квітлана Гриньків // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998, Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.264-272.
44. Ґалазда П. Порівняльний богословський аналіз перекладів Літургії св. Івана Золотоустого УГКЦ 1968 і 1988 років / Петро Ґалазда // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.33-50.
45. Ґалазда П. (отець). Таїнство, Тайна, Сакрамент / о. Петро Ґалазда // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1998. — № 2. — С. 34-36.
46. Ґудманян А. Ґ. Відтворення власних назв у перекладі : автореф. дис... док. філол. наук : 10.02.16 / Артур Ґрантович Ґудманян ; КНУ ім. Т. Шевченка. — К., 2000. — 40 с.
47. Денисенко В. А. Духовна освіта в Україні X – XVIII ст. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / В. А. Денисенко ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2011. — 31 с.
48. Дзера О. Становлення перекладознавчого аналізу на теренах Західної України (від І. Франка до Михайла Рудницького) / О. Дзера // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — 2013. — Вип. 58. — С. 232-240.
49. Дзюбишина-Мельник Н. Мова релігійної преси з погляду загальнолітературних норм / Наталя Дзюбишина-Мельник // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 202-214.

50. Дзюбишина-Мельник Н. Стильово-стилістичні орієнтації сучасного конфесійного стилю / Наталя Дзюбишина-Мельник // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1998. — № 2. — С. 6-15.
51. Джоганик Я. Біблійні архетипи як естетичні та семантичні знаки української літератури Словаччини / Ярослав Джоганик, Павло Чучка // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.210-218.
52. Дидик-Меуш Г. Спостереження над паронімією в богословській лексиці / Ганна Дидик-Меуш // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.150-156.
53. Добосевич У. Релігійне письменство у формуванні української книжної мови XVI – першої половини XVII ст. / Уляна Добосевич // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 353-361.
54. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : моногр. / Роман Дудок ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. — 358 с.
55. Д'яков А. С. Основи термінотворення : Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Д'яков А. С. , Кияк Т. Р. , Куделько З. Б. — Київ : Видавничий Дім «КМ Academia», 2000. — 218 с.
56. Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения / Мирча Элиаде ; [пер. с англ.]. — М. : Ладомир, 1999. — 488 с. — С.17-153.
57. Жерновой Є. Г. Релігійна термінологія сучасної французької мови : генеза, семантика, функціонування : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.05 / Євген Георгійович Жерновой ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. — 20 с.
58. Журавльова Н. Слова та вирази, пов'язані з релігією, у мові української народної поезії / Наталія Журавльова // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.181-189.

59. Заварнова (Попович) Н. Особливості перекладу терміна «ὀλόστασις» / Н. Заварнова (Попович) // Гуманітарна освіта в технічних навчальних закладах : зб. наук. праць. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2005. — №11. — 378 с. — С. 90-104.
60. Заварнова Н. М. Вживання та переклад дієслова ὑφίστημι та його похідних в пам'ятній записці Василя Анкірського та Григорія Лаодікійського (359) / Н. М. Заварнова // Наукові записки. Серія «Філологічна» : зб. наук. праць. — Острог : Видавництво НаУ «Острозька академія», 2007. — Вип. 8. — 424 с. — С. 396-408.
61. Заварнова Н. М. Семантика та переклад дієслова ὑφίστημι та його похідних в спадщині св. Афанасія Олександрійського / Н. М. Заварнова // Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції / [за заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка]. — К. : НАУ, 2008. — 220 с. — С. 51-57.
62. Задорожний В. До проблеми розвитку конфесійного стилю сучасної української літературної мови / Василь Задорожний // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 137-145.
63. Закреницька Л. А. Англійська християнсько-богословська терміносистема : генезис, структура, семантика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Закреницька Людмила Антонівна ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. — О., 2011. — 20 с.
64. Захарків О. До проблеми варіантності у структурі богословської лексики / Олександра Захарків // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 294-304.
65. Звонська-Денисюк Л. Л. Давньогрецька мова : підручник для студентів відділення класичної філології та гуманітарних факультетів вищих закладів освіти / Л. Л. Звонська-Денисюк. — К. : Томіріс, 1997. — 590 с.

66. Звонська-Денисюк Л. Типові лексико-синтаксичні складності перекладу Нового Завіту українською мовою / Л. Звонська-Денисюк // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.50-56.
67. Звонська Л. Л. Концепт *образ* у класичних мовах / Л. Л. Звонська // *Studia Linguistica*. — Вип. 5. — Київ, 2011. — С. 21-28.
68. Звонська Л. Л. Латинська мова. Підручник / Л. Л. Звонська, В. М. Шовковий. — К. : Знання, 2006. — 711 с.
69. Зимомря М. Перекладацький світ Івана Франка : дискурс культурологічної стратегії / М. Зимомря // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. — 2013. — Вип. 58. — С.219-231.
70. Знаменська І. Актуальні проблеми вивчення термінотворення в напрямку відтвірних основ у світлі сучасних лінгвістичних концепцій / І. Знаменська // *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія «Філологічні науки»* : — Полтава, 2004. — Вип. 1(34). — С. 132-135.
71. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. На матеріалі англійських перекладів української прози / Р. П. Зорівчак. — Львів : Вид-во при ЛНУ, 1989. — 216 с.
72. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія : на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою / Р. П. Зорівчак. — Львів : Вища школа, 1983. — 175 с.
73. Іваницький Р. В. Лексикографічні аспекти нормалізації термінів (на матеріалі німецьких, англійських, українських та російських термінологічних одиниць) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Іваницький Руслан Вікторович ; Львівський ун-т ім. І. Франка. — Львів, 1995. — 20 с.
74. Іващенко О. Нові конотативні значення в семантиці відносних прикметників релігійного характеру / Олександра Іващенко // *Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ* / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.219-227.

75. Иероним Стридонский. Письмо LVII. К Паммахию о наилучшем способе перевода / Иероним Стридонский ; [пер. с латыни Н. Холмогоровой, под редакцией М. Касьян и Т. Миллер] // Альфа и Омега. — № 4(7). — 1995. — С. 173-187.
76. Ісіченко І. (єпископ). До проблеми підготовки уніфікованого українського перекладу Богослужбових книг візантійсько-українського обряду / Ігор Ісіченко (єпископ) // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1997. — № 1. — С.14-17.
77. Ісіченко І. (єпископ). Мова богослужінь : чинник інтеграції чи дезінтеграції Церкви? / Ігор Ісіченко (єпископ) // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 20-32.
78. Ісіченко І. (єпископ). Церковнослов'янська мова як феномен сучасної етноконфесійної свідомості / Ігор Ісіченко (єпископ) // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 2002. — № 5. — С. 3-13.
79. Історична граматики української мови / [Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І.]. — Київ : «Вища школа», 1980. — 321 с. — С.105-226.
80. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози : когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини сторіччя) : автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.05 / Олена Марківна Кагановська ; Київський національний лінгвістичний університет. — К., 2003. — 33 с.
81. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. — Вінниця : Нова Книга, 2004. — 576 с.
82. Караулов Ю. Н. Общая и русская идиография / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1976. — 255 с.

83. Каспришин З. Сакральна лексика в курсі країнської мови для іноземців / Зоряна Каспришин, Людмила Федаш // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 190-193.
84. Каторож Н. Стилістичне використання сакральної лексики та біблійних висловів у поезії Євгена Маланюка / Наталія Каторож // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 500-508.
85. Квасюк Л. В. Іконопис і словесність у культурі України XVI – XVIII століть : естетичний аспект : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.08 / Лариса Володимирівна Квасюк ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2000. — 18 с.
86. Квіт С. М. Основи герменевтики. Навчальний посібник / С. М. Квіт : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. — 190 с.
87. Кисельов О. С. Феномен екуменізму в сучасному християнстві : філософсько-релігієзнавчий аналіз : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.11 / Олег Сергійович Кисельов ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2007. — 20 с.
88. Кислюк О. З досвіду перекладу богослужбових книг українською мовою / Олександр Кислюк // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.116-122.
89. Кияк С. Р. Український католицизм : генезис і проблеми ідентичності : автореф. дис... д-ра філос. наук : 09.00.11 / Святослав Романович Кияк ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 2007. — 36 с.
90. Кияк Т. Мовна картина світу нації та міжкультурна комунікація / Тарас Кияк // Наукові записки — Вип.126. — Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. — 606 с. — С.17-22.
91. Кияк Т. Р. Перекладознавство (німецько-український напрям). Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Кияк Т. Р.,

- Науменко А.М., Огуй О. Д. — Київ : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2009. — 543 с. — С. 3-281.
92. Кияк Т. Р. Проблеми тактики українського термінотворення / Т. Р. Кияк // Українська термінологія і сучасність : Матеріали 2 Всеукр. наук. конференції. — К., 1997. — С. 19-23.
93. Клименко Н. Ф. Вибрані праці / Ніна Федорівна Клименко ; [упоряд. Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко]. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. — 728 с. — С. 190-237.
94. Козаржевский А. Ч. Учебник древнегреческого языка / А. Ч. Козаржевский. — М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1993. — 286 с.
95. Кожушний О. В. Лексико-стилістичні характеристики та жанрова спадкоємність візантійської гімнографії III – VIII століть : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.14 / Олег Володимирович Кожушний ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. — К., 2008. — 22 с.
96. Кожушний Олег (протоіреєй). Єпископ Птолемаїдський Сінезій та його гімни / О. В. Кожушний. — Вінниця : ДП «ДКФ», 2012. — 96 с.
97. Кольбух М. Нововиявлені фрагменти кирилических рукописних книг XI – XIV ст. / Марія Кольбух // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника : зб. наук. пр. — Львів, 2006. — Вип. 14. — С. 490-495.
98. Кольбух М. Переклади творів Йоана Касіана (Римлянина), учня Йоана Золотоустого, українською мовою XVII ст. / Марія Кольбух // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 377-381.
99. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Учебное пособие / В. Н. Комиссаров. — М. : ЭТС. — 2002. — 424 с. — С. 23-178.
100. Комова М. Класифікація термінологічних словників / М. Комова // Вісник : Проблеми української термінології. — Львів : Національний університет «Львівська політехніка». — 2008. — № 620. — 308 с. — С. 144-147.
101. Кондор М. Із спостережень над богословською лексикою / Михайло Кондор // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред.

- М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 227-232.
102. Коптілов В. Теорія і практика перекладу. Навчальний посібник / В. Коптілов. — К. : Юніверс, 2003. — 280 с. — С. 4-58.
103. Корнилова Е. Н. Риторика – искусство убеждать. Своеобразие публицистики античной эпохи / Е. Н. Корнилова. — М. : Изд-во УРАО, 1998. — 208 с.
104. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. Підручник / І. В. Корунець. — Вінниця : Нова Книга, 2008. — 512 с.
105. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : Підручник / І. В. Корунець. — Вінниця : «Нова Книга», 2003. — 448 с. — С. 34-387.
106. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник / І. М. Кочан. — К. : Знання, 2008. — 423 с.
107. Кравчук А. Декілька бібліографічних нотаток до історії богословської термінологічної дискусії в Галичині / Андрій Кравчук // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 197-201.
108. Кривонос Я. В. Методологія перекладацької інтерпретації метафоричного концептопростору першотвору : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.16 / Я. В. Кривонос ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2008. — 20 с.
109. Кровицька О. Богословська лексика у перекладних лексикографічних працях XVI-XVII ст. / Ольга Кровицька // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 93-100.
110. Крокіс А. М. Функціонально-стилістичні і прагматичні виміри ранньохристиянської гомілії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14 / Анна Мар'янівна Крокіс ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2011. — 19 с.
111. Крупа М. Мовні знаки християнського світогляду українців у художній прозі кінця XIX – початку XX ст. / Марія Крупа // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 494-499.

112. Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна : Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів / Г. Куземська. — [2-ге вид. доопрацьоване і значно доповнене]. — К. : КЖД «Софія», 2012. — 112 с.
113. Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII – XX століття. Бібліографічний покажчик / Т. Кульчицька. — Львів : Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаніка 1999. — 359 с.
114. Кундзіч О. Л. Творчі проблеми перекладу / О. Л. Кундзіч. — К., 1973. — 264 с.
115. Куньч З. До питання утвердження терміна «реторика» в українській науці / Зоряна Куньч // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Серія «Проблеми української термінології» — 2012. — № 733. — С. 200-204.
116. Куньч З. Церковна проповідь і проблеми культури мови / З. Куньч // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 436-443.
117. Курганова О. Ю. Текстотвірна роль молитви в поезії українського бароко середини XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. Ю. Курганова ; НАН України, Ін-т укр. мови. — К., 2013. — 20 с.
118. Латышев Л. К. Перевод : теория, практика и методика преподавания / Л. К. Латышев, А. Л. Семенов. — М. : Академия, 2003. — 192 с.
119. Лейчик В. М. Терминоведение : предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. — [3-е изд.]. — М. : URSS. ЛКИ, 2007. — 254 с.
120. Лесів М. Назви великих християнських празників в українській мові та в християнській традиційній культурі / Михайло Лесів // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 50-57.
121. Лесів М. Презентація збірника матеріалів всеукраїнської наукової конференції «Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій» / [М. Лесів, В. Німчук, Н. Бабич, А. Содомора, о. І. Гаваньо] // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1999. — № 3. — С. 3-18.
122. Лесюк М. Роль греко-католицького духовенства у розвитку української літературної мови в Галичині / Микола Лесюк // Християнство й українська

- мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.58-70.
123. Лилова А. Введение в общую теорию перевода / А. Лилова [пер. с болг., под общ. ред. П. М. Топера]. — М. : Высш. шк., 1985. — 254 с.
124. Лиса Г. До проблеми становлення східнослов'янської редакції старослов'янської мови (за матеріалами Добрилового Євангелія 1164 р.) / Галина Лиса // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 343-352.
125. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. — № 5-6. — 2008. — С. 36-41.
126. Лісняк С. Питання перекладу Святого Письма на сторінках журналу «Рідна мова» / С. Лісняк // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998, Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.80-87.
127. Літургія Пржедєосвященних Дарів / [упорядкув. о. Августин Соланський]. — Ужгород : Видання Ужгородської греко-католицької Богословської Академії ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2011. — 79 с.
128. Лоза О. Структурно-семантична характеристика композитів у богословській лексиці XVI-XVIII ст. / Ольга Лоза // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 370-376.
129. Лонерган Б. Метод в теологии / Б. Лонерган ; [пер. с англ.]. — М. : Институт философии, теологи и истории св. Фомы, 2010. — 400 с. — С. 17-194.
130. Лопушинський І. Мова історичних нарисів митрополита Іларіона (І. Огієнка) «Українська церква» / Іван Лопушинський // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.144-140.
131. Лосев А. Ф. Знак, символ, миф / А. Ф. Лосев. — М. : Изд. Моск. Унта., 1982. — 480 с. — С. 10-200.
132. Лосский В. Н. Боговидение / В. Н. Лосский ; [пер. с фр. В. А. Решикова]. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. — 760 с. — С.311-751.

133. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / В. Н. Лосский. — М. : «Красный пролетарий», 1991. — 288 с. — С. 200-288.
134. Любченко Т. В. Концепт кохання в новогрецькій мові / Тетяна Вікторівна Любченко // Мовні і концептуальні картини світу. — Вип. 37. — 2011. — С.39-42.
135. Мадей Н. М. Концепція української греко-католицької церкви Г.Костельника в контексті історії уніатських церков : автореф. дис... канд. іст. наук : 09.00.11 / Н. М. Мадей ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 2001. — 20 с.
136. Майданович Т. Собор української мови (формування духовного стилю) / Тетяна Майданович // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 335-342.
137. Маркотенко Т. Відображення православної віри у фразеологічних одиницях родильної обрядовості / Тамара Маркотенко // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 266-272.
138. Марчук Л. М. Основи термінознавства : навчальний посібник / Л. М. Марчук, О. А. Копусь, А. С. Попович ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. — Кам'янець-Подільський : Буйницький О. А., 2011. — 224 с.
139. Магущек О. Семіотичні теорії в дискурсі українського бароко / Олена Магущек // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.228-233.
140. Мацюк Г. Граматичний аспект мовознавчої діяльності греко-католицького духовенства в Галичині (перша половина XIX ст.) / Галина Мацюк // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 396-404.
141. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. — К. : «Вища школа», 2003. — 464 с.
142. Медвідь Ф. Українська мова як духовна основа національного релігійно-церковного життя / Ф. Медвідь, А. Медвідь // Християнство й

- українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.71-78.
143. Мозговий І. П. Неоплатонічна традиція в східній патристиці : автореф. дис... д-ра філос. наук : 09.00.11 / І. П. Мозговий ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 1999. — 40 с.
144. Наєнко Г. Філософія у шатах теології (Богословська термінологія у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького) / Галина Наєнко // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.152-160.
145. Наконечна Г. З досвіду укладання словника богословських синонімів / Галина Наконечна // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.215-226.
146. Наконечна Г. Про синонімію в богословській термінології / Галина Наконечна // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1998. — № 2. — С.16-27.
147. Наконечна Г. Українська богословська термінологія : характеристика системи / Г. Наконечна // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.79-93.
148. Наумова Н. В. Християнство як фактор формування духовної культури Київської Русі : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.11 / Н. В. Наумова ; НАН України. Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди. — К., 2000. — 16 с.
149. Недзельський К. К. Історіософія релігії Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.11 / К. К. Недзельський ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 2003. — 20 с.
150. Некряч Т. Є. Через терни до зірок : труднощі перекладу художніх творів. Для студентів перекладацьких факультетів вищих навчальних закладів : навчальний посібник / Т. Є. Некряч, Ю. П. Чала. — Вінниця : Нова Книга, 2010. — 195 с.

151. Нелюбин Л. Л. Наука о переводе (история и теория с древнейших времен): учебное пособие / Л. Л. Нелюбин, Г. Т. Хухуни. — М.: Издательство «Флинта», 2006. — 416 с.
152. Неперервна філологія. Класичні, візантинологічні та неоелліністичні студії в Україні ХХ століття / [Клименко Н. та ін.]. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. — 269 с.
153. Нестерчук М. Мистецтво перекладу: проблеми, знахідки, втрати / Мирон Нестерчук // Єдиними устами: бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1998. — № 2. — С.37-41.
154. Німчук В. В. Лексеми *раб* і *слуга* в українських перекладах Нового Завіту / В. В. Німчук // Українська мова. — 2011. — № 1. — С. 3-27.
155. Німчук В. В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію / В. В. Німчук // Українська мова. — 2012. — № 3. — С. 3-30.
156. Новикова М. А. Эквивалентность и адекватность переводов: жанровый аспект / М. А. Новикова // Коммуникативная направленность текста и его перевод. Киев, 1988. — С. 4-6.
157. Новикова М. Г. Смысловые корреляции в дискурсивной динамике перевода: дис...док.филол. наук: 10.02.20 / Марина Геннадьевна Новикова; Московский государственный областной университет. — М., 2014. — 340 с.
158. Огар Е. І. Ономазіологічний підхід у дослідженні термінологій донаукового періоду термінотворення / Огар Е. І. // Система і структура східнослов'янських мов: міжкафедр. зб. наук. праць. — К., 1998. — С.152-156.
159. Огієнко І. Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову / І. Огієнко // Єдиними устами: бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 2000. — № 4. — С. 3-41.
160. Одрехівська І. Модель критики перекладу в рамках перекладознавчої концепції професора В. Коптілова / І. Одрехівська // Іноземна філологія. — 2013. — Вип. 125. — С. 123-129.
161. Оленич Р. М. Латинська мова / Р. М. Оленич. — Львів: Видавництво «Світ», 1993. — 333 с.

162. Осташ Л. Фонетична адаптація церковно-християнських власних особових імен в українській мові XVII ст. : початкові голосні / Любов Осташ // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.362-370.
163. Осташ Н. До питання про назви християнських свят українців (Вербна Неділя) / Надія Осташ // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 314-326.
164. Островський Д. О. Аксіологічний аспект історизмів як перекладознавча проблема (на матеріалі українських, російських і німецьких текстів малого формату) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.16 / Дмитро Олегович Островський; КНУ ім. Шевченка. — К., 2008. — 20 с.
165. Падовезе Л. Вступ до патристичного богослов'я / Л. Падовезе ; [пер. Г. Теодорович]. — Львів : Свічадо, 2001. — 184 с.
166. Паренте П. Христологія / П. Паренте ; [пер. з італ. о. д-ра М. І. Любачівського]. — Львів, 1993. — 370 с.
167. Петришин М. Й. Семантичне поле прикметників розміру у старогрецькій мові (на матеріалі гомерівського епосу) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.14 / Марта Йосипівна Петришин ; Львівський національний університет імені Івана Франка. — Львів, 2005. — 20 с.
168. Петрович Л. Відсутня концепція, настановна, загальний підхід : з досвіду видавництва «Свічадо» / Л. Петрович // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1997. — № 1. — С. 17-21.
169. Петрович Л. До питання церковнослов'янізмів в українській богословській термінології / Л. Петрович // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петровича, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.97-107.
170. Петрович М. Криза слова в українському богослов'ї і нові пошуки / Михайло Петрович // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1997. — № 1. — С.1- 5.
171. Петрович М. Літургійні терміни у «Релігієзнавчому Словнику» (богословсько-термінологічний коментар) / Михайло Петрович // Християнство

й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 35-49.

172. Піддубна С. М. Формування жанрів християнської конфесійної літератури в українській писемній культурній традиції [Електронний ресурс] / С. М. Піддубна. — Режим доступу до статті : http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec4/stat42.html. — Назва з екрану.

173. Політило В. (протоієр.) Роль лексики і фразеології біблійного походження в ораторському мовленні / Віталій Політило (протоієр.) // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 27-34.

174. Полюга Л. до джерел українського красномовства в релігійній проповіді (Іларіон – Галятовський – сучасність) / Л. Полюга // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 444-448.

175. Пономарів О. Д. Культура слова. Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. — Київ. : Либідь, 2001. — 240 с.

176. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. Підручник / О. Д. Пономарів. — К. : Либідь, 1993. — 248 с.

177. Попович Н. М. Відтворення тринітарної термінології в українській богословській терміносистемі (на прикладі семантичного аналізу форм та похідних давньогрецького дієслова ὑφίστημι у «De Spiritu Sancto» св. Василя Великого) / Н. М. Попович // Фаховий та художній переклад : теорія, методологія, практика : матеріали доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції / [за заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка]. — К. : Аграр Медіа Груп, 2013. — 472 с. — С. 322-326.

178. Попович Н. М. Історичний розвиток тринітарних термінів «οὐσία» та «ὕπoστασις» («сутність» та «іпостась») в період 325-381 років / Н. М. Попович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія : зб. наук. праць ; [редкол. : М. М. Вегеш (голова) та ін.]. — Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. — № 26. — 316 с. — С.115-120.

179. Попович Н. М. Особливості перекладу давньогрецьких тринітарних термінів “οὐσία” та “ὑπόστασις” (На матеріалі листів 125, 236.6, 38 св. Василя Великого) / Н. М. Попович // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць ; [відп. ред. М. П. Фабіан]. — Ужгород : ПП «Графіка», 2011. — № 9. — 637 с. — С. 380-386.
180. Попович Н. М. Особливості семантики перекладу форм та похідних давньогрецького дієслова *ufisthmi* в спадщині Св. Василя Великого (на матеріалі 125, 236.6 та 38 листів) / Н. М. Попович // Формула компетентності перекладача : матеріали міжнародної науково-методичної конференції. 24 березня 2010. — К. : НТУУ «КПІ», 2010. — 146 с. — С. 50-52.
181. Попович Н. М. Семантика та відтворення тринітарної термінології в українській богословській терміносистемі (на прикладі морфологічно - семантичного аналізу форм та похідних давньогрецького дієслова *ὀφίστημι* в літературній спадщині Східних Отців Церкви 351 - 381 років) / Н. М. Попович // Формула компетентності перекладача : матеріали IV міжнародної науково-методичної конференції, 27 березня 2013 р. — К. : НТУУ «КПІ», 2013. — 273 с. — С. 193-195.
182. Попович Н. М. Семантика та переклад форм та похідних дієслова “ὀφίστημι” в спадщині св. Василя Великого / Н. М. Попович // Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі євроінтеграції : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції / [за заг. ред. А. Г. Гудманяна, С. І. Сидоренка]. — К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. — 224 с. — С. 147-152.
183. Попович Н. Становление и перевод древнегреческого тринитарного термина *ὑπόστασις* / Н. Попович // Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. ISSN 1338-9432. — Vol.2. — №.1/2014. — Košice : Academic Society of Michal Baludansky. — 180 с. — С. 103-106.
184. Попович Н. Становлення та переклад давньогрецької тринітарної термінології / Н. Попович // Розвиток сучасної освіти і науки : результати, проблеми, перспективи : тези I Міжнародної науково-практичної конференції

- молодих вчених / [ред.-упор. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. — Дрогобич : Посвіт, 2013. — 328 с. — С. 133-135.
185. Попович Н. М. Становлення тринітарної термінології та її переклад / Н. М. Попович // Мовні і концептуальні картини світу. Випуск 46. — Ч.3 — К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. — 427 с. — С. 228-237.
186. Приймич М. Про написи на сакральних предметах у закарпатських церквах другої половини XVIII – XIX ст. / Михайло Приймич // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 389-395.
187. Прискока О. В. Словотворчість давніх східнослов'янських письменників на південнослов'янському мовному тлі / О. В. Прискока, В. Ю. Франчук // Мовознавство. — 2003. — № 2-3. — С. 74-85.
188. Проблеми української термінології : зб. наук. пр. учасн. XII Міжнар. наук. конф. «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012», м. Львів, 27-29 верес. 2012 р. / Техн. ком. стандартизації наук.-техн. термінології М-ва екон. розв. і торгівлі та М-ва освіти і науки, молоді та спорту України ; [редкол. : Лев Полюга (відп. ред.) та ін.]. — Л. : Вид-во Львів. політехніки, 2012. — 153 с.
189. Пуряєва Н. Варіантність у сучасній українській церковно-обрядовій термінології : проблема термінографічного відображення / Наталія Пуряєва // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.101-110.
190. Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів) : автореф. дис...канд. філол. наук : 10.02.01/ Наталія Володимирівна Пуряєва ; НАН України, Інститут української мови. — К., 2001. — 20 с.
191. Пуряєва Н. Українська церковно-обрядова термінологія : декларуючи проблему / Наталія Пуряєва // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.273-279.

192. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Наталія Пуряєва. — Львів : Свічадо, 2001. — 160 с.
193. Пуряєва Н. Українська церковно-обрядова термінологія : проблеми термінологічної систематизації / Наталія Пуряєва // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1999. — № 3. — С.34-44.
194. Пухальська Н. Аналіз синоніміки «Вульгати» та особливості її перекладу українською мовою / Наталія Пухальська // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г.Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 72-79.
195. Радчук В. Динаміка перекладності / В. Радчук // Ucrainica III. — 2008. — С.561-567.
196. Радциг С. И. История древнегреческой литературы. Учебник / С. И. Радциг ; [5-е изд.]. — М. : «Высшая школа», 1982. — 487 с.
197. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія / О. В. Ребрій. — Х. : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. — 376 с.
198. Рецкер Я. Й. Пособие по переводу с английского языка на русский язык / Я. Й. Рецкер. — М. : Просвещение, 1982. — 159 с.
199. Рибак Н. До проблеми вживання іншомовних слів і правопису власних назв у сучасній українській богословській термінології і популярній релігійній літературі / Наталя Рибак // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 313-316.
200. Розумна О. П. Аскетичний ідеал в українській православній проповіді сімнадцятого століття : релігієзнавчо-філософський аналіз : автореф. дис... канд. філософ. наук : 09.00.11 / О. П. Розумна ; НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. — К., 2004. — 14 с.
201. Русанівський В. Історія української літературної мови : підручник / В. Русанівський. — К. : АртЕк, 2001. — 392 с.

202. Савенко А. О. Новогрецька фразеологія та її відтворення в українських перекладах романів Н. Казадзакіса та С. Міривіліса : дис...канд.філол. наук : 10.02.16 / Андрій Олександрович Савенко ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — К., 2006. — 235 с.
203. Савченко А. Н. Сравнительная грамматика индо-европейских языков / А. Н. Савченко. — М. : «Высшая Школа», 1974. — 412 с. — С. 257-327.
204. Сагарда Н. И. Лекции по патрологии I – IV века / Н. И. Сагарда ; [под. общ. и научн. ред. Диякона А. Глуценко и А. Г. Дунаева]. — М : Издательский Совет русской Православной Церкви, 2004. — 796 с. — С. 564-742.
205. Святитель Василій Великий. Творіння. Догматико-полемічні твори. Екзегетичні твори / Василій Великий ; [пер. під ред. Патріарха Філарета (Денисенка)]. — К. : АТ «Книга», 2010. — Том I. — Книга 1. — 631 с.
206. Синиця І. А. Нове фахове видання з термінології / І. А. Синиця // Українська мова. — № 2. — 2011. — С. 128-133.
207. Сігалов П. Церковнослов'янськи в українській мові / П. Сігалов ; [пер. Л. Антонів] // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 2002. — № 5. — С.33-55.
208. Скаб М. Богословська термінологія у «Словнику української мови» / М. Скаб // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.179-183.
209. Скаб М. В. Комплексний історико-лінгвістичний аналіз назв богослужінь, обрядів і священнодій / М. В. Скаб, М. С. Скаб // Українська мова. — № 1. — 2010. — С.143-147.
210. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис... д-ра.філол. наук. — 10.02.01 / М. В. Скаб ; НАНУ, Інститут української мови. — К., 2009. — 30 с.
211. Скаб М. Християнське явлення про душу людини крізь призму української мови / Марія Скаб // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 273-278.

212. Соболевский С. И. Древнегреческий язык : учебник / С. И. Соболевский. — СПб : Алетейя, 2004. — 616 с.
213. Славятинская М. Н. Учебник древнегреческого языка / М. Н. Славятинская ; [изд. 2-е, исправленное и дополненное]. — М. : Филоматис, 2003. (Серия «Филология») — 620 с.
214. Содомора А. Будьмо добрими садівниками! / А. Содомора // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1997. — № 1. — С. 8-13.
215. Стежка Ю. До питання взаємодії конфесійного та художнього стилів (лексичні оказіоналізми, утворені від сакральних лексем, в українських поетів 60 – 80-х рр. ХХ ст.) / Юлія Стежка // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 420-427.
216. Старко В. Ф. Концепт ГРА в контексті слов'янських і германських культур (на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов) : автореф. дис...канд. філол. наук : 10.02.15 / Василь Феодосійович Старко ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. — Київ, 2004. — 16 с.
217. Стасюк Б. В. Часткові еквіваленти у відтворенні англомовних художніх текстів в українському перекладі (на матеріалі романів Дж. Р. Р. Толкіна «The lord of the rings» і У. К. ле Гуїн «A wizard of earthsea») : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.16 / Богдан Вікторович Стасюк ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — К., 2011. — 23с.
218. Степовик Д. Українська богословська термінологія : потрібна нова концепція / Дмитро Степовик // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1997. — № 1. — С. 5-7.
219. Стецик Ю. О. Василіанські монастирі Перемишльської єпархії : інституційний розвиток, економічне становище та релігійна діяльність (кінець XVII – XVIII ст.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ю. О. Стецик ; НАН України. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. — Л., 2005. — 18 с.
220. Струганець Л. Відображення сакральної лексики сучасної української літературної мови у кодифікаційних працях ХХ ст. / Любов Струганець //

- Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.428-435.
221. Сучасна українська мова. Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; [за ред. О. Д. Пономарева]. — 2-ге вид. перероб. — К. : Либідь, 2001. — 400 с.
222. Тимошик Г. Типологія біблійних порівнянь (на матеріалі перекладу Святого Письма П. Куліша та І. Пулюя) / Г. Тимошик // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 471-477.
223. Тисельтон Э. Герменевтика / Э. Тисельтон ; [перевод с англ. О. Розенберг]. — Черкасы : «КОЛЛОКВИУМ», 2011. — 430 с.
224. Токман В. В. Феномен священного : його сутність і світоглядна природа : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.11 / В. В. Токман ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 2001. — 16 с.
225. Трофименко Т. Християнська традиція як стилетворчий чинник збірок «Євангеліє учительное» (1619) та «Перло многоцѣнное» (1646) Кирила Транквіліона Ставровецького / Тетяна Трофименко // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.455-461.
226. Українська термінологія і сучасність : матеріали II Всеукр. наук. конф. / відп. ред. Л. Симоненко [та ін.] ; НАН України, Інститут української мови. Комітет наукової термінології. — К. : [б.в.], 1997. — 239 с.
227. Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / [відп. ред. редкол. Л. О. Симоненко] ; НАН України, Інститут української мови. Комітет наукової термінології. — К. , 1998. — 264 с.
228. Уоллас Д. Углубленный курс грамматики греческого языка : Экзегетический синтаксис Нового Завета / Д. Уоллас ; [пер. с англ.]. — Новосибирск : Новосибирская библиейская богословская семинария, 2010. — 858 с.
229. Файда О. В. Візантиністика в Київській Духовній Академії в 1819-1919 рр. : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.06 / О. В. Файда; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2006. — 20 с.
230. Федик О. Духовні номінації та їх правопис / Ольга Федик // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових

- концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С. 287-293.
231. Федонюк В. З історії розвитку християнської лексики / В. Федонюк // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.146-151.
232. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : Для институтов и факультетов иностр. языков. Учеб.пособие / Федоров А. В. — 5-е изд. — СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. — 416 с. — С. 148-225.
233. Федорук О. Деякі принципи перекладу Святого Письма (друга половина 60-початок 70 рр. XIX ст.) / Олесь Федорук // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського].
234. Федоров А. В. О художественном переводе / А. В. Федоров. — Ленинград, 1941.
235. Филиппов К. А. Лингвистика текста : Курс лекций / К. А. Филиппов. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2003. — 336 с.
236. Финкель А. М. О некоторых вопросах теории перевода / А. М. Финкель // Научные записки Харьковского гос. пед. ин-та иностр. языков. — Т.1. — 1939. — С. 59-82.
237. Філософія : Навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрушенко, І. В. Бойченко та ін. ; [за ред. І. Ф. Надольного]. — К. : Вікар, 1999. — 624 с.
238. Флоровский Г. В. Восточные отцы IV века (из чтений в Православном Богословском институте в Париже) / Г. В. Флоровский. — Париж : YMCA-Press, 1990. — 240 с.
239. Франко І. Каменярі : Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання // Франко І. : Збір. Творів : У 50 т. — К., 1983. — Т. 39. — С.7.

240. Христианская традиция. История развития вероучения = The Christian Tradition : A History of the Development of Doctrine / [Перевод с английского под редакцией Александра Кырлежева]. — М. : Культурный центр «Духовная библиотека», Синодальная Богословская комиссия Русской Православной Церкви, 2007. — Т. 1. — 374 с. — С. 192.
241. Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції / [за ред. В. В. Німчука]. — Київ, 5-6 жовтня 2000 : видавництво Львівської Богословської Академії, 2000. — 514 с.
242. Христокін Г. В. Релігієзнавчий аналіз вчень про богопізнання в сучасній православній теології : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.11 / Г. В. Христокін ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 2010. — 17 с.
243. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський : Кн. 2. IV. Ренесанс та реформація ; V. Барок / Д. Чижевський. — Прага : Вид-во Ю. Тищенко, 1942 (Друк. "Книгтіск") . — 144 с.
244. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. — К. : Либідь, 2007. — С.136-150.
245. Черненко І. Лексико-семантичні групи церковно-релігійних термінів у «Російсько-українському словнику наукової термінології / І. Черненко // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998, Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.280-286.
246. Чёрный. Учебник древнегреческого языка. — М., 1994.
247. Чернишова Ю. Тенденція до архаїзації стилю в українських перекладах сучасних італійських релігійних текстів / Ю. Чернишова // Іноземна філологія. — 2010. — № 43. — Київ : Вісник Київського національного університету імені Мараса Шевченка. — С. 33-36.
248. Чорноморець Є. Краса Бога як символ Самого Себе : традиційна православна теоестетика і догматичне вчення про Трійцю / Є.Чорноморець // Богословський портал, 2010. — Режим доступу до статті : theology.in.ua/bp/theologia/dogmatic/God/39282/ (28.11.2010). — Назва з екрану.

249. Чорноморець Ю. В. Антропологія Східної патристики : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Ю. В. Чорноморець ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 2002. — 30 с.
250. Чуба Г. Мовні засоби впливу на слухача в українських Учительних Євангеліях кінця XVI ст. / Галина Чуба // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 449-454.
251. Шаблій О. А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу (на матеріалі німецької та української юридичної терміносистем) : автореф. дис...канд. філол. наук — 10.02.16 / О. А. Шаблій ; КНУ ім.Т. Шевченка. — К. : 2002. — 20 с.
252. Шантрєн П. Историческая морфология греческого языка / П. Шантрєн ; [пер. с греческого 2-го французского издания, приложение и предисловие Я. М. Боровского]. — М. : Изд. «И*Л», 1953. — 340 с.
253. Швейцер О. Д. Теория перевода : статус, проблемы, аспекты / О. Д. Швейцер. — М. : «Наука», 1988. — 216 с.
254. Шевченко І. Лексикографічна система Святого Письма та автоматизована система лексичної параметризації українського перекладу тексту Біблії / Ігор Шевченко // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.194-200.
255. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. — К. : «Радянська школа», 1983. — 608 с. — С.273-280.
256. Шерех Ю. Невіддільна спадщина (кілька слів про українські церковнослов'янізми) / Ю. Шерех // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1998. — № 2. — С.1-5.
257. Шимко О. Ломоносовське «Предисловие о пользе книг церковных» і розвиток української літературної мови XVIII ст. / Олена Шимко // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С. 382-387.
258. Широков О. С. История греческого языка / О. С. Широков. — М. : Издательство Московского университета, 1983. — 148 с.
259. Шмігер Т. В. До питання перекладознавчого аналізу : історія та методологія / Т. В. Шмігер // Збірник робіт IV Міжнар. наук.-практ. конф. студ.,

- асп. та мол. вчених «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» [24-26 квітня 2003 року, Харків]. — Харків : Видавничий центр „ХАР”, 2003. — С. 199-201.
260. Шмігер Т. В. Історія українського перекладознавства ХХ століття : ключові проблеми та періодизація : дис. канд. філол. наук. 10.02.16 / Т. В. Шмігер. — К. : 2008. — 249 с.
261. Штеле М. Грамматика древнегреческого языка / М. Штеле : Санкт-Петербургская классическая гимназия, 1994. — 146 с.
262. Штець М. Закарпатоукраїнські будителі і церковнослов'янська мова / Микола Штець // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції, 5-6 жовтня 2000, Київ / [за ред. В. Німчука]. — 514 с. — С.405-411.
263. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. — М. — Л., 1974. — 256 с.
264. Щурат-Глуха (схм. Венедикта, студитка). Кілька роздумів над перекладами молитов : «розсіяти думкою серця»; «озлобити нас»; «ісходження Святого Духа» / схм. Венедикта, Щурат-Глуха // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1997. — № 1. — С.22-25.
265. Щурат-Глуха (схм. Венедикта, студитка). Літургійні тексти як джерело богословської термінології Східної Церкви / схм. Венедикта, Щурат-Глуха // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1999. — № 3. — С.45-55.
266. Щурат-Глуха (схм. Венедикта, студитка). Молитва «Отче наш» рідною мовою / схм. Венедикта, Щурат-Глуха // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.88-96.
267. Щурат-Глуха (схм. Венедикта, студитка). Рецензія на катехізис Петра Могили [упорядкування А. Жуковського, переклад В. Шевчука] / схм. Венедикта, Щурат-Глуха // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1997. — № 1. — С.26-29.
268. Щурат-Глуха (схм. Венедикта, студитка). Рецензія. Новий Завіт. Четвертий новий переклад українською мовою / схм. Венедикта, Щурат-

- Глуха // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1998. — № 2. — С.42-48.
269. Щурат-Глуха (схм. Венедикта, студитка). Хрещення чи хрещення? / схм. Венедикта, Щурат-Глуха // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1998. — № 2. — С. 28-33.
270. Юркевич О. М. Переклад філософських текстів в Україні : історія і сучасність / О. М. Юркевич, Н. В. Бевз // Філософські обрії. — 2009. — № 22. — С.236-253.
271. Янарас Х. Нерозривна філософія / Христос Янарас ; [пер. з новогрецької А. Чердаклі, Н. Клименко]. — Київ : «Основи», 2000. — 308 с.
272. Янів М. Видавництво «Свічадо». Відсутня концепція, настанова, загальний підхід / Микола Янів та Тарас Шманько // Єдиними устами : бюлетень Інституту богословської термінології та перекладів. — 1997. — № 1. — С.17-21.
273. Ярмолюк М. Деякі філологічні принципи перекладу Богослужбових текстів / М. Ярмолюк // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наукової конференції, 13-15 травня 1998., Львів / [за ред. М. Петровича, Г. Наконечної, Л. Петрович, А. Ясіновського]. — 351 с. — С.123-128.
274. Ясіновська О. Катени як жанр герменавтичної літератури : візантійська традиція і слов'янська рецепція (на прикладі Крестинопольського Апостола XII століття) / О. Ясіновська. — режим доступу до журналу : <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/19/040Yasinowska.pdf>. — С. 72-103. — Назва з екрану.
275. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. — Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. — 312 с.
276. Arntz R. Einführung in die Terminologearbeit / R. Arntz. — 5., verbess. Aufl. — Hildesheim [etc.] : Georg Olms, 2004. — XI, 331 S.
277. Archetypal heresy : Arianism through the centuries / [ed. by M.Wiles]. — Oxford University Press, 1996. — 204 p.
278. Arranz M. (S.J.) Sacramentaria Bizantina. Saggio di introduzione / (S.J.) M. Arranz. — Roma, 2003. — 320 p.
279. Bakker Stéphanie J. The Noun Phrase in Ancient Greek / Stéphanie J. Bakker : Brill Academic Publishers Publication, 2009. — 336 p.

280. Bethune-Baker J. F. An Introduction to the Early History of Christian Doctrine to the Time of the Council of Chalcedon / J. F. Bethune-Baker. — 3rd ed. — London : Methuen, 1933. — P.155-197.
281. Bilecki A. Begriffsfeld «Religion» im antiken Heidentum und Christentum. Vortrag / A. Bilecki. — Рукопис. — Київ. — 11с.
282. Catford J. C. A linguistic theory of translation : an essay in applied linguistics / J. C. Catford. — Oxford : Oxford University Press, 1965. — 103 p.
283. Catalogo. Cittànuova / [Cittànuova.Gruppo editoriale]. — Roma, 2013. — P.180-205.
284. Dörrie H. Ypostasis : Wort - und Bedeutungsgeschichte, / H. Dörrie ; Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1955. — S. 35-92.
285. Drecoll V. H. Die Entwicklung des Trinitätslehre des Basilius von Cäsaraea. Sein Weg von Homöusianer zum Neonizäner / V. H. Drecoll. — Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1996. — 416 S.
286. Drobner H. R. Lehrbuch der Patrologie / H. R. Drobner. — Freiburg im Breisgau ; Basel ; Wien : Herder, 1994. — 452 p.
287. Erdin F. Das Wort Hypostasis : Seine bedeutungsgeschichtliche Entwicklung in der altchristlichen Literatur bis zum Abschluss der trinitarischen Auseinandersetzungen / F. Erdin. — Freiburg : Herder, 1939. — 100 S.
288. Feige G. Die Lehre Markells von Ankyra in der Darstellung seiner Gegner / G. Feige // Erfurter Theologischen Studien ; [hrsg. von W. Ernst und K. Feiereis]. — Bd.58. — Leipzig : St.-Benno Buch- und Zeitschriften-Verlagsgesellschaft mbH Leipzig, 1991. — 269 S.
289. Foundation of a new culture : from Diocletian to Cyril // The Cambridge history of early Christian literature ; [ed. by F. Young, L. Ayres, A. Louth]. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. — 531p. — P. 251-531.
290. Funk R. W. Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature / Robert W. Funk. — Chicago : The University of Chicago Press, 1961. — 325 p.
291. Gerth B. Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache / Bernhard Gerth, Raphael Kühner. — Hanover und Leipzig. Hahn, 1898. — 572 S.
292. Gerzymisch-Arbogast H. Translationstheorien im Überblick / H. Gerzymisch-Arbogast. —

- <http://www.translationconcepts.org/pdf/translationstheorien.pdf> — Назва з екрану. — 28 S.
293. Gerzymisch-Arbogast H. Zum Problem der Äquivalenz in der Übersetzungswissenschaft / H. Gerzymisch-Arbogast. — Режим доступу : <http://www.translationconcepts.org/pdf/aequivalenz.pdf> — Назва з екрану. — 18 S.
294. Handbuch der Dogmatik / [hrsg. von Th. Schneider]. — Düsseldorf, 1992. — 2 Bd. — S. 497.
295. Hanson R. P. C. Search for the Christian Doctrine. The Arian Controversy 318-381 / R. P. C. Hanson. — Edinburgh : T&TCLARK, 1988. — P.152-458.
296. Horrocks G. Spoken Greek in the Byzantine Empire : The Principal Developments / G. Horrocks // Greek. A history of the language and its speakers. — Wiley-Blackwell, 2010. — 526 p.
297. Kahn Ch. H. The Verb Be in Ancient Greek / Ch. H. Kahn. — Hackett Pub Co Inc, 2003. — 544 p.
298. Kelly J. N. D. Altchristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie / J. N. D. Kelly. — Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1972. — 343 S.
299. Klöpfer R. Die Theorie der literarischen Übersetzung : romanisch-deutscher Sprachbereich / Rolf Klöpfer // Freiburger Sschriften zur romanischen Philologie ; [hrsg. von Hugo Friedrich]. — B. 12. — München : Wilhelm Fink Verlag, 1967. — 140S.
300. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft / Werner Koller. — Freiburg : Freiburger Graphische Betriebe, 2004. — 343 S.
301. Kotter B. Die Überlieferung der Pege Gnoseos des hl. Johannes von Damaskos / B. Kotter — Ettal : Buch-Kunstverlag, 1959. — 243 S.
302. Kühner R. Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache / R. Kühner, B. Gerth. // Zweiter Teil : Satzlehre. — Erster Bd. — München : Max Hueber Verlag, 1963. — S. 88-130.
303. Kußmaul P. Verstehen und Übersetzen : Ein Arbeitsbuch / P. Kußmaul. — Gulde, Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG, 2010. — 218 S.
304. Louth A. St. John Damascene. Tradition and originality in Byzantine theology / A. Louth. — Oxford : Early Christian Studies. — 2002. — 327 p.
305. Martínez S. M. Terminological competence in translation / S. M. Martínez, P. F. Benítez. — P. 88-104.

306. McKay Kenneth L. *A New Syntax of the Verb in New Testament Greek : An Aspectual Approach* / L. McKay Kenneth. — Peter Lang, 1994. — 222 p.
307. Meissner Torsten. *S-Stem Nouns and Adjectives in Greek and Proto-Indo-European : A Diachronic Study in Word Formation* / Meissner Torsten. — Oxford : Oxford University Press Publication, 2006. — 288 p.
308. Moltmann J. *Trinität und Reich Gottes* / J. Moltmann. — München, 1986. — S.165.
309. Montana F. *Greco antico. Grammatica* / F. Montana, E. Magnelli, F. Iovi. — Milano : Carlo Signorelli Editore, 2005. — 500 p.
310. Moreschini C. *I padri cappadoci. Storia, letteratura, teologia* / C. Moreschini. — Roma : Città Nuova, 2008. — 405 p.
311. Morini M. *La traduzione* / M. Morini. — Milano : Seroni editore, 2007. — 272 p.
312. Morwood James. *Oxford Grammar of Classical Greek* / James Morwood. — 289 p.
313. Munday J. *Introducing Translation Studies* / J. Munday — New York : Routledge, 2001. — 222 p.
314. Nida E. A. *The Theory and Practice of Translation* / Eugene A. Nida, Charles R. Taber. — Leiden : E. J. Brill, 1982. — 218 p.
315. Nida E. A. *Towards a science of translating. With special reference to principles and procedures involved in Bible translating* / E. A. Nida. — Leiden : Brill, 1964. — 331 p.
316. Nunn H. P. V. *A Short Syntax of New Testament Greek* / H. P. V. Nunn. — Pomona Press Hardcover. — 196 p.
317. *Πλατωνικά ζητήματα. Исследования по истории платонизма* / [под общ. ред. В. В. Петрова]. — М. : Кругъ, 2013. — 880 с.
318. Popovych N. *Übersetzung von «ὁρίστημι» Formen und Ableitungen bei den Kirchenvätern des Ostens auf dem Beispiel der Antiochenischen Formeln* / N. Popovych // *Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць ; [відп. ред. М. П. Фабіан]*. — Ужгород : ПП «Графіка», 2012. — № 10. — 399 с. — С. 258-265.
319. Popovych N. *Übersetzungsbeispiele des Trinitätsbegriffs ὑπόστασις in den Glaubensformeln des Ostens zwischen 351 – 362* / N. Popovych // *Формула компетентності перекладача : матеріали II міжнародної науково-методичної конференції, 23 березня 2011 р.* — К. : НТУУ «КПІ», 2011. — С. 178 -180.

320. Prestige G.-L. *St. Basil the Great and Apollinaris of Laodicea* / G. L. Prestige. — London : S.P.C.K., 1956. — 68 p.
321. Quasten J. *Patrologia* / J. Quasten. — Vol. II : Dal concilio di Nicea a quello di Calcedonia ; [tr. italiana Beghin Nello]. — Genova : “Marietti 1820”, 1969. — 646 p.
322. Quiles C. *A grammar of modern indo-european* / C. Quiles López, F. Menchero — Asociacion Cultural Dnghu, 2007. — 390p. — P. 268-271.
323. Quine W. V. *Identity, Ostention and Hypostasis* / W. V. Quine // *The Journal of Philosophy*. — vol. 47. — №22. — Oct. 26, 1950. — P. 621-633.
324. Rahner K. *Der dreifaltige Gott als transzendenter Urgrund der Heilsgeschichte* / K. Rahner // *Mysterium Salutis*. — Bd. 2. — S. 317- 401.
325. Reale G. *Storia della filosofia greca e romana* / G. Reale. — V. 3 : Platone e l'Accademia antica. — Milano : Tascabili Bompiani, 2006. — 516 p. — P. 142-340.
326. Reale G. *Storia della filosofia greca e romana* / G. Reale. — V. 4 : Aristotele e il Peripato. — Milano : Tascabili Bompiani, 2006. — 347 p. — P. 57-102.
327. Reale G. *Storia della filosofia greca e romana* / G. Reale. — V. 8 : Plotino e il neoplatonismo pagano. — Milano : Tascabili Bompiani, 2004. — 388 p. — P. 19-241.
328. Reale G. *Storia della filosofia greca e romana* / G. Reale. — V. 10 : Bibliografia dei pensatori greci e romani. — Milano : Tascabili Bompiani, 2006. — 557 p.
329. *Seguendo Gesù. Testi cristiani delle origini. Vol. I* / [a cura di E. Prinzivalli, M. Simonetti]. — Milano : Fondazione Lorenzo Valla, 2010. — 646 p.
330. Simonetti M. *La crisi ariana nel IV secolo* / M. Simonetti. — Roma : Institutum Patristicum “AUGISTITUANUM”, 1975. — 598 p.
331. Simonetti M. *Studi sulla Cristologia del II e III secolo*. — Roma : Institutum Patristicum “AUGISTITUANUM”, 1993. — 353 p.
332. Stead Ch. *Divine Substance* / Ch. Stead. — Oxford : Oxford University Press, 1977. — 332 p.
333. Stead Ch. *Doctrine and Philosophy in Early Christianity : Arius, Athanasius, Augustine* / Christopher Stead. — Aldershot-Burlington USA-Singapore-Sydney : Ashgate, 2000. — 294 p.
334. Stolze R. *Übersetzungstherien. Eine Einführung* / R. Stolze. — Tübingen : Gunter Narr Verlag. — 2008. — 288 S.
335. *The Cambridge History of Early Christian Literature* / [ed. by F. Yang, L. Ayres, A. Louth]. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. — P. 251-317.

336. Translation zwischen Theorie und Praxis / [hrsg. von Lew N. Zybatow].— Frankfurt am Main ; Berlin ; Bruxelles ; New York ; Oxford ; Wien : Lang, 2002. — 457 S.
337. Webb E. The Heumeneutics of Greek Trinitarism // Religion in Context : Recent Studies in Lonergan edited by Timothy P. Fallon, S. J., and Philip Boo Riley. Lanham, Maryland : University Press of America, 1988. — P. 141-158.
338. Witt R. E. Hypostasis : Amicitiae Corolla für J. R. Rendel Harris, London : University of London Press, Ltd 10 and 11 Warwick Lane 1933. — P. 319-343.
339. Yannaras Christos, Elements of Faith / Christos Yannaras. — T&T Clark : Edinburgh, 1991. — P. 26-45.
340. Young F. Classical genres in Christian guise ; Christian genres in classical guise / F. Young // The Cambridge history of early Christian literature ; [ed. by F. Young, L. Ayres, A. Louth]. — Cambridge : Cambridge University Press, 2008. — 531p. — P. 251-258.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

341. Аристотель. Метафизика / Аристотель. — М. : Эскимо, 2006. — 608 с. — (Антология мысли).
342. Арранц М., S. J. Избранные сочинения по литургике. Таинства Византийского Евхология / Мигель (S. J.) Арранц. — М. : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2003. — Т.1. — 616 с.
343. Афанасій Великий. Творенія : в 4 т. / Афанасій Великий. — Свято-Троїцкая Сергієва Лавра, 1903. — Т.4. — 480 с.
344. Афанасій Великий. Творіння : в 3 т. / Афанасій Великий ; [пер. за ред. патріарха Філарета (Денисенка)]. — К. : Вид. від. Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. — Т.1. — 367 с.
345. Афанасій Великий. Творіння: в 3 т. / Афанасій Великий ; [пер. за ред. патріарха Філарета (Денисенка)]. — К. : Вид. від. Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. — Т.2. — 367 с.
346. Афанасій Великий. Творіння : в 3 т. / Афанасій Великий ; [пер. за ред. патріарха Філарета (Денисенка)]. — К. : Вид. від. Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2012. — Т.3. — 453 с.
347. Библия : Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. — М. : Синодальное издание, 1991. — 1370 с.

348. Василій Великий. Гомілії / Василій Великий [пер. з давньогрецької Л. Звонська]. — Львів : Свічадо, 2006. — 312 с. (серія : Джерела християнського Сходу. Золотий вік патристики IV–V ст. ; № 14.)
349. Василій Великий. Морально-аскетичні твори / Василій Великий [пер. з давньогрецької Л. Звонська]. — Львів : Свічадо, 2006. — 380 с. (серія : Джерела християнського Сходу. Золотий вік патристики IV–V ст. ; № 6).
350. Василий Великий. Письма / Василий Великий. — М. : Издательство Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2007. — 560 с.
351. Григорій Ниський. Про блаженства. Велике настановне слово / Григорій Ниський; [пер. з рос. Софія Матіяш]. — Л. : Свічадо, 2012. — 144 с. — (Джерела Християнського Сходу. Золотий вік патристики IV – V ст.; № 23).
352. Епифаний Кипрський. Творения : в 6 ч. / Епифаний Кипрський ; [пер. Московской духовной академии]. — М., 1863-1883. — Т.4. — Ереси 66-73, 1880. — 364 с.
353. Іоанн Дамаскин. Полное собрание творений / Іоанн Дамаскин ; [пер. с греческаго]. — СПб. : Императорская С.-Петербургская Духовная Академия, 1913. — Т.1. — Философскія главы. — С. 47-121.
354. Созомен Саламинский. Церковная история / Созомен Саламинский. — СПб., 1851. — 636 с.
355. Сократ Схоластик. Церковная история / Сократ Схоластик ; [пер. СПбДА под ред. И. В. Кривушина]. — Москва : РОССПЭНС, 1996. — 368 с. — (Классики античности и средневековья).
356. Творения Преподобного Иоанна Дамаскина. Источник Знания / [перевод с древнегреческого и комментарии Д. Е. Афиногенова, А. И. Сагарды, Н. И. Сагарды]. — М. : Индрик, 2002. — 416 с.
357. Atanasio. Il Credo di Nicea / Atanasio ; [introduzione, traduzione e note a cura di Enrico Cattaneo]. — Roma : Città Nuova, 2001. — 148 p. — (Collana di testi patristici).
358. Atanasio. Lettere a Serapione : Lo Spirito Santo / Atanasio ; [a cura di E. Cattaneo]. — Roma : Città Nuova, 1986. — 192 p. — P.95. — (Collana di testi patristici).

359. Atanasio. Trattati contro gli ariani / Atanasio ; [introduzione, traduzione e note a cura di Pietro Podolak]. — Roma : Città Nuova, 2003. — 359 p. — (Collana di testi patristici).
360. Athanasius. Selected Writings and Letters / Athanasius ; [ed. by Philip Schaff] // NPNF2-04. — New York : Christian Literature Publishing Co., 1892. — 1348 s.
361. Athanasius. Werke : in 3 Bd. / Athanasius ; [hrsg. im Auftrage der Kirchenväter-Kommission der Preussischen Akademie der Wissenschaften, von Hans-Georg Opitz]. — Berlin, New York : W. de Gruyter, 2010.
362. Basilius. De Spiritu Sancto / Basilius ; [übers. und eingeleitet von Harmann Josef Sieben]. — Freiburg im Breisgau ; Basel ; Wien ; Barcelona ; Rom ; New York : Herder, 1993. — 368 S. — (Fontes Christiani ; Bd. 12).
363. Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der Alten Kirche / [hrsg. von A. Hahn]. — Breslau : Verlag von E. Morgestern, 1877. — 201 S.
364. Councils of Ariminum and Seleucia / Athanasius; [ed. by Philip Schaff] // NPNF2-04. — New York : Christian Literature Publishing Co., 1892. — 1348 s. — S. 1072-1139.
365. Denzinger H. Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen Lateinisch (Griechisch) – Deutsch / [hrsg. von Peter Hünermann]. — Freiburg — Basel-Wien : Herder, 2009. — S.325-326.
366. Epifanio. L'ancora della fede / Epifanio. — Roma : Città Nuova, 1993. — 255 p. — (Collana di testi patristici).
367. Epiphanius von Salamis. The Panarion : Books II and III (Sects 47-80. De Fide) / Epiphanius von Salamis [translated by F. Williams]. — Leiden ; New York ; Köln : Brill, 1994. — P. 433-471.
368. Four Discourses Against the Arians, Discourse II, 22, 6. / Athanasius; [ed. By Philip Schaff] // NPNF2-04. — New York : Christian Literature Publishing Co., 1892. — 1348 s. — S. 803-1071.
369. Holl K. Epiphanius III : haer. 65-80, De Fide / K. Holl ;[hrsg. von Jürgen Dummer]. — Berlin : Akademie Verlag, 1985. —544 S.
370. John of Damascus. Writings / John of Damascus ; [translated by F. H. Chase]. — New York, 1958. — 426 p.
371. Kötter B. Die Schriften des Joannes von Damascus / B. Kötter ; [hrsg. Byzantinische Institut der Abtei Scheyern], I, Institutio Elementaris, Capita

- Philosophica (Dialectica). Die Philosophischen Stücke, aus Cod. Oxon. Bodl. Auc. T.I. 6 // Patristische Texte und Studien [Hrsg. K. Aland und W. Schneemelcher]. — B.7. — Berlin, 1969. — 198 S.
372. Lettere a Serapione : lo Spirito Santo / s. Alexandrinus Athanasius ; [traduzione, introduzione e note a cura di Enrico Cattaneo, s.j.]. — Roma : Città Nuova, 1986. — 188 p.
373. Luther M. Sendbrief von Dolmetschen / M. Luther. — Nürnberg, 1530. — режим доступу : <http://www.sochorek.cz/archiv/werke/luther.htm>. — Назва з екрану.
374. Nestle-Aland. Das Neue Testament : Griechisch und Deutsch / Nestle-Aland. — Stuttgart, 1998. — 810 S.
375. Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca / [ed. J. P. Migne]. — V. 25-28 : S. Athanasius Alexandrinus Archiepiscopus. — Paris, 1857.
376. Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca / [ed. J. P. Migne]. — V. 42 : Epiphanius Constantiensis in Cypro Episcopus. — Paris, 1863. — 1123p. — P. 399-474.
377. Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca / [ed. J. P. Migne]. — V. 67 : Socrates et Sozomenus. — Paris, 1864. — 1723 p. — P. 367-462.
378. Posidonio. Testimonianze e frammenti / a cura di Vimercati Emmanuele. — Milano : Bompiani. Il Pensiero Occidentale, 2004. — 807 p.
379. Schaff Ph. Creeds of Christendom, with a History and Critical Notes. Volume I. The History of Creeds / Ph. Schaff [Ph. Schaff]. — USA : CCEL, 1919. — 804 p.
380. Spada D. Le Formule Trinitarie da Nicea a Costantinopoli / D. Spada. — Roma : Urbaniana University Press, 2003. — 270 c.
381. The ecclesiastical history of Socrates Scholasticus // NPNF2-02. Socrates and Sozomenus Ecclesiastical Histories / [ed. by Ph. Schaff]. — Grand Rapids, MI : Christian Classics Ethereal Library, 1889. — P.150-158.
382. Theodoretus, bishop of Cyrus. History of the Church in 5 books / Bishop of Cyrus, Theodoretus. — London : Samuel Bagsters and Sons, 1843. — 360 s.
383. Theodoretus Cyri. Historia ecclesiastica / Theodoretus Cyri ; [hrsg.von Günther Christian Hansen]. — 3.Aufl. — Berlin : Akademie-Verlag, 1998. — 327 S.

384. Англо-український словник : в 2 т. / [уклад. М. І. Балла]. — К. : Освіта, 1996. — Т.1. — 1996. — 752 с., Т.2. — 712 с.
385. Биби́к С. П. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Биби́к, Г. М. Сюта ; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. — Харків : Фоліо, 2006. — 623 с.
386. Большой немецко-русский словарь ; [9-е изд.]. — М. : Рус. яз., 2002. — 1040 с.
387. Большой русско-немецкий словарь / [под. ред. К. Лейна]. — М. : Рус. яз. — Медиа, 2004. — 736 с.
388. Вакарюк Л.О. Український словотвір у термінах. Словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. — Тернопіль : Джура, 2007. — 260 с.
389. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. — С. - Петербургъ, 1899. — 694 с.
390. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь : в 2 Т. / И. Х. Дворецкий. — Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. — Т.1. — 1043 с.
391. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь : в 2 Т. / И. Х. Дворецкий — Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. . — Т.2. — 860с.
392. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. — 10-е издание, стереотип. — М. : Рус. яз. — Медиа, 2006. — 843 с.
393. Элиаде М. Словарь религий, обрядов и верований / М. Элиаде, И. Кулиано. — М. : «Рудомино» ; Спб. : «Университетская книга», 1997. — 414 с.
394. Європейський словник філософій / Лексикон неперекладностей. Т. перший // під керівництвом Б. Кассен. — К. : Дух і літера, 2009. — 576 с.
395. Зорько Г. Ф. Новый большой итальянско-русский словарь / Г. Ф. Зорько. — 2-е изд., стереотип. — М. : Рус. яз. — Медиа, 2005. — XII, 1230 с.
396. Канестри А. Новый большой русско-итальянский словарь / А. Канестри. — М. : Рус.яз. — Медиа, 2006. — X, 832 [6] с.
397. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. — Київ : ВЦ «Академія», 2007. — 752 с.
398. Малорусько-німецький словник // Є. Желеховський, С. Недільський — Львів, 1886. — Т.1; Т.2. — 1117 с.

399. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. — М. : Издательство «Флинта», Издательство «Наука». — 2003. — 319 с.
400. Полный церковно-славянский словарь / [сост. Г. Дьяченко]. — Москва : Отчий дом, 2004. — 1120 с.
401. Православная энциклопедия. — Т.3. — М. : Издательство РПЦ МП, 2008. — С. 228-229. — Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/75952.html>.
402. Словарь библейского богословия / [под ред. Ксавье Леон-Дюфура, Жана Люпласи, Августина Жоржа и др.] // [пер. с фр.]. — К. : Кайрос, 2003. — 1288 с.
403. Словарь української мови : в 4 т. / Ред. Б. Грінченко, Київ, 1907-1909.
404. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. — Київ : Наукова думка, 1970-1980.
405. Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів для видань Українського Католицького Університету / [за ред. М. Петровича]. — Львів, 2005. — 130 с.
406. Хофман Дж. Б. (Hofmann J. B.). Этимологический словарь древнегреческого языка / Дж. Б. Хофман (J.B.Hofmann) ; [с немецкого издания 1950)]. — Афины, 1974. — 568 с.
407. Українська мова : Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. — Київ : «Либідь», 2001. — 223 с.
408. A Greek – English Lexicon / [compiled by Henry Geoge Liddell and Robert Scott with a revised supplement]. — Oxford : Clarendon Press, 1996. — 2041 p.
409. A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature / a translation and adaptation of the fourth revised and augmented edition of Walter Bauer's Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur / [W. F. Arndt, F. W. Gingrich]. — Chicago and London : The University of Chicago Press, 1958. — P.222-847.
410. Bauer W. Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur / W. Bauer . — Berlin ; New York : de Gruyter, 1988. — S. 449-1689.
411. Duden. Das Synonymwörterbuch. — Bd. 8. — Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2004. — 1104 S.

412. Duden. Die Grammatik / [6., neu bearbeitete Auflage. hrsg. von der Dudenredaktion]. — Bd.4. — Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1998. — 912 S.
413. Frisk H. Griechisches etymologisches Wörterbuch / H. Frisk. — Heidelberg, 1960. — 2428 S.
414. Greek-English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains : in 2 vols. / [compiled by J. P. Louw, E. A. Nida], 1988. — 843 p.
415. Kassühlke R. Kleines Wörterbuch zum Neuen Testament / Griechisch-Deutsch, Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. — S.198.
416. Lampe G. W. H. A Patristic Greek Lexicon / G. W. H. Lampe. — Oxford : Oxford University Press, 1961. — 1612 p.
417. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series / [ed. by A. Lubotsky]. — Vol. 7. — P.589-590.
418. Lexicon für Theologie und Kirche : Fünfter Band. Hermeneutik bis Kirchengemeinschaft / [begr. Michael Buchberger ; hrsg. von Walter Kasper]. — Freiburg in Breisgau ; Basel ; Rom ; Wien : Herder. — 1514 S. — S.372-378.
419. Montero Pinto A. Diccionario Griego-Español / Pinto A. Montero. — 2008. — 1138 p.
420. Müller G. Lexicon Athanasianum digessit et illustrat / Guido Müller. — Berlin, 1952. — 1664 p.
421. Romizi R. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato / R. Romizi. — Bologna : Zanichelli, 2001. — 1488 p.
422. Routledge encyclopedia of translation studies / [ed. By M/. Baker]. — London and New York : Routledge, 2001. — 655 p.
423. Sanna M. Glossario dei termini fondamentali della retorica e della stilistica / Sanna M. — Режим доступа : www.martinosanna.de — Назва з екрану.
424. Vocabolario Greco Italiano / [ed. L. Rocci]. — Roma, 1998. — 2074 p.

ДОДАТКИ. УРИВКИ З ТЕКСТІВ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ПАТРИСТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ДОДАТОК А. УРИВКИ З ТЕКСТІВ ФОРМУЛ «СИМВОЛІВ ВІРИ»

А.1. Нікейський Символ Віри 325 року

Першотвір	Переклад		Переклад		Переклад	
	італійською	Англійською	225	німецькою	українською	російською
PisteÚomen e„j ›na QeÕn Patšra pantokrftora, pftwn Ðratîn te ka^ forftwn poiht»n. Ka^ e„j ›na KÚrion 'lhsoàn CristÕn tÕn UfÕn toà Qeoà gennhqšnta ™ k toà PatrÕj MonogenÁ, toutšstin ™ k tÁj oÙs...aj toà PatrÕj· QeÕn ™ k Qeoà, Fij ™ k FwtÕj, QeÕn	Crediamo in un solo Dio, Padre onnipotente, creatore di tutte le cose visibili ed invisibili. Ed in un solo Signore, Gesù Cristo il Figlio di Dio, generato dal Padre, unigenito, cioè dalla essenza del Padre, Dio da Dio, luce da luce, Dio vero da Dio vero, generato non fatto, consustanziale col Padre, per mezzo del quale sono	We believe in one God, the Father Almighty, Maker of all things visible and invisible. And in one Lord Jesus Christ, the Son of God, begotten of the Father the only-begotten; that is, of the essence of the Father, God of God, Light of Light, very God of very God, begotten, not made, being of one substance (ὁμοούσιον)	Wir glauben an den einen Gott, den Vater, den Allmächtigen, den Schöpfer alles Sichtbaren und Unsichtbaren. Und an den einen Herrn Jesus Christus, den Sohn Gottes, der als Einziggeborener aus dem Vater gezeugt ist, das heißt: aus dem Wesen des Vaters, Gott aus Gott, Licht aus Licht, wahrer Gott aus wahrem Gott, gezeugt, nicht geschaffen, eines Wesens mit dem Vater (homoousion to patri); durch den alles geworden ist, was im	Віруємо в Єдиного Бога, Отця Вседержителя, Творця всього видимого і невидимого. І в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, народженого від Отця, Єдинородного тобто від Отчої сутності, Бога від Бога, Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, народженого, нествореного, єдиносущного	Веруем во Единого Бога, Отца, Вседержителя, Творца всего видимого и невидимого. И в Единого Господа Иисуса Христа, Сына Божия, рождённого от Отца, Едиородного, то есть из сущности Отца, Бога от Бога, Света от Света, Бога истинного от Бога истинного, рождённого,	

ДОДАТОК В. СОКРАТ СХОЛАСТИК ТА ІОАН ДАМАСКІН ПРО ТРИНІТАРНІ ТЕРМІНИ

В.1. Сократ Схоластик про поняття «іпостась»

В.2. Визначення тринітарних термінів у «Філософських главах» Іоана Дамаскіна

В.2.1.

Частина 30.

Per[^] Øpostfsewj ka[^]
™ nupostftou ka[^]
ϕnupostftou.
TÕ tÁj Øpostfsewj Ônoma
dÚo shma...nei· iplîj m□n g|r
legÒmenon shma...nei t¾n
iplîj oÙs...an, ¹ d□ kaq'
~aut¾n ØpÒstasij tÕ ¥tomon
shma...nei ka[^] tÕ
ϕforistikÕn prÒswpon. Ka[^]
tÕ ™ nupÒstaton d□

Chapter 29.

The word hypostasis (tÁj **Øpostfsewj**)
has two meanings Thus, when used in the strict
sence it means substansce simply (t¾n iplîj
oÙs...an). However, the hypostasis subsisting
in itself (¹ d□ kaq' ~aut¾n **ØpÒstasij**)
means the individual (tÕ ¥tomon) and the
distinct person (tÕ ϕforistikÕn
prÒswpon). Enhypostaton (tÕ
™ nupÒstaton) or what has real existence,
has two meanings also. Thus, it may mean
being in the strict sense. (tÕ iplîj Ôn) In

Глава XXX. Об ипостаси, воипостасном
и беипостасном.

Слово «ипостась» имеет два значения.
Взятое в общем смысле, оно означает
субстанцию вообще. В собственном же
смысле «ипостась» означает индивидуум,
а также отдельное лицо. Подобным же
образом и слово «воипостасное» имеет
два значения, ибо оно означает и сущее
вообще – в этом смысле мы называем
воипостасным не только субстанцию
вообще, но и акциденцию; но оно

dÚoshma...nei· shma...nei
 g|r ka^ tÕ |plîj Ôn, kaqÕ
 shmainÒmenon oÙ mÒnon
 t³/4n |plîj oÙs...an çll| ka^ tÕ
 sumbebhkÕj ™ nupÒstaton
 kaloà-men. Shma...nei d□
 ka^ t³/4n kaq' aØtÕ
 ØpÒstasin ½goun tÕ
 ¥tomon. Ka^ tÕ çnupÒstaton
 d□ dissîj lšgetai· lšgetai g|r
 çnupÒstaton ka^ tÕ mhdamí
 mhdamîj Ôn. Lšgetai pflin
 çnupÒstaton ka^ tÕ
 sumbebhkÒj, diÒti tÕ
 sumbebhkÕj oÙk œcei „d...
 an Úparxin, çll' ™ n tí oÙs...v
 Øfšsthken [371:30].

this sense we not only call **substance in the strict sense** (t³/4n |plîj oÙs...an) enhypostatic (™ **nupÒstaton**) but the accident (tÕ sumbebhkÕj), also. And it also means the hypostasis in itself (t³/4n kaq' aØtÕ **ØpÒstasin**), that is to say, the individual (tÕ ¥tomon). Anhypostaton (tÕ **çnupÒstaton**), or what has not real existence, is also used in two senses. Thus, that which has absolutely no existence at all (tÕ mhdamí mhdamîj) is called *anhypostaton* (tÕ **çnupÒstaton**), and the accident (tÕ sumbebhkÒj) is also so called, because it does not subsist in itself (tÕ sumbebhkÕj oÙk œcei „d...an Úparxin) but in the substance (™ n tí oÙs...v Øfšsthken) [303:29].

Chapter 42

означает и самостоятельную ипостась, или индивидуум. Слово «безипостасное» также имеет два значения. Безипостасным называется и то, что никогда и никаким образом не существовало; безипостасным, опять-таки, называется и акциденция, так как акциденция не имеет самостоятельного существования, но существует в субстанции [353, с.83].

Глава XLII. Об ипостаси

Название: "ипостась" имеет два значения.

Иногда оно означает простое бытие.

Согласно этому значению, субстанция и

B.2.2.

Частина 43.

Per^ Øpostfsewj.

TÕ táj Øpostfsewj Ônoma
 dÚo shma...nei· pot□ m□n
 t¾n iplij Úparxin, kaqÕ
 shmainÒmenon taÙtÒn
 ™stin oÙs...a ka^ ØpÒstasij,
 Óqen tin□j tîn ig...wn
 patšrwn e□pon aÙt|j fÚseij
 ½goun t|j Øpostfseij· pot□ d□
 t¾n kaq' aØtÕ ka^
 „diosÚstaton Úparxin, kaq' Ö
 shmainÒmenon tÕ ¥tomon
 dhlo< tù φriqmù diafšron
 ½goun tÕn Pštron, tÕn
 Paàlon, tÕn tin| tpon.

Cr¾ g|r ginèskein, æj oÜte
 oÙs...a φne...deoj Øfšstke

The term **hypostasis** has two meanings. Sometimes it means **simple existence**. In this sense, **substance** and **hypostasis** are the same thing, which is why certain of the holy Fathers have said: „ **the natures**, that is to say, **hypostases**“. At other times, it means **the existence of an individual substance in itself**. In this sense, it signifies **the individual**, that which is numerically different, which is to say, Peter and Paul, or that certain horse. Now, one should know that **substance** which is devoid of **form** does **not subsist of itself**, nor does **an essential difference**, nor a **species**, nor **an accident**. It is only **the hypostases**, **the individuals** that is, that **subsist of themselves**, and in them are found both, **the substance** and **the essential differences**, **the species** and **the accidents**. **The simple substance**, moreover, is found in the same manner in **all hypostases**: in

ипостась одно и то же. Поэтому некоторые из святых отцов говорили: "природы, или ипостаси". Иногда же название; ипостась, обозначает бытие само по себе, бытие самостоятельное. Согласно этому значению, под ним понимается индивид, отличающийся от других лишь численно, например, Петр, Павел, какая-либо определенная лошадь. Следует заметить, что ни субстанция не существует сама по себе без вида, ни существенная разность, ни вид, ни акциденция, но одни только ипостаси, или индивиды. В них созерцаются (theo|rountai) и субстанции, и существенные разности, и виды, и акциденции. При этом простая субстанция созерцается одинаково во всех ипостасях: в неодушевленных и одушевленных, разумных и неразумных, смертных и

kaq' ~aut^{3/4}n oÙd□ diafor|
 oÙsièdhj oÜte e□doj oÜte
 sumbebhkÒj, φll| mÒnai af
 Øpost£seij ½toi t| ¥toma ka^
 ™n aÙto<j a† te oÙs...ai ka^
 af oÙsièdeij diafora..., t£ te
 e†dh ka^ t| sumbebhkÒta
 qewroàntai. Ka^ 1 m□n ¡plÁ
 oÙs...a ™n p£saij ta<j
 Øpost£sesin æsaÚtwj
 qewre<tai, œn te ta<j φyÚcoij
 ka^ ™myÚcoij, logika<j te ka^
 φlÒgoij, qnhta<j te ka^
 φqan£toij.
 Af d□ oÙsièdeij diafora^ ¥llai
 ™n ta<j φyÚcoij ka^ ™n ta<j
 ™myÚcoij >terai, ™n ta<j
 logika<j ¥llai ka^ ™n ta<j
 φlÒgoij >terai, Ðmo...wj ™n

inanimate and animate substances, in rational
 and irrational, in mortal and immortal.

The essential differences, however, are one
 thing in inanimate substances and another in
 animate, one thing in rational and another in
 irrational, and, similarly, one thing in mortal
 and another in immortal. To put it simply, with
 the hypostases belonging to each most specific
 species, the same essential differences connect
 them one to another by reason of their
 substance, but they separate them from the
 hypostases of another species.

In the same way, the accidents, in these, that is,
 in the hypostases, are considered as separating
 each hypostasis from the other hypostases of
 the same species. For this reason the term
 hypostasis has been properly applied to the
 individual, since in the hypostasis the
 substance, to which the accidents have been

бессмертных. Напротив, существенные
 различия у неодушевленных иные, чем у
 одушевленных; у разумных - иные, чем у
 неразумных; у бессмертных - иные, чем у
 смертных. Одним словом, ипостасям
 каждого самого низшего вида
 свойственны одни и те же существенные
 различия, которые, с одной стороны,
 соединяют их друг с другом через
 понятие субстанции, с другой, отделяют
 их от ипостасей другого вида. Подобным
 же образом созерцаются в них, т.е. в
 ипостасях, и акциденции, обособляя
 каждую ипостась от ипостасей того же
 вида. Поэтому индивид и называется по
 преимуществу именем ипостаси, ибо
 (только) в нем получает действительное
 существование (energeia huphistatai)
 субстанция вместе с ее акциденциями
 [353, с.90-91].

ta<j qnhta<j ¥llai ka^™ n ta<j added, actually subsists (Øf...statai) [303].
 çqan£toij >terai, ka^ iplij
 e„pe<n,™ n ta<j ~k£stou
 e„dikwt£tou e£douj
 Øpost£sesin af aÛta^
 sun£ptousai m□n aÛt!j
 çll»laj tù lÒgj tÁj oÛs...aj,
 cwr...zousai d□ aÛt!j™ k tîn
 ~teroeidîn Øpost£sewn.
 `Omo...wj ka^ t!j
 sumbebkhÒta™ n aÛta<j
 ½toi ta<j Øpost£sesi
 qewroàntai cwr...zonta Chapter 43.
 ~k£sthñ ØpÒstasin™ k tîn A person is one who by reason of his own
 Ðmoeidîn Øpost£sewn. DiÕ operations ad properties exhibits to us an
 ka^ tÕ ¥tomon kur...wj tÕ tÁj appearance which is distinct and set off from
 Øpost£sewj™ k lhrèsato those of the same nature as he. When Gabriel,
 Ônoma·™ n aÛt!j g!r 1 oÛs...a for example, was conversing with the Mother
 of God, while he was one of the angels, he

Глава XLIII. О лице

«Лицо есть то, что в своих действиях и
 свойствах обнаруживается ясным и
 определенным образом, отличным от
 способа обнаружения однородных
 существ. Например, Гавриил, беседуя с
 Пресвятой Богородицей, был одним из
 ангелов, но непосредственно беседовал с
 ней только он один, отличаясь от
 единосущных с ним ангелов
 присутствием в определенном месте и
 тем, что он беседовал, И Павел, когда он
 держал речь на лестнице, был одним из

proslaboàsa t! sumbebhkÒta
[371:43].

B.2.3.

Частина 44.

Per[^] prosèpou.

PrÒswpÒn ™ stin, Óper di!
tîn o„ke...wn ™ nerghm£tw
te ka[^] „diwm£tw n ¢r...dhlon
ka[^] periwrismšnhn tîn
Ðmofuîn aÙtoà paršcetai
¹m<n t³/4n ™ mf£neian, oŒEon
Ð Gabri³/4l tí ;g...v qeotÒk
dialegÒmenoj, eŒEj tîn
¢ggšlwn Øp£rcwn, mÒnoj
™ ke<se parën dielšgeto,
kecwrismsnoj tîn Ðmoous...
wn ¢ggšlwn di! tÁj ™ n tù
tÒp] parous...aj ka[^]

alone was present there and speaking. Thus he
was by his presence and conversation in that
place made distinct from the angels of the
same substance with him. And when Paul
spoke to the people from the stairs, while he
was one of the number of men, by his
properties and operations he was distinct from
the rest of men.

One should know that the holy Fathers used
the term hypostasis and person and individual
for the same thing, namely, that which by its
own subsistence subsists of itself from
substance and accidents, is numerically
different, and signifies a certain one, as, for
example, Peter, and Paul, and this horse.
Hypostasis has been so called from its
(Øfest£nai), or subsisting [303].

числа людей, но своими свойствами и
действиями он выделялся из всех других
людей.

Следует заметить, что святые отцы
названиями: ипостась. лицо и индивид,
обозначали одно и то же: именно то, что,
состоит из субстанции и акциденций,
существует само по себе и
самостоятельно, различается числом и
выражает известную особь, например
Петра, Павла, определенную лошадь.

Название ипостась hupostasis, происходит
от huphestanai, стоять в основании чего-
либо [353, с.91].

dialšxewj,

ka^ Ð Paàloj ™ p^ tîn
 çnabaqmîn dhmhgorîn, eĈej
 tîn çnqrèpwn ên, di| tîn
 „diwmftwn ka^
 ™ nerghmftwn aÛtoà tîn
 loipîn çnqrèpwn diestšlletto.

Cr^{3/4} d□ ginèskein, æj of xgioi
 patšrej ØpÒstasin ka^
 prÒswpon ka^ ¥tomon tÕ
 aÛtÕ ™ kflésan, tÕ kaq'
 ~autÕ „diosustftwj ™ x oÛs...
 aj ka^ sumbebhkÒtwn
 Øfistfmenon ka^ çriqmù
 diafšron ka^ tÕn tin| dhloàn
 oĈeon Pštron, Paàlon, tÒnde
 tÕn tppon. Efrhtai d□
 ØpÒstasij par| tÕ
 Øfestfnai [371: 44].

Chapter 44

The enhypostaton, too, sometimes means existence in the strict sense. In this sense, we call not only simple substance but also the accident an enhypostaton, although, properly speaking, the accident is not an enhypostaton but heterohypostaton, or something which **subsists** in another. Sometimes it means the **self-subsistent hypostasis**, that is to say, the individual, which properly speaking, is not an **enhypostaton** but a hypostasis and is so called. In its proper sense, however, the **enhypostaton** is either that which does not

Глава XLIV. Об ипостасном

Название "ипостасный" также иногда обозначает простое бытие. В этом смысле ипостасной мы называем не только чистую субстанцию, но и акциденцию. Однако, последняя, собственно говоря, не ипостасна, а етероипостасна. Иногда же оно* означает самосущую ипостась, т.е. индивид. Однако, последний в строгом смысле не есть нечто ипо-стасное, но есть самая ипостась и называется так. В собственном смысле ипостасным называется то, что не существует само по себе, но созерцается в ипостасях: так вид, или природа людей не созерцается в собственной ипостаси, но в Петре, Павле и в прочих человеческих ипостасях, - или то, что соединяется с другим, субстанциально различным, в нечто целое и образует одну сложную ипостась. Так

B.2.4.

*Частина 45*Per[^]™ nupostētou.

Ka[^] tō™ nupōstaton d□ pot□
 m□n t^{3/4}n iplij Ūparxin
 shma...nei, kaq' Ō
 shmainōmenon oū mōnon
 t^{3/4}n iplij oūs...an
 ™ nupōstaton lšgomen φll;
 ka[^] tō sumbebhkōj, Óper
 kur...wj oúk ™ nupōstatōn
 ™ stin φll' ~teroãpōstaton,
 pot□ d□ ka[^] t^{3/4}n kaq' aøtō
 Øpōstasin ½goun tō ¥tomon
 dhlo<, Óper kur...wj oúk
 ™ nupōstaton φll' Øpōstas...j
 ™ st... te ka[^] lšgetai. Kur...wj

subsist in itself but is considered in
hypostases, just as the human species, or
 human nature, that is is not considered in its
 own **hypostasis** but in Peter and Paul and the
 other human **hypostases**. Or it is that which is
 compound with another thing differing in
substance to make up one particular whole
 and constitute one compound hypostasis. Thus,
 man is made up of soul and body, while neither
 the soul alone nor the body alone is called a
 hypostasis, but both are called enhypostata.
 That which consists of both is the hypostasis of
 both, for in the proper sense hypostasis is that
 which subsists of itself by its own subsistence,
 and such this is called.
 Again, the nature is called enhypostaton which
 has been assumed by another hypostasis and in
 this has its existence. Thus, the body, of the
 Lord, since it never subsisted, and did and does
 have this for a hypostasis [303: 44, c. 69].

человек составлен из души и тела, причем
 ни душа, ни тело, взятые в отдельности,
 не называются ипостасями, но
 ипостасными; то же, что образуется
 соединением обоих, называется их
 ипостасью, ибо ипостасью в собственном
 смысле называется то, что существует
 само по себе и самостоятельно.
 Кроме того, ипостасной называется
 природа, воспринятая другою ипостасью
 и в ней получившая свое бытие. Отсюда и
 плоть Господа, не существовавшая
 самостоятельно ни в один момент
 времени, не есть ипостась, а скорее нечто
 ипостасное; ибо, будучи воспринята
 ипостасью Бога Слова, она в ней
 существует и имела, и имеет ее своей
 ипостасью [353, с. 91-92].

d̄ ̄™ nupòstatòn ̄™ stin À t̄õ
 kaq' ̄autõ m̄n m̄¾
 Øfist£menon ¢ll' ̄™ n ta<j
 Øpost£sesi qewroÚmenon,
 éesper t̄õ ēdoj ½goun ¹ fúsij
 t̄in ¢nqrèpwn ̄™ n „d...v
 Øpost£sei oÙ qewre<tai ¢ll'
 ̄™ n Pštrj ka^ PaÚlj ka^ ta<j
 loipa<j t̄in ¢nqrèpwn
 Øpost£sesin, À t̄õ sÝn ¥llj
 diafòrj kat; t¾n oÙs...an e„j
 Ólou tinõj gšnesin
 suntiqšmenon ka^ m...an
 ¢poteloàn Øpòstasin
 sÚnqeton, o£eon Ð ¥nqrwpoj
 ̄™ k yucÁj ̄™ sti ka^ sèmatoj
 sunteqeimšnoj· oÜte ¹ yuc¾
 mÒnh lšgetai Øpòstasij oÜte
 t̄õ síma ¢ll' ̄™ nupòstata, t̄õ

Chapter 45

The term anhypostatón is also used in two

Глава XLV. О неипостасном

И название "неипостасный" употребляется в двух различных смыслах: иногда оно означает то, чего никогда абсолютно не было, т. е. несущее, а иногда то, что не имеет бытия в самом себе, а имеет свое существование в другом, т.е. акциденцию [353, с. 92].

d□ ™ x çmfotšrwn senses. Thus, it sometimes means that which
 çpoteloÚmenon ØpÒstasij has no existence whatsoever, that is to say, the
 çmfotšrwn. `UpÒstasij g|r non-existent. But it sometimes means that
 kur...wj tÕ kaq' ~autÕ which does not have its being in itself but
 „diosustftwj ØfistfmenÒn exists in another, that is to say, the accident
 ™st... te ka^ lšgetai. [303:45].

Lšgetai pflin ™ nupÒstaton ¹
 Øf' ~tšraj Øpostfsewj
 proslhfqe<sa fÚsij ka^ ™ n
 aÚtí ™ schku<a t^{3/4}n Úparxin.
 “Oqen ka^ ¹s|r x toà kur...ou
 m^{3/4} Øpost©sa kaq' ~aut^{3/4}n
 mhd□ prÕj kairoà ·op^{3/4}n oÙc
 ØpÒstasij çll; m©llon
 ™ nupÒstatÒn ™ stin· ™ n g|r
 tí Øpostfsei toà qeoà lÒgou
 Øpšsth proslhfqe<sa Øp'
 aÚtÁj ka^ taÚthn ka^ œsce
 ka^ œcei ØpÒstasin [371:45].

B.2.5.

Частина 46

Per[^] ϕnupostftou.

Ka[^] tÕ ϕnupÒstaton d□ dissîj
 lšgetai· pot□ m□n g|r tÕ
 mhdamí mhdamîj ×n shma...
 nei ½goun tÕ ϕnÚparkton,
 pot□ d□ tÕ m¾™ n ~autù
 œcon tÕ e□nai ϕll'™ n ~tšrj
 œcon t¾n Úparxin ½goun tÕ
 sumbebhkÒj [371:46].

ДОДАТОК Д. КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ УЖИВАННЯ ТА ПРИЙОМИ ПЕРЕКЛАДУ ФОРМ І ПОХІДНИХ
ДІЄСЛОВА ‘ΥΦΙΣΤΗΜΙ

Д.1. Кількісні показники уживання форм дієслова “ύφίστημι”

№ п/п	Грамматична форма дієслова “ύφίστημι”	Кількість	%
1.	‘υποστήναι Aor. II, Inf. Act.	2	2,0
2.	‘υφεστώσας Part.perf.,f, N. Pl.(атематичний), Activi	1	1,0
3.	‘υφεστώτων Part.perf.,f, G. Pl.(атематичний), Activi	1	1,0

4.	‘υφεστῶτα	Part.perf.,f, N. S.(ατεματιχний), Activi	5	5,2
5.	‘υφεστῶς	Part. Perf., m, N., S. (ατεματιχний), Activi	3	3,1
6.	‘υπέστη	Aor. II, 3 P. Ind.,Activi	9	9,3
7.	‘υφίστασθαι	Praes., M-P., Inf.	2	2,0
8.	‘υποστήσαντα	Part., Aor. I., activi, N.,S. (n/m)	1	1,0
9.	συνὑποστήσαντος	Part., Aor. I, activi, G., S. (n/m)	1	1,0
10.	ἄνυπόστατα	Part. (субстантивований), Pl., n	1	1,0
11.	‘υφέστῶσαν	Perf activi, S.,f, Acc. (сильний)	1	1,0
12.	ἄνυπόστατου	Adj., m, G., S.	1	1,0
13.	‘υφεστηκός	Part. Perf., n, S., Activi	2	2,0
14.	ἄνυπόστατος	Adj., m, N.,S.	1	1,0
15.	‘υφιστάμενα	Part.praes.,Pl.,N.,M.-P.	1	1,0
16.	‘υφίσταται	Praes. Ind., 3 P. S., M.-P.	1	1,0
17.	‘υποστήσεται	Fut. ind., 3 P.S., M.-P.	1	1,0

Д.2. Кількісні показники уживання форм іменника ‘υπόστασις

№ π/π	Γραμатична форма іменника ‘υπόστασις	Κількість	%
----------	--------------------------------------	-----------	---

1.	‘υπόστασις	N., S.	8	8,3
2.	‘υποστάσεως	G., S.	25	26,0
3.	‘υποστάσει	D., S.	2	2,0
4.	‘υπόστασιν	Acc., S.	14	14,6
5.	‘υποστάσεις	N./Acc., Pl.	12	12,5
6.	‘υποστάσεων	G., Pl.	2	2,0

Д.3. Лексико-граматичні особливості та прийоми перекладу форм дієслова “ὕφιστημι”

№ п/п	Граматична форма дієслова “ὕφιστημι”	Переклад	Прийоми перекладу: лексико-граматичні, граматичні, лексичні, синтаксичні трансформації
1.	‘υποστήναι (Aor. II, Inf.)	Італійською	
	1.1.	si è sottoposto (presente indicativo passivo)	→pres. ind. pass.
	1.2.	esistesse (congiuntivo imperfetto attivo)	→cong.imp. att.

		ΑΝΓΛΙΪΣΚΟΪΟ	
		1.3.	has undergone (present perfect active) →pres. perf. act.
2.	‘υφεστῶσας	ΑΝΓΛΙΪΣΚΟΪΟ	
		2.1.	Subsistent → adjective
		ΑΝΓΛΙΪΣΚΟΪΟ	
		2.2.	Subsistent → adjective
3.	‘υφεστῶτων	ΙΤΑΛΙΪΣΚΟΪΟ	
		3.1.	Sussistenti →aggettivo
		ΑΝΓΛΙΪΣΚΟΪΟ	
		3.2.	Subsistent →adjective
4.	‘υφεστῶτα	ΑΝΓΛΙΪΣΚΟΪΟ	
		4.1.	Subsisting →present participle
		4.2.	Subsists →present indefinite
5.	‘υφεστῶς	ΑΝΓΛΙΪΣΚΟΪΟ	
		5.1.	Subsisting →present participle
6.	‘υλέστη	ΙΤΑΛΙΪΣΚΟΪΟ	

- 6.1. è venuto all'esistenza → verbo in presente
ind.passivo+prep+sostantivo
- 6.2. ebbe origine dal nulla → passato remoto indicativo attivo del
verbo "avere"+sostantivo+prep.
+sostantivo
- 6.3. potè esistere (un tempo) → passato remoto indicativo attivo del
verbo "potere"+verbo "esistere"
- 6.4. le cose hanno avuto
sussistenza → sostantivo+Passato Prossimo
Indicativo Attivo del verbo "avere"+
sostantivo

АНГЛІЙСЬКОЮ

- 6.5. has subsisted (from god) → present perfect of the verb "to
subsist", active voice+prep.
- 6.6. was made to subsist → past indefinite of the verb "to
make"+ infinitive "to subsist"
- 6.7. has come into subsistence (out
of nothing) → present perfect of the verb "to
come", active voice+prep. into+noun
"substance"
- 6.8. (how did time) subsist → past indefinite of the verb "to
subsist", active voice
- 6.9. (he willed only all things)
subsisted → past participle of the verb "to
subsist"

Німецькою

- 6.10. haben Subsistenz gehabt → Indikativ, Perfekt, Aktiv von
“haben”

Українською

- 6.11. з’явився → зворотне дієслово «з’являтися» у
минулому часі доконаного виду, 3
ос.одн (ч.р.)
- 6.12. стався → зворотне дієслово «ставатися» у
минулому часі доконаного виду, 3
ос. одн. (ч.р.)
- 6.13. створений → дієприкм. пас. мин. ч. до
«створити»
- 6.14. став → дієслово минулого часу
доконаного виду «ставати»
- 6.15. сталися (вони) → зворотне дієслово минулого часу
доконаного виду 3 ос.мн. від
«ставатися»
- 6.16. сталося → зворотне дієслово минулого часу
доконаного виду 3 ос.одн. від
«ставатися»

		6.17	створитися	→зворотне дієслово минулого часу недоконаного виду від «створюватися»
		6.18	існує	→дієслово в тепер.часі від «існувати», 3 ос.одн
7.	ᾠφίστασθαι		Італійською	
		7.1.	sottostare	→infinito
		7.2.	trarre sussistenza dal nulla	→ infinito del verbo “trarre”+prep. + sostantivo “nulla”
8.	ᾠανυπόστατα		Англійською	
		8.1.	impersonal	→ adjective
			українською	
		8.2.	(той, що немає) іпостасі	→ іменник у родовому відмінку
9.	ᾠυφέστῶσαν		Англійською	
		9.1.	subsisting	→ present participle of the verb “to subsist”

10.	ἄνυπόστατου	Английською	
		10.1. impersonal	→ adjective
		Українською	
		10.2. (той, що немає) іпостасі	→ іменник у родовому відмінку
11.	ὑφεστηκός	Английською	
		11.1. subsists (τέλειον - perfectly)	→ present indefinite of the verb “to subsist”
12.	ἄνυπόστατος	Английською	
		12.1. impersonal	→ adjective
		Українською	
		12.2. той, що немає іпостасі; (по відношенню до людини)	→ іменник у родовому відмінку
13.	ὑφιστάμενα	Італійською	
		13.1. ha avuto sussistenza	→ passato prossimo indicativo attivo del verbo “avere”+sostantivo
		13.2. non hanno reale sussistenza	→ presente indicativo attivo del verbo “avere”+aggettivo +sostantivo
14.	ὑφέστηκεν	14.1. (lo spirito santo non è insussistente, ma esiste e) sussiste	→ presente indicativo attivo del verbo “sussistere”

15. ὑποστήσεται Німецькою
 15.1. wer könnte bestehen →Konjunktiv II, Präteritum, Aktiv vom Verb "können"

Д.4. Лексико-граматичні особливості та прийоми перекладу форм іменника ὑπόστασις

№ п/п	Граматична форма іменника ὑπόστασις	Переклад	Прийом перекладу
1.	ὑπόστασις	Англійською	
		1.1. essence	→синонімія
		1.2. subsistence	→калькування
		Німецькою	
		1.3. die Lebenszeit	→лексичний відповідник
		1.4. Ausdauer	→лексичний відповідник
		1.5. keinen Halt (mehr)	→лексичний відповідник
		1.6. Leben	→лексичний відповідник
		Українською	
		1.7. Іпостась	→транскрипція

2. ὑποστάσεως

Англійською

- 2.1. (another) substance → калькування
- 2.2. from other subsistence → калькування
- 2.3. substance → калькування
- 2.4. being → синонімія
- 2.5. (expression of His) Person родове→видове
- 2.6. (expression of His) Subsistence → калькування

Італійською

- 2.7. un'altra ipostasi → транскрипція
- 2.8. ipostasi → транскрипція
- 2.9. (l'impronta della sua) sostanza видове→родове
- 2.10. sostanza = τῆς οὐσίας = sostanza видове→родове

Німецькою

- 2.11. von einer anderen Hypostase → транскрипція
- 2.12. Hypostase → транскрипція

Українською

- 2.13. з іншої іпостасі → транскрипція
- 2.14. Істота → лексична заміна

			Російською	
		2.15.	из иной ипостаси	→транскрипція
3.	‘υποστάσει		Англійською	
		3.1.	(They are these in) subsistence	→калькування
4.	‘υπόστασιν		Англійською	
		4.1.	subsistence	→калькування
			Італійською	
		4.2.	(unica) ipostasi	→транскрипція
		4.3.	possiede una sussistenza (il Figlio)	→калькування
		4.4.	sussistenza	→калькування
5.	‘υποστάσεις		Англійською	
		5.1.	hypostases	→транскрипція
		5.2.	subsistences	→калькування
		5.3.	(Three) subsist	→verb in present indefinite, active voice
			італійською	
		5.4.	ipostasi (Pl.)	→транскрипція
		5.5.	sussistenza	→калькування
6.	‘υποστάσεων		Англійською	

- 6.1. hypostases →транскрипція
Італійською
- 6.2. sussistenze →калькування

